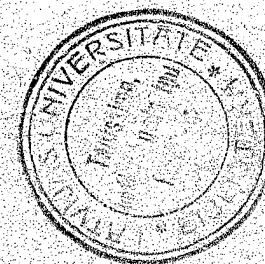

19491
16.

Tieslietu Ministrijas Vēstnesis

1935

16. gads

Tieslietu Ministrijas izdevums

	Lpp.
N. Vinzarājs — Die neuesten Änderungen und Ergänzungen der Zivilprozessordnung	443
L. Šulcs — Das Problem Autonomie-Heteronomie im Rechte	649
N. Vinzarājs — Der Tatbestand des Besitzes	876

XIII. Attēli uz atsevišķām lapām.

- 1) Valsts prezidents A. Kviess. 2) Ministru prezidents Dr. K. Ulmanis. 3) Baltijas valstu juristu biroja sēdes Tallinā 1935. g. 29. un 30. martā. 4) Latvijas Senāta svinīgā sēde sakarā ar Igaunijas tieslietu ministra viesošanos Latvijā 1935. g. 8. februārī. 5) Māteru Juris. 6) Pirmais Latvijas juristu kongress 1932. g. 25. janvārī, Rīgā. 7) Stērstu Andrejs. 8) Tiesu departamenta direktora J. Stoketa atvaļināšanās 1935. g. 31. jūlijā. 9) Tiesu darbinieku apspriede 27./28. 10. 1935. 10) Tieslietu ministra H. Apsīša viesošanās Igaunijā.

XIV. Pielikumi.

1. Pielikums (ārzemju abonentiem). Aperçu sur quelques principaux actes législatifs. Edition du Ministère de la Justice. Rīgā, 1935 (pie 3. burtnīcas).
2. Pielikums. Berlīnes un Kopenhāģenas konferences materiāli (pie 4. burtnīcas).

Profesors K. Dišlers.

Negotiorum gestio publisko tiesību novadā.

Mēģinājums juridiski izskaidrot dažus valstu nodibināšanas un valsts iekārtas pārveidošanas gadījumus.

1. Negotiorum gestio privāto tiesību laukā.

Privāto tiesību novadā atrodam kādu visai interesantu institutu — bezuzdevuma lietvedību, kas pazīstams jau romiešu tiesībās kā negotiorum gestio. Šis instituts ir interesants no teorētiskās puses ar to, ka šeit ar vienpusēju darbību, bez otras (pie tam galvenās) ieinteresētās puses formālas piekrišanas un bieži pat bez viņas ziņas, tiek nodibinātas zināmas saistības¹⁾; citiem vārdiem, šeit no vienas personas jeb viena tiesību subjekta darbības, bez kāda formāla tiesiska darījuma, rodas tiesiskas attiecības divu personu jeb divu tiesību subjektu starpā, ar savstarpējām tiesībām un pienākumiem, līdzīgi tām tiesiskajām attiecībām, kādas rodas no formāla tiesiska darījuma — pilnvarojuma līguma (mandata). Tālāk, šis instituts interesants arī no praktiskās puses: redzams, viņš rādies tieši no pašas dzīves uzstādītām prasībām. Kā zināms, romieši bieži karoja; taču karos Roma izauga no nelielas pilsētas-valsts (polis) par pasaules valsti. Pilsoņiem bieži nācās steidzīgi doties kara laukā, nepagūstot nokārtot savas lietas mājās, tā kā nereti labiem kalmiņiem nācās kārtot un vest karā aizgājušā drauga vai kalmiņa lietas bez kāda formāla uzdevuma. Bet viegli iedomāties arī citādus gadījumus, kad vienam pilsonim nākas parūpēties par otra pilsoņa lietām bez formāla uzdevuma, piem. nelaimes gadījumus, bezvēsts prombūtni, neatgriešanos no ceļojuma no-

¹⁾ Sal. Latv. Civillikumu 3283. p. 1. piez.: Par citām vienpusējām darbībām, ar kurām nodibina zināmas saistības, kā piemēram... par bezuzdevuma lietvedību... runāts attiecīgā vietā.

domātā laikā u. t. l. Es saku: nākas parūpēties par otra pilsoņa lietām, saprotot pie tam ne tikai izdevību to darīt, bet dažreiz pat zināmu pienākumu; juridiska pienākuma, protams, nav, bet sabiedriski-moralisks pienākums var rasties no sabiedrības ieskaņiem, kas dažreiz var parādīties pat kā zināms spiediens no sabiedrības puses.²⁾ Tāpēc saprotams, ka pretors, atzīdams šo pašas dzīves uzstādīto vajadzību, arī attiecības, kas šādos gadījumos radušās starp lietvedi (negotiorum gestor) un to personu, kuŗas lietas viņš bez uzdevuma jeb pilnvarojuma vedis (dominus negotii), pielīdzināja tiesiskām un ieveda savā ediktā vienkāršo un skaidro formulu: si quis negotia alterius gesserit, iudicium eo nomine dabo.

Tā radās šis interesantais instituts, kuŗu varētu definēt kā otras personas lietu kārtošanu bez uzdevuma jeb pilnvarojuma, šis otras personas interesēs un uz viņas rēķina. Reiz šis instituts bij atzīts no pretora, viņam piegriezta vērību arī juristi, un viņš atrada savu vietu vēlākajā kodifikacijā starp obligationes quasi ex contractu. Protams, ka apstākļi, no kuŗienes izriet vajadzība pēc šī instituta, pastāv arī mūsu dienās; tāpēc šo institutu atrodam arī mūsdienu kodekos, piem. Latvijas Civillikumu pp. 4423—4457; BGB. pp. 677—687.

Mans nolūks nav sīki iztirzāt negotiorum gestio kā privattiesisku institutu; mans priekšlikums ir: pārnest šo institutu uz publisko tiesību novadu un pielietot viņu arī tur. Man šķiet, ka vajadzība pēc šī instituta publisko tiesību novadā ir stipri jūtama, jo valststiesību teorija nav devusi pietiekošu juridisku izskaidrojumu vairākām svarīgām parādībām valstu dzīvē. Publisko tiesību novadā atrodam visai interesantus gadījumus, kad tautas lietas, pie tam ļoti svarīgas lietas, tiek kārtotas bez uzdevuma jeb pilnvarojuma no tautas, piem. pie jaunu valstu nodibināšanas vai jau pastāvošas valsts iekārtas pārveidošanas. Šādos gadījumos nevien politiķi, bet nereti arī juristi vienkārši

²⁾ Sal. H. Dernburg, System des römischen Rechts. Der Pandekten 8-te Auflage, 1912. lpp. 805: Oft handelt man, indem man die Geschäfte anderer auf deren Rechnung besorgt, unter dem Drucke öffentlichen Zwanges.

atsaucas uz faktu, kas radījis jaunas tiesības. Man kā juristam valststiesībniekam šāds izskaidrojums nav pieņemams. Es atrodu, ka šādos gadījumos valststiesisku notikumu un parādību izskaidrošanai var pielietot noteikti juridisku institutu, proti — to pašu negotiorum gestio, kas jau tik sen atzīts un pielietots privato tiesību novadā. Šo savu priekšlikumu es lūkošu noskaidrot un pamatot šī raksta turpmākās nodaļās. Pirms tam vēl tikai visā īsumā atzīmēšu negotiorum gestio kā tiesiska instituta raksturīgos elementus; jo arī šiem pašiem elementiem mums būs darīšana, aplūkojot šī instituta pielietošanu publisko tiesību novadā, un mums būs jātiek skaidrībā par to, vai šī instituta pārņemšana uz publisko tiesību novadu ar saviem raksturīgajiem elementiem un juridisko būtību ir iespējama un juridiski attaisnojama. Domāju, ka šim uzdevumam, t. i. negotiorum gestio raksturīgo elementu un juridiskās būtības atzīmēšanai pietiks ar to, ko par šo institutu atrodam plaši pazīstamās rokas grāmatās, piem. Sohma³⁾, Dernburga⁴⁾, Erdmana⁵⁾.

a) Negotiorum gestio institutā atrodam divas ieinteresētās puses, divus tiesību subjektus: negotiorum gestor, kas ir uzņēmis otras personas lietu kārtošanu bez uzdevuma jeb pilnvarojuma, un šo otru tiesību subjektu — dominus negotii, kuŗa lietas lietvedis kārto bez kāda uzdevuma jeb pilnvarojuma.⁶⁾ Dominus negotii atrodas prombūtnē, vai arī citu apstākļu dēļ ir atzkavēts savas lietas kārtot. Pietiek, ka viņš ir tiesību subjekts, nav nepieciešams, ka viņš būtu arī rīcības spējīgs. Erdmans pielaiž, ka arī lietvedis (negotiorum gestor) var būt persona bez rīcības spējas (auch der Handlungsunfähige). Es šim ieskatam negribu piekrist. Lietvedis bez rīcības spējas varētu

³⁾ Rudolf Sohm, Institutionen, 16-te Aufl., 1920. lpp. 560—561.

⁴⁾ Heinz Dernburg, System des römischen Rechts. Der Pandekten 8-te Aufl., 1912. lpp. 804—809.

⁵⁾ Dr. Carl Erdmann, System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland, IV. Band, 1894., lpp. 442—451.

⁶⁾ Latvijas Civillikumu tulkojumā pieņemtie šo tiesību subjektu apzīmējumi ir lietvedis un pārstāvamais. Pirmais apzīmējums ir ļoti labs; otram (pārstāvamais) trūkst tā raksturīgā izteiksme, kāda ir latīņu apzīmējumam — dominus negotii.

gan faktiski rīkoties otras personas interesēs, piem. paglābt vi-
nas mantu no bojāšanās vai iznīcināšanas; bet otras personas
lietu vešana jeb kārtošana prasa arī juridisku rīcību, piem. šīs
otras personas (dominus negotii) interešu aizstāvēšanu tiesā
un citās publiskās iestādēs, nereti arī juridisku darījumu no-
slēgšanu u. t. l. Tāpēc man šķiet, ka pēc vispārējā noteikuma
negotiorum gestor'am (lietvedim) jābūt rīcības spējīgai perso-
nai; un tikai izņēmuma veidā atsevišķas faktiskas rīcības gadī-
jumos par lietvedi varētu uzskatīt arī personu bez tiesiskas rī-
cības spējas.

Privato tiesību teorijā negotiorum gestio konstrukcijā, lie-
kas, tiek pieņemts (vismaz pie manis minētajiem autoriem), ka
negotiorum gestor un dominus negotii ir fiziskas personas. Es
domāju, nav nekādu šķēršļu pieņemt, ka abi šie tiesību subjekti
var būt arī juridiskas personas; jo fiziska persona var uzņemt
ties nevien fiziskas personas, bet arī juridiskas personas lietu
kārtošanu, un arī viena juridiska persona var uzņemties otras
juridiskas personas lietu kārtošanu bez uzdevuma, un tā tad
starp viņām iz šīs darbības var rasties tādas pašas tiesiskas at-
tiecības, kā starp fiziskām personām. Tas mums jāieņem, jo,
kā tālāk redzēsim, pielietojot negotiorum gestio juridisko kon-
strukciju publisko tiesību novadā, mēs bieži atradīsim, kā domi-
ni negotii tā arī negotiorum gestor'a lomās juridiskas personas.

b) Svešas lietas tiek kārtotas bez uzdevuma jeb pilnvaro-
juma. Kas attiecas uz lietām, tad zem tām jāsaprot visas tās
lietas, kas var tikt kārtotas arī uz formāla pilnvarojuma pama-
ta. No šī viedokļa nav pietiekoši pamatots Sohna ieskaits, kas
bezuzevuma lietvedību liekas aprobežojam ar mantisko attie-
cību, tā tad materiālo interešu sfēru: Unbeauftragte Geschäfts-
führung ist jedes wissentliche Einwirken auf fremde Vermö-
gensverhältnisse, welches nicht durch ein bereits bestehendes
Rechtsverhältnis veranlaßt wird... Šķiet, tam runā pretim pa-
ša Sohna jau pirms šī formulējuma pievestie bezuzevuma liet-
vedības piemēri, starp kuriem viņš min arī lietas vešanu tiesā
(Prozeßführung): lietas vešana tiesā taču var attiekties ne tikai
uz materiālām interesēm vien, bet arī piem. uz goda aizstāvē-

šanu, politisko tiesību aizstāvēšanu, kārtas tiesību aizstāvēšanu
(valstī kur pastāv kārtas kā juridiski atzīti nogrupējumi), pro-
fesionālo tiesību aizstāvēšanu u. t. l. Sevišķi pārnēsot negotio-
rum gestio institutu uz publisko tiesību novadu, jāieņem, ka
tur sastopam visai svarīgas intereses, kā piem. valsts patstāvī-
bas intereses, tiesiskās iekārtas stabilitātes intereses, tautas un
pilsoņu brīvības intereses u. t. l., kas nekādi nevar tikt kvalifi-
cētas kā mantiskas intereses; un, protams, arī attiecības, kas
rodas ap šīm interesēm, nevar tikt kvalificētas kā mantiskas at-
tiecības (Vermögensverhältnisse).

Kas attiecas uz pilnvarojumu, tad zem tā jāsaprot pilnvaro-
jums no dominus negotii, t. i. tā tiesību subjekta, kura lietas tiek
kārtotas, un arī noteikti attiecībā uz tām lietām, kuras tiek kār-
totas. No cita tiesību subjekta (ne no dominus negotii) dotam
pilnvarojumam, protams, nav juridiskas nozīmes. Tāpat ja man-
dants ir izdevis ierobežotu pilnvarojumu, bet mandatars rīko-
jies sava pilnvaras devēja interesēs ārpus pilnvaras, izpildot
kaitko, uz ko viņš nav bijis pilnvarots, šī rīcība kļūst par bez-
uzevuma lietvedību, un attiecībā uz šo darbību mandatars
kļūst par negotiorum gestor'u un mandants par dominus negotii
bezuzevuma lietvedības instituta nozīmē.)

c) Svešu lietu vešana uz šīs otras personas rēķina. Šī no-
teikuma atzīšana dod lietvedim tiesību uz to izdevumu vai zau-
dējumu atlīdzību, kas viņam cēlušies svešas lietas kārtojot.

Minētos trīs elementus: a) svešu lietu vešana, b) bez uze-
devuma, c) uz domini negotii rēķina — Dernburgs skaita par pie-
tiekamiem, lai raksturotu negotiorum gestio kā tiesisku institu-
tu.⁹⁾ Man šķiet, ka no c punkta izriet vēl viens nepieciešams

⁹⁾ Tas taisni noteikts Latvijas Civillikumu 4388. p.: Ja pilnvarnieks,
bez viņam uzdotās lietas, izpildījis vēl kādu citu, tad viņš attiecībā uz šo
pēdējo padots noteikumiem par bezuzevuma lietvežiem.

⁹⁾ H. Dernburg, o. c. lpp. 806: Wesentlich ist nur, daß man Geschäft-
te, die einem Anderen zugehören, auf dessen Rechnung vornimmt, ohne
ihm gegenüber hierzu verbunden zu sein... Die Voraussetzungen solcher
Geschäftsführung sind: 1. Besorgung fremder Geschäfte. 2. Die Ge-
schäftsführung muß eine auftraglose sein. 3. Die Geschäftsführung
muß auf Rechnung des Geschäftsherrn unternommen sein.

un raksturīgs negotiorum gestio elements: svešas lietas tiek vestas nevien uz domini negotii rēķina, bet arī šī domini negotii interesēs. Jo ja lietas netiek vestas domini negotii interesēs, tad, šķiet, nav arī pietiekoša pamata pieņemt, ka viņas tiek vestas uz viņa rēķina. Un, šķiet, tad dibināti varētu pacelties jautājums: vai tādā gadījumā, t. i. ja lietas netiek no lietveža vestas domini negotii interesēs, vispār ir kāda pozitīva nozīme tādai svešu lietu vešanai, un vai tad ir kāds pamats uzturēt spēkā negotiorum gestio kā tiesisku institutu? Man liekas, ka augšā minētā dzīves prasība, kas pašu šo institutu ir radījusi, ir bijusi diktēta no to personu interesēm, kas dzīves apstākļu dēļ paši savas lietas kārtot nevar. Citiem vārdiem, es ieskatu, ka negotiorum gestio kā tiesiska instituta racionālais pamats ir taisni tas, ka svešas lietas tiek kārtotas šīs otras personas, t. i. pārstāvamā — domini negotii — interesēs. Tāpēc es pilnā mērā pievienojos Erdmana ieskatam, pēc kura bezuzdevuma lietvedības institutam ir raksturīga svešu lietu vešana domini negotii interesēs.⁹⁾ Pie tam šo ieskatu dogmatiski pamato arī mūsu Civillikumu 4423. p.: „Ja kāds neaicināts uzņemties vest citas personas lietas saskaņā ar viņas patiesām interesēm... tad ar tādu lietvedību nodibinās starp lietvedi un pārstāvamo līgumam līdzīga tiesiska attiecība.“

Tā tad kā ceturto negotiorum gestio institutam raksturīgo elementu varam atzīmēt:

d) svešu lietu vešana pārstāvamā (domini negotii) interesēs. Kā turpmāk redzēsīm, šis elements ir svarīgs negotiorum gestio instituta pielietošanā publisko tiesību novadā.

⁹⁾ Erdmann, o. c. IV. Bd. lpp. 443: Dies ist bei der negotiorum gestio, d. h. der unaufgeforderten Besorgung fremder Geschäfte, welche in der Absicht, die Interessen des wirklichen Geschäftsherrn wahrzunehmen, unternommen wird, der Fall. Un tālāk turpat: Der regelmäßige Fall der negotiorum gestio liegt vor, wenn freier Antrieb und die Absicht das Interesse des Andern zu wahren in der Person des negotiorum gestor zusammentreffen. — Interessanti atzīmēt, ka svešu interešu ievērošanu Erdmans secina jau no tā vien, ka tās ir svešas lietas, kas tiek vestas: lpp. 445: Die besorgten Geschäfte müssen fremde Geschäfte, negotia aliena, sein, d. h. sie müssen das Interesse eines Anderen als der negotiorum gestor fördern.

Palūkosimies tagad, kādas tiesiskas attiecības iz lietveža darbības rodas starp lietvedi (negotiorum gestor'u) un to personu, kuras lietas viņš kārtot (pārstāvamais, dominus negotii).

Pārstāvamajam ir tiesība prasīt:

a) lai lietvedis reiz uzsāktu lietu kārtošānu nepamet, bet noved to līdz galam. Šī prasība saprotama, jo uzsākot lietu kārtošānu un nenovedot līdz galam, daudzos gadījumos ne tikai nebūtu līdzēts pārstāvamā interesēm, bet būtu pat kaitēts. Tomēr jāpieņem, ka uzsāktās lietu kārtošānas tālāka uzticēšana citam pietiekoši spējīgam lietvedim, kas no brīva prāta uzņemties novest lietu kārtošānu līdz galam, nevarētu tikt uzskatīta kā uzsāktu lietu pamešana savam liktenim.

b) Tiesība prasīt no lietveža pārskatu un norēķinu par viņa darbību, lietveža rīcībā esošo lietu un ienākumu izdošanu u. t. l. uz tiem pašiem pamatiem, kā to mandants var prasīt no mandatāra.

c) Tiesība neatzīt negotiorum gestor'a rīcību, ja tā bijusi nevis derīga, bet kaitīga pārstāvamā interesēm, un tādā gadījumā prasīt no lietveža lietu agrākā stāvokļa atjaunošanu. Lietveža rīcības atzīšanas vai neatzīšanas jautājumā gan no svara tas, ka dominus negotii var atzīt vai neatzīt visu lietveža attiecīgo darbību vienkopus, t. i. nevar atzīt šinī rīcībā tikai to, kas viņa interesēm nācis par labu, un neatzīt to, kas viņa interesēm kaitējis. Ja pārstāvamais ir atzinis lietveža rīcību visumā, tad līdz ar to viņš ir atzinis un padarījis sev par juridiski saistošu arī to lietveža darbību, kas neatbilst viņa (t. i. pārstāvamā) interesēm. Bet protams, ka arī šādā atzīšanas gadījumā paliek spēkā lietveža atbildība par omnis culpa; vai, ja darbība notikusi neatliekamas vajadzības apstākļos (Dernburg: in einem Notfalle; Erdmann: in dringender Notlage), par dolus un culpa lata. Šis pēdēji minētais noteikums iegaumējams, jo publisko tiesību novadā negotiorum gestor'am bieži nākas darboties neatliekamas vajadzības apstākļos.

Lietveža tiesības ir:

a) Tiesība prasīt, lai pārstāvamais atzīst to, ko viņš labā pārliecībā ir pārstāvamā interesēs darījis; pie kam, kā jau mī-

nējām, runa ir par visu lietveža darbību vienkopus, bet ne par viņas atsevišķām daļām.

b) Tiesība prasīt no pārstāvamā to savu izdevumu un zaudējumu atlīdzību, kas viņam cēlušies šīs lietas kārtojot.

Privato tiesību novadā šī pēdēji minētā tiesība ir lietveža svarīgākā tiesība. Publisko tiesību novadā turpretim šai tiesībai mazāka nozīme, bet svarīgākā ir pirmā (zem a minētā) lietveža tiesība. Tas tāpēc, ka negotiorum gestio institutum publisko tiesību novadā, kā turpmāk redzēsim, vispār ir mazāk praktiska, bet vairāk teoretiska nozīme.

2. Fakts kā tiesību radītājs.

Es lieku priekšā pārnest negotiorum gestio institutu uz publisko tiesību novadu un pielietot viņu valststiesību teorijā dažu valsts dzīvē visai svarīgu notikumu juridiskai izskaidrošanai, kur līdz šim tāda izskaidrošana netiek dota. Ar pilnu tiesību var teikt, ka šī ziņā valststiesību teorijā ir ievērojami robi, kurus es gribu mēģināt aizpildīt, pielietojot negotiorum gestio juridisko konstrukciju. Šie robi attiecas galvenā kārtā uz valstu nodibināšanu un valsts iekārtas pārveidošanu. Es gan nedomāju visus valsts dibināšanas un valsts iekārtas pārveidošanas gadījumus; vienu daļu no šiem gadījumiem var juridiski izskaidrot arī bez negotiorum gestio konstrukcijas; turpretim citus, pie tam diezgan daudzus interesantus gadījumus, man šķiet, var juridiski izskaidrot vienīgi pielietojot negotiorum gestio juridisko konstrukciju.

Kas attiecas uz valstu dibināšanu, tad pēc dažu pazīstamu valststiesību domām (G. Jellineks, Ph. Zorns u. c.), valsts nodibināšana vispār stāvēt ārpus tiesību sfēras un ieskatāma par faktu. G. Jellineks (Allgemeine Staatslehre, 3-te Aufl. 1914. 9. Kapitel: Entstehung und Untergang des Staates) atrod, ka ne starptautiskās tiesības, ne valsts tiesības nevarot izskaidrot un regulēt valsts rašanos. Starptautiskās tiesības tāpēc, ka viņas regulējot attiecības jau pastāvošo valstu starpā, bet nevarot regulēt kādas vēl neesošas valsts tapšanu. Valsts tiesī-

bas tāpēc, ka viņas pašas tiek radītas no valsts pēc tam, kad valsts jau eksistē... Valsts ir vēsturiski sociāls veidojums, kas pats ir tiesību pamats, bet kuru tiesības nevar radīt. — Valsts tapšana juridiski var balstīties tikai uz viņas pašas gribu; valsts nevar tikt tiesiski radīta no citas valsts. Valsts tapšana norisinās ārpus tiesībām, jo trūkst vēl tā tiesiskā iekārta, pēc kuras varētu valsts tapšanas notikumus novērtēt.¹⁰⁾

Kā redzams, Jellineka viedoklis liekas juridiski skaidrs un loģisks: valsts tapšana ir apspriežama tikai pēc viņas pašas tiesībām; bet tā kā šīs tiesības rodas jau pastāvošā valstī, tā tad tikai pēc tam, kad valsts pati jau radusies, tad valsts rašanās vienmēr norisinās ārpus tiesību sfēras, tas ir vēsturisks notikums, fakts, kas nav tiesiski vērtējams. — Pret šo viedokli man tomēr ir divi nopietni iebildumi. 1) Domājams tikai par valstī, kas kā tiesību subjekts dzīvo pats savu dzīvi, Jellineks aizmirst tautu. Bet valsts ir tikai tautas dzīves forma, patstāvīgas tautas tiesiska organizācija. Tauta pastāv jau pirms valsts, un arī tiesības (tiesiski ieskatī, tiesiski jēdzieni, arī tiesību normas un tiesiski instituti) šī pašā tautā pastāv jau pirms valsts tapšanas. Valsts tā tad nemaz netiek dibināta ārpus tiesību sfēras, bet taisnī tiesību sfērā. Valsts tapšana nenozīmē pāreju no dabiska stāvokļa uz sabiedrisku stāvokli.

¹⁰⁾ Dr. Georg Jellinek, Allgemeine Staatslehre, 3-te Aufl. 1914. lpp. 273: Das Völkerrecht bindet die bereits bestehenden Staaten vermöge der Anerkennung, die es durch diese erfährt, nicht aber staatsbildende Mächte, die als solche nicht Staaten sind. ... Aber auch das Staatsrecht ist unfähig, den Staatenbildungsprozeß zu erklären. Der Staat kann nicht Recht für seine eigene Entstehung festsetzen, da er zuerst dasein muß, um Recht schaffen zu können. lpp. 274: Der Staat ist jedoch zunächst eine historisch-soziale Bildung, an welche das Recht sich erst anschließt, die es aber nicht zu schaffen vermag, sondern die vielmehr die Grundlage seines Daseins ist. ... Aus diesem Grunde kann das Dasein eines Staates rechtlich nur auf seinem eigenen Willen ruhen. Ein Staat kann nie von einem anderen rechtlich geschaffen werden... lpp. 275: Selbst da, wo ein Staat durch einen oder mehrere andere sein geschichtliches Dasein und seine Organisation erhält, ist ein rechtlicher Zusammenhang zwischen schaffendem und geschaffenen Staate nicht vorhanden. lpp. 284: Die Entstehung eines Staates vollzieht sich außerhalb des Rechtes, weil die Ordnung mangelt, an der die Vorgänge staatlichen Werdens gemessen werden können.

(valsts tapšanu sabiedriska līguma ceļā taču arī Jellineks neatzīst), bet tas ir tikai moments, gan ļoti svarīgs, tautas dzīvē; moments, kas pilnīgi padodas tiesiskai vērtēšanai un izskaidrošanai. Bez tam, 2) valststiesību teorija, kurai taču galvenā un vispirmā kārtā nākas juridiski izskaidrot svarīgākās parādības valsts dzīvē, pie kurām pieder arī valsts tapšana, nebūt nav atkarīga no kādas vienas atsevišķas konkrētas valsts tiesībām. Jellineka ieskaits, ka katras atsevišķas valsts tapšana var tikt apspriesta vienīgi pēc viņas pašas tiesībām, ir teoretiski pilnīgi nepareizs. Patiesībā ar šādu tezi tiek noliegta tiesību teorija vispār un valststiesību teorija sevišķi. Arī visa jurisprudences tad tiek degradēta par šauri dogmatisku zinātni katras atsevišķas valsts tiesību sistēmas robežās. Bet tagadējām kultūras tautām taču ir tik daudz kopīgu tiesību jēdzienu un principu, un viņu tiesību sistēmās tik daudz kopīgu un līdzīgu normu, kopīgu un vienādu tiesisku institutu, un uz šī pilnīgi reālā kopīgā pamata ir izveidojusies nevien kopēja tiesību teorija, bet arī kopēja jeb vispārēja valststiesību teorija. Labākais pierādījums tam taču ir paša G. Jellineka skaistā grāmata (*Allgemeine Staatslehre*), kurā sakrāts un apstrādāts tik bagāts pozitīvs materiāls, kas ņemts no daudzu valstu tiesiskās dzīves. Liekas, nav pat vajadzīgs sevišķs pamatojums tai elementārajai tezei, ka valststiesībniekam teoretiskim, aplūkojot un juridiski izskaidrojot kādas valsts tapšanu, nav jāturas vienīgi pie šīs pašas valsts pozitīvajām tiesībām, bet pie jurisprudencē vispār un valststiesību teorijā sevišķi lietotiem un atzītiem tiesiskiem jēdzieniem, tiesiskiem institūtiem un juridiskām konstrukcijām.

Pakāvējos pie Jellineka ieskaits tāpēc, ka G. Jellineks ir viens no visautoritatīvākajiem vācu valststiesībniekiem. Tomēr Jellineka ieskaits nav valdošais vācu jurisprudencē. Valdošais ieskaits atzīst valstu izcelšanos divējādā ceļā — faktiskā un tiesiskā (G. Anschütz,¹¹⁾ S. Brie¹²⁾ u. c.). Atzīmēsim īsumā

¹¹⁾ Gerhard Anschütz, *Deutsches Staatsrecht* (Holtzendorff's und Kohler's Enzyklopädie der Rechtswissenschaft, 7-te Aufl., Bd. IV). § 1. III. Entstehung und Untergang des Staates.

¹²⁾ Prof. Dr. S. Brie, *Entstehung und Untergang der Staaten*. Handbuch der Politik, I. Band (1920), lpp. 53 u. sek.

G. Anschützā ieskaits par valstu nodibināšanu. Atdalījis kā jurisprudenci nepiederošu vēsturisko jautājumu par valsts pirmatnēju rašanos (citiem vārdiem: valsts izaugšanu no zemākām organizētām sabiedriskām grupām — ģimenes, cilts u. t. l.) Anschütz's turpina: Kas attiecas uz jaunu locekļu rašanos kā vēsturiskajā, tā modernajā valstu saimē, tad šī rašanās atsevišķā gadījumā var būt tiesisks process (ein Rechtsvorgang), bet viņai nav vajadzīgs tādi būt... Valsts tiesisko rašanos Anschütz's atrod divos gadījumos: a) kad vairākas jau pastāvošas valstis vienošanās ceļā ar juridisku aktu rada jaunu federatīvu valsti (piemēri: Šveice, A. Sav. Valstis, Ziemeļvācijas Unija un Vācijas ķeizārvalsts); b) kad jauna valsts tiek radīta no trešām valstīm ar kādu konstitutīvu aktu (piemēri: Bulgārija, Kongo valsts¹³⁾). Šķiet, līdzīgus piemērus varētu atrast arī Vīnes Kongresa lēmumos, piem.: Nīderlandu karalistes dibināšana 1815. g.¹⁴⁾ Kā piemēru no visjaunākiem laikiem varētu pievest Vācijas un Austrijas radīto Polijas karalisti 1915—1918. g.¹⁵⁾ Tur-

¹³⁾ G. Anschütz, *Deutsches Staatsrecht*, min. izd. lpp. 12: Was sodann die Entstehung neuer Glieder der historischen und modernen Staatengesellschaft betrifft, so kann diese Entstehung im Einzelfalle ein Rechtsvorgang sein, muß es aber nicht sein... lpp. 13.: Mit alledem ist aber nicht gesagt, daß ein Staat nicht im geordneten Wege Rechtsens entstehen, daß niemals die Staatsgründung als ein rechtlich faßbarer und konstruierbarer Vorgang erscheinen könne. Das Gegenteil lehrt der Verlauf mehrerer älterer und neuerer Staatsschöpfungen, lehrt vor allem das glänzende und uns nächstliegende Beispiel: die Entstehungsgeschichte des Deutschen Reiches... Es ist dies eine Rechtsform der Staatengründung, welche in zwei verschiedenen Typen vorkommt: als Zusammenschluß einer Mehrheit von Staaten zu einem Gesamt- (Bundes-) Staat vermöge Vereinbarung unter sich (so: Gründung des Nordd. Bundes, Erweiterung desselben zum Reiche, Gründung der heutigen schweizerischen Eidgenossenschaft, der nordamerikanischen Union, der Republik von Zentralamerika) — und als Begründung eines neuen Staates durch konstitutiven Gesamttakt dritter Staaten (Bulgarien, Kongostaat).

¹⁴⁾ Dr. Heinrich Pohl, *Die Entstehung des belgischen Staates*, 1905., lpp. 3: Am 8. juni 1815. dekretierte der Wiener Kongress die Vereinigung Belgiens... mit Holland zu einem Königreiche der Niederlande.

¹⁵⁾ Sal. Robert Machray, *Poland 1914.—1931.*, Chapter II: The

pretim, kad 1918. g. rudenī Polija pasludināja sevi par patstāvīgu valsti jaunā teritorialā sastāvā, — tā, pēc G. Anschütza un viņa domu biedru ieskata, jau atzīstama par faktisku valsts rašanos. Protams, ka pēc šī ieskata arī citas jaunās valstis — Latvija, Lietuva, Igaunija, Čehoslovākija u. c., tāpat kā no agrākām Beļģija, radušās faktiskā, bet ne tiesiskā ceļā.

Atzīstot Anschütza un Brie ieskata pareizību viņa vienā daļā, attiecībā uz valstu rašanos tiesiskās procedūras ceļā pievesto piemēru gadījumos (A. Sav. Valstis, Vācija, Bulgārija u. c.), es nevaru piekrist šī ieskata otrai daļai, proti, ka citādā kārtībā tapušas valstis radušās un rodas faktiskā ceļā. Prof. S. Brie, izteikdamies pret ieskatu, it kā valsts tapšana vispār nevarētu būt par juridiskās kvalifikācijas priekšmetu, pareizi saka: Tiesības un valsts vispār ir divas savstarpēji cieši saistītas augstas kultūras vērtības; un tiesību novads tiktu ievērojami sašaurināts, tāpat valsts jēdziens tiktu jūtami samazināts, ja uz valstu tapšanas procesu vai pat uz viņu pastāvēšanu netiktu attiecināta tiesību vara.¹⁰⁾ Šo pareizo juridisko motivu vajadzēja vairāk ievērot arī pašam Anschütza-Brie valststiesiskajam virzienam un meklēt tiesisku notikumu gaitu (Rechtsvorgang) arī daudzos tanīs valstu tapšanas gadījumos, kur līdz pēdējam laikam arī šis virziens atrod tikai faktisku notikumu gaitu. Kā turpmāk redzēsim, tiesisku notikumu gaitu var atrast arī tādos apstākļos, kādos dibinājās Latvija, Lietuva u. c. jaunās valstis, un šo tiesisko notikumu gaitu gluži labi var ietilpināt juridiskās konstrukcijas rāmjos.

Austro-German Kingdom of Poland 1915—1918. Bet protams, ka no valsts un starptautisko tiesību viedokļa šis valsts stāvoklis ir apšaubāms.

¹⁰⁾ Handbuch der Politik, 1920. Bd. I, lpp. 57: Andererseits kann jedoch auch die Ansicht, daß das Bestehen oder wenigstens die Entstehung der einzelnen Staaten überhaupt kein Gegenstand rechtlicher Qualifikation sei, nicht als zutreffend anerkannt werden. Recht und Staat sind überhaupt zwei auf das engste miteinander zusammenhängende hohe Güter der Menschheit: der Bereich des Rechts aber würde eine überaus tiefgreifende Einschränkung, der Begriff des Staates eine wesentliche Minderung erleiden, wenn auf die Vorgänge der Bildung von Staaten oder sogar überhaupt auf das Bestehen der einzelnen Staaten die Herrschaft des Rechts nicht erstrecken sollte.

Kas attiecas uz valsts iekārtas noteikšanu un pārveidošanu, tad tanīs gadījumos, kad satversme tiek izstrādāta no likumīgi vēlētas Satversmes Sapulces, vai arī kad valsts iekārta tiek pārveidota Satversmē paredzētā kārtībā, protams, visi juristi teiks, ka valsts iekārta noteikta vai pārveidota tiesiskās procedūras ceļā. Bet kā būs tanīs gadījumos, kad satversme (kaut provizoriska) noteikta no kāda provizoriska valsts orgāna valsts faktiskās (pēc valdošā ieskata) tapšanas gaitā, vai kad valsts iekārtas pārveidošana notiek ne tādā kārtībā, kāda paredzēta satversmē? Acīm redzot, pēc valdošā ieskata tie būs tikai faktiski notikumi, kuriem tomēr ļoti svarīgas juridiskās sekas. Fakts rada tiesības, — to saka nevien politiķi, bet arī daudzi juristi, pat valststiesībnieki. Jo, ja pēc G. Jellineka u. c. ieskata valsts tapšana ir fakts, kas stāv ārpus tiesību novada, bet valsts, tikko radusies, tūlīt pati sāk radīt savu tiesību sistemu, tad taču arī šī ieskata konsekvēntais rezultāts ir tas, ka fakts rada tiesības.

Palūkosimies mazliet uz šo tezi: fakts rada tiesības. Viņas trūkums nav tas, ka viņa ir ļoti vienkārša un primitīva. Arī vienkārša un primitīva teze var būt juridiski ļoti labi lietojama, kā, piem., pazīstamā teze: volenti nōn fit iniuria. Juristam nav no svara arī tas, ka šī teze ir bīstama politiski, jo uz faktu kā tiesību avotu, redzams, var atsaukties katrs, kam ar viltu vai varmācību ir izdevies sagrābt valsts varu savās rokās. Juristam no svara ir jautājums: vai šī teze ir juridiski pareiza?

Ja palūkojamies uz tiesību novadu, tad redzam, ka dažos gadījumos (šķiet, divos vai trijos), tiesības seko faktam tādā veidā, ka gandrīz varētu teikt, ka fakts ir radījis tiesību. Kā pirmā gadījuma piemērs varētu noderēt atradums. Nozaudētas lietas atrašana no kādas citas personas ir fakts, kas rada pienākumus un tiesības atradējam; pienākums: atdot atrasto lietu īpašniekam, ja tas zināms, vai, pretējā gadījumā, paziņot par atradumu vietējai policijai (Latvijas Civillikumu 734. un 735. p. p.); tiesības: saņemt atlīdzību līdz trešai daļai no atrastās lietas vērtības, vai arī iegūt pašu lietu īpašumā, ja īpašnieks gada laikā nav atradies (Latv. Civillikumu 738. un 739. p. p.). Kā

līdzīgus piemērus, kur fakts saistīts ar tiesībām, varētu minēt: ieilgumu, noilgumu, okupāciju, pilngadības sasniegšanu u. t. l. Bet vai šinīs piemēros fakts kā tāds, pats par sevi, rada tiesības? Ja mūsu likumos nebūtu noteikumu, kas saista tiesības vai pienākumus ar atradumu, ieilgumu, pilngadības sasniegšanu u. t. l., tad šie fakti paši par sevi, protams, neradītu nekādas tiesības. Šie fakti ir kļuvuši par tiesības radošiem faktiem tikai tāpēc, ka likumi to tā ir noteikuši. Ne fakti rada tiesības, bet pastāvošā tiesiskā iekārta piesaista kādu jaunu tiesisku attiecību rašanos vai pārveidošanos noteiktiem faktiem, caur ko šie fakti kļūst par juridiskiem faktiem. Valsts vara rada objektīvās tiesības, un objektīvās tiesības rada subjektīvās tiesības. Tā tad pievestajos piemēros tikai liekas, it kā fakts radītu subjektīvas tiesības; patiesībā ne fakts rada subjektīvas tiesības, bet viņas tiek radītas no objektīvajām tiesībām (likumiem). Un citādi tas arī nav domājams. Ja pielaistu, ka fakts par sevi var radīt subjektīvas tiesības, tad mēs drīz nonāktu pie stiprākā neierobežotas varas pār vājāko; bet tas nozīmētu tiesiskas iekārtas noliegšanu un atgriešanos tā sauktajā dabiskajā stāvoklī (ja atrodam uz brīdi par iespējamu pielietot dabisko tiesību skolas pazīstamos jēdzienus un apzīmējumus).

Privato tiesību novadā, un arī publisko tiesību novadā, par cik publiskās tiesības attiecas uz valsti iekšējo dzīvi, spēks pats par sevi, jeb spēka fakts, sen jau vairs netiek atzīts par tiesību avotu. Šaubas gan šinī ziņā var rasties attiecībā uz starptautisko tiesību novadu, kur valstis ir tiesību subjekti savstarpējās attiecībās. Te arvienu vēl būs atrodami daži lielo valstu politiķi, kas pielaiž, ka spēka faktiska izpausme, kas parādās kā uzvara karā, var noderēt par tiesību — stiprākā tiesību — pamatu. Tas tāpēc, ka pirms Tautu Savienības nodibināšanas valstis savā starpā pa daļai vēl atradās dabiskā stāvoklī. Bet arī jau tad gadu simteņiem ilgi ir mēģināts veidot valstu savstarpējās attiecības uz taisnības un tiesību pamatiem; sevišķi par to stāvējušas mazās valstis, bet laiku pa laikam arī dažas lielās. Un ar Tautu Savienības nodibināšanu dabisko stāvokli valstu starpā vajadzētu ieskatīt par izbeigtu; jo Tautu

Savienība taču taisni ir nodibināta ar cēlo nolūku — ierobežot un izbeigt karus (tā tad stiprāko faktisko varu) valstu starpā un nostādīt starptautiskās attiecības uz taisnības un tiesību stingrajiem pamatiem.

Otrs gadījums, kur tiesības tiek saistītas ar faktu tādējādi, ka liekas, it kā fakts būtu radījis tiesības, pie tam objektīvās tiesības, — ir fakts kā precedents. Gan varētu stipri šaubīties, vai precedentu maz var par faktu nosaukt. Jo zem precedentā saprotam kādu apzinātu vienreizēju rīcību jeb darbību; fakta jēdziens turpretim saistās ar vienkāršu notikumu, kas nav atkarīgs no cilvēka gribas, vai arī ar kādu neapzinātu darbību. Bet pieņemsim, ka arī apzināta darbība, sevišķi ja tā norisinājusies pretēji pastāvošajiem tiesību noteikumiem, var tikt atzīta par faktu. Jo, piem., ja publisko tiesību novadā atsaucas uz faktu kā tiesības radošu faktoru, tad visbiežāki laikiem domā par notikušo revolūciju vai apvērsumu, tā tad apzinātas darbības rezultātu. Bet, ja arī precedentu pieņemam par faktu, tad tomēr ir skaidrs, ka atsevišķs precedents par sevi, precedents kā tāds, nebūt vēl nerada tiesības. Izplatītais ieskaits ir tas, ka daudzi, vai vismaz vairāki vienādi precedenti rada tiesības. Arī tas nav pareizi. Lai iz precedentiem rastos tiesības, vajag vēl kautkam nākt klāt, proti sabiedrības jeb tautas piekrišanai vai atzīšanai. Lai arī piekrišana būtu dota klusot, tomēr šī piekrišana jeb atzīšana ir galvenais tiesības radošais faktors, bet ne precedents pats par sevi. Tādā ceļā konvencionālas normas, kas sākumā var būt ieskatītas kā attiecīgo organu jeb tiesību subjektu vienošanās produkts, kļūst par tiesību (ieradumu tiesību) normām, ja viņas ieguvušas vispārēju piekrišanu vai atzīšanu. Attiecībā uz valstu dibināšanu to atzīst jau minētais prof. S. Brie: valsts, kas nodibināta pretēji līdzšinējām tiesībām, iegūst jaunu tiesisku pamatu ieradumu tiesību ceļā caur tautas tiesisku pārliecību.¹⁷⁾ To pašu, protams, var attiecināt arī uz

¹⁷⁾ Handbuch der Politik, 1920. Bd. I, lp. 59: Aber auch in den zahlreichen Fällen, wo ein Staat zuerst rein tatsächlich und insbesondere im Widerspruch mit dem bisherigen Recht durch eine Lossagung oder Eroberung entstanden ist, wird meist durch die Kraft des Gewohnheits-

valsts iekārtas pārveidošanu pretēji līdzšinējiem tiesību noteikumiem.

Beidzot varētu minēt vēl vienu gadījumu taisni no publisko (valsts un starptautisko) tiesību novada, kur tiesība liekas cēloniski saistīta ar faktu, t. i. tiesība liekas rodamies kā fakta sekas. Šim gadījumam gan ir vienīgi teoretiska nozīme, jo dzīvē viņš sastopams ļoti reti; tomēr tas nevar mazināt viņa juridisko nozīmi, ja pie pārbaudīšanas viņš izrādītos par pareizu. Šis gadījums ir ietverts pazīstamajā teoretiskajā tezē: nesuverena valsts pārvēršas par suverenu valsti, ja atkrit tās suverenās valsts vara, kurai nesuverenā valsts bij padota. Ja suverenā valsts pati atsakas no savām tiesībām pret nesuvereno valsti, tas, protams, nav fakts, bet tiesisks akts. Fakts minētajā piemērā visvieglāk iedomājams tādējādi, ka suverenā valsts pati aiziet bojā, un viņai agrāk padotā nesuverenā valsts kļūst pilnīgi brīva un patstāvīga. Ja 1917. g. Krievija (pateicoties divām revolūcijām un kara sekām) būtu beigusi eksistēt kā valsts, — Somija, kas kā nesuverena valsts bij padota Krievijai, saskaņā ar valsts teoriju uz šāda fakta pamata būtu kļuvusi par suverenu valsti. Bet Krievija nebeidza eksistēt, pārveidojās tikai viņas iekārta; un lielinieku valdība deklarēja, ka Krievijas tautām ir pilnīga brīvība, neizslēdzot atdalīšanos no Krievijas. Somija izlietoja šo tiesību: ievērojot Krievijas valdības ieņemto stāvokli, ka Somijai ir brīv atdalīties no Krievijas, 6. decembrī 1917. g. tika proklamēta Somijas pilnīga patstāvība (suverenitāte), ko arī Krievija formāli atzina 4. janvārī 1918. g.¹⁸⁾ Tā tad šinī gadījumā ir skaidrs, ka Somija kļuva suverena valsts nevis pateicoties faktam, bet uz tiesisku aktu pamata. Cits piemērs: 1795. gadā notika Polijas trešā sadalīšana starp Krieviju, Prūsiju un Austriju, pie kam Polija kā valsts beidza eksistēt. Kurzemes hercoga valsts bij nominali pakļauta Poli-

rechts der neue Zustand zu einem rechtlichen werden, indem die rechtliche Ueberzeugung und Uebung des Volks sich dem tatsächlichen Zustande, falls dieser fortduert und sich befestigt, allmählich anpaßt.

¹⁸⁾ Sal. Dr. R. Erich, Die Entwicklung des öffentlichen Rechts in Finnland, Jahrbuch des öffentlichen Rechts, Bd. XI, Ip. 106.

as suverenitātei; ja pēc Polijas pēdējās dalīšanas Kurzeme būtu atstāta savam liktenim, viņa vispirms būtu pārvērtusies par suverenu valsti pateicoties faktam, ka Polija beigusi eksistēt. Bet, kā zināms, Kurzeme, kas patiesībā jau visu 18. gadsimteni atradās Krievijas iespaida sfērā, ar Polijas sadalīšanu nevien neieguva suverenitāti, bet pati tika pievienota Krievijai kā vienkārša guberņa. Tā tad politika nerēķinājas ar teoretisko formulu: tā pati brutālā vara, kas iznīcināja suvereno valsti (Poliju), iznīcināja arī nesuvereno valsti (Kurzemi).

Ja citā kādā gadījumā visi apstākļi tā labi sakristu kopā: suverenās valsts vara atkritusi, un viņai (agrāk) padotā nesuverenā valsts eksistē tālāk, tad loģiski jāpieņem, ka viņa nu eksistē kā suverena valsts. Tomēr, vai ar to būtu dots pietiekošs pamats teikt, ka šinī gadījumā fakts pats par sevi radījis kādu jaunu tiesību? No valststiesiskā viedokļa, šķiet, drīzāk būtu jāpieņem, ka arī šādā gadījumā fakts nekādu tiesību nav radījis, bet pateicoties faktam ir tikai krituši daži ierobežojumi jau pastāvošai tiesībai. Jo arī nesuverena valsts ir valsts ar visiem nepieciešamajiem atribūtiem; arī suverenitāte viņai jau ir, tikai, pateicoties dažiem ierobežojumiem no otras valsts puses, šī suverenitāte atrodas neaktīvā stāvoklī. Atkritot ierobežojumiem, suverenitāte netiek radīta no jauna, bet tikai parādās savā aktīvajā stāvoklī.

No pievestajiem piemēriem redzams, ka fakts par sevi nerada ne subjektīvas, nedz objektīvas tiesības. Tas, ko dažreiz apzīmē kā tiesību rašanos no fakta, ir vai nu kaut kas cits savā būtībā, piem. tiesisku ierobežojumu atkrišana; vai arī tiesības ir radītas nevis no fakta kā tādas, bet no cita faktora: subjektīvās tiesības no objektīvajām tiesībām (likumiem), objektīvās tiesības pašas no tautas vai ieinteresēto sabiedrisko grupu atzīšanas, konvencionālo normu un parašu tiesību veidošanās ceļā. Varbūt var atrast vēl kādus piemērus; bet viņu analīze, šķiet, nevarētu mūs novest pie citāda rezultāta kā tas, pie kura esam nonākuši jau aplūkoto piemēru juridiskās analīzes ceļā.

3. Negotiorum gestio publisko tiesību novadā.

Pēc mana ieskata arī daudzi no tiem valstu dibināšanas un valsts iekārtas pārveidošanas gadījumiem, kur valdošais ieskats neatrod tiesisku gaitu (Rechtsvorgang) un tā tad atzīst tos par tīri faktiskiem, tomēr norisinās tiesiskās formās, proti tādās, kas atbilst negotiorum gestio juridiskai konstrukcijai. Mēs atrodam šīs gadījumos dominus negotii — tautu, kas pati apstākļu dēļ nevar darboties, lai gan notikumu gaita prasa neatliekamu rīcību; atrodam negotiorum gestor'u: kādu atsevišķu personu, vai vairākas personas, kas darbojas saskaņoti kā organizēta grupa jeb kolektīva persona un uzņemas rīkoties domini negotii (tautas) interesēs, pilnīgi apzinoties savu atbildību domini negotii priekšā un uzņemoties šo atbildību. Tādējādi turpin, no šādas rīcības pirmajiem soļiem, rodas tiesiskas attiecības starp dominus negotii un negotiorum gestor'u, un uz šādas juridiskas konstrukcijas pamata arī negotiorum gestor'a attiecīgie atsevišķie akti kvalificējami un aplūkojami nevis kā faktiskas darbības akti, bet gan kā juridiski akti. Juristam valststiesībniekam šīs gadījumos nav vairs nekāda vajadzība atsaukties uz faktu kā tiesību radītāju; viņam ir darīšana turpin ar tiesiskām attiecībām divu tiesību subjektu starpā, un ar juridisku konstrukciju, kas šīs attiecības aptver un izskaidro. Fakti — īstie, vēsturiskie fakti paliek šīs konstrukcijas ārpusē, piem. attiecībā uz Latvijas valsts dibināšanu — Krievijas divas revolūcijas 1917. g., sabiedroto uzvara 1918. g. rudenī u. t. l.

Pirms aplūkojam negotiorum gestio pielietošanu publisko tiesību novadā, atbildēsim īsumā uz jautājumu, kas var pacelties šī sakarībā, proti: vai tāda institutu pārvešana no privāto tiesību novada uz publisko tiesību novadu iespējama un pielaižama resp. attaisnojama?

Lai atbildētu uz šo jautājumu, vai sevišķi viņa pirmo daļu, jāieņemam, ka juridiska konstrukcija un patiesībā arī tiesisks instituts sastāv no noteiktiem pamatelementiem, kas savā būtībā ir tiesiski jēdzieni: tiesību subjekta un objekta, tiesiskas attiecības, subjektīvas tiesības un tiesiska pienākuma u. t. l. jēdzieni. Bet šie jēdzieni taču ir vieni un tie paši abos (t. i. pri-

vāto un publisko) tiesību novados. Un ja tiesiski instituti un juridiskas konstrukcijas sastāv no vieniem un tiem pašiem elementiem, kāpēc tad lai nebūtu iespējama viņu pārvešana no viena tiesību novada otrā? Patiesībā taču arī jurisprudences ir viena un tā pati, kas sastāv no vairākām atsevišķām privattiesiskām un publiski-tiesiskām disciplinām. Privattiesiskā pamatdisciplīna — civiltiesību teorija — ir viena no vecākajām jurisprudences sastāvdaļām, kas ļoti labi izkopta jau no Romas juristiem. Valststiesību zinātnei gan drošus pamatus lika grieķu Aristotels jau tānī laikā, kad romiešu jurisprudences bij vēl bērna autiņos. Tomēr pateicoties tikai Romas juristu lielajām analīzes un sintezes spējām tika noskaidroti tiesību zinātnes pamatjēdzieni, izveidoti tiesiski instituti un juridiskas konstrukcijas. Tāpēc ir saprotams, ka tām juridiskajām disciplinām, kas veidojās vēlāk, bij iespējams daudz ko aizgūt no civiltiesību teorijas.

Kas attiecas uz valsts tiesību novadu plašākā nozīmē, t. i. to novadu, kur valsts intereses tiek regulētas ar tiesiskiem aktiem, tad šī novada vienā daļā, proti, valsts saimniecisko interešu sfērā, privattiesiski jēdzieni, instituti un konstrukcijas tiek pielietoti jau sen. Par īsto publisko tiesību novadu sākot ar 17. g. simteni sāk ieskatīt to, kur valsts uzstājas kā publiskas varas nesēja pretim individiem un viņu grupām valsts iekšienē, vai arī kā tautas vienības nesēja pretim citām valstīm. Tiesību subjektu un tiesisko attiecību jēdzieni šīnī laikā nav vēl gluži skaidri izveidoti; šo skaidrību aptumšo nereti tas valdošais ieskats, ka valsts no juridiskās puses ir valdnieks pats (Th. Hobbes, Ludviķis XIV.). Lielāka skaidrība valststiesiskajās konstrukcijās tika sasniegta 19. g. simtenī, sevišķi pateicoties vācu valststiesību teorijai. Par vienu no ievērojamākajiem vācu zinātnes sasniegumiem šīnī novadā var ieskatīt tāsnī kādas privattiesiskas konstrukcijas pārvešanu uz publisko tiesību novadu, proti, juridiskas personības konstrukcijas pielaišanu valstij kā tiesību subjektam. Interesanti tomēr atzīmēt, ka šī konstrukcija, kuras pielietošana valststiesību teorijā likās tik auglīga, vēlāk tomēr izrādījās par šķērslī privāto un publisko tie-

sību novadu turpmākai tuvināšanai. Pateicoties juridiskas personības konstrukcijai, valsts gan tika atzīta par tiesību subjektu, bet par īpatnēju tiesību subjektu, proti tādu, kas nav tiesībām padots un nevar tikt juridiski ierobežots. Ar to nu valsts kā tiesību subjekts atšķīrās no visiem citiem tiesību subjektiem, kas tiesībām padoti; valsts tika nostādīta nevien augstāki par tiesībām, bet arī augstāki par citiem tiesību subjektiem. Šī ieskata sekas bij tās, ka privāto un publisko tiesību novadiem tika atzītas katram savas juridiskas īpatnības: privāto tiesību novadā visi tiesību subjekti principā vienādi (juridiski vienvērtīgi), turpretim publisko tiesību novadā (izņemot starptautisko tiesību sfēru, kur valstis savā starpā ir vienvērtīgi tiesību subjekti) tiesību subjekti ir nevienlīdzīgi, juridiski nevienvērtīgi: valsts kā tiesību subjekts stāv augstu pāri citiem tiesību subjektiem. Šī tiesību subjektu nevienlīdzība publisko tiesību novadā, ko visu 19. g. simteni balstīja kontinenta jurisprudencē valdošais ieskats, palīdzēja uzturēt privāto un publisko tiesību novadu nošķirtību, traucēja viņu savstarpēju tuvināšanu un eventualo pilnīgu apvienošānu. Tomēr angļu jurisprudencē arī šīnī laikā stingri palika pie ieskata, ka tiesību sistēma viena, tiesību subjekti visi principā vienlīdzīgi un juridiski vienvērtīgi, un nav principālas atšķirības starp privāto un publisko tiesību novadiem. Pamazām piekritēji šim ieskatam radās arī kontinenta valstīs; ar 20. g. simteni viņa pusē nostājās tādi ievērojamie valststiesībnieki kā Leons Digi un Hanss Krabbe. Digi atrod, ka privāto un publisko tiesību atšķirības vienīgais pamats ir valsts varas juridiskas neierobežotības doktrīna; ja turpretim pieņemam, ka arī valsts vara tiesībām padota, tad visas tiesības ir vienādas un nav vairs principālas atšķirības starp privātām un publiskām tiesībām.¹⁹⁾ H. Krabbe savā mācībā par tiesību suverenitāti atmet atšķirību starp tiesību subjektiem, nostāda arī valsti pašu kā tiesībām padotu subjektu un līdz ar to atmet privāto un publisko tiesību principālu atšķirību.²⁰⁾ No otras puses, jau sākot ar 19. g. s. astoņdesmitiem un deviņdes-

¹⁹⁾ Léon Duguit, *Traité de Droit Constitutionnel*, t. I, 3-e ed., lp. 681.

²⁰⁾ H. Krabbe, *Die Lehre der Rechtssouveränität*, 1906. g. lpp. 42—43.

mitiem gadiem sāka parādīties arī pašas valsts juridiskās personības konstrukcijas kritiķi, kas ieteica likt juridiskās personības vietā tā vai citādi konstruētu juridisku organizāciju resp. tiesisku attiecību sistēmu (M. Hauriou, Affolters, Linggs, Korķunovs, Lazarevskis u. c.). Un lai gan valsts juridiskās personības teorija vēl arvienu var tikt ieskatīta kā valdošā, tomēr par valdošo vairs nevar atzīt ieskatu, ka valsts savā tiesību subjekta stāvoklī nebūtu padota tiesībām. Tā tad zūd pamats ieskatam par tiesību subjektu nevienlīdzību publisko tiesību novadā, un līdz ar to nav vairs arī pamata uzturēt kādu principālu juridisku atšķirību starp privāto un publisko tiesību novadiem. Tāpēc, šķiet, ar vēl jo lielāku tiesību varam taisīt slēdzienu, ka lai gan arī vēl arvienu lietojam privāto un publisko tiesību jēdzienus un apzīmējumus (kaut tiesību klasifikācijas jeb tiesību sistēmas teoretiskas izveidošanas nolūkos), tomēr nevar būt nekādu šķēršļu tiesisku institutu un juridisku konstrukciju pārņemšanai no viena tiesību novada otrā.

Kas attiecas uz tādas tiesisku institutu un juridisku konstrukciju pārņemšanas lietderību, tad to, šķiet, vislabāki ir noskaidrot katrā atsevišķā gadījumā. Un palūkojoties uz negotiorum gestio pielietošanu publisko tiesību novadā, drīz pārliecināsimies, ka tāda pārņemšana nevien iespējama, bet arī lietderīga, pat juridiski nepieciešama. Atzīmēsim vispirms negotiorum gestio konstrukciju valststiesību novadā vispārējā veidā, un pēc tam paskaidrosim un pamatosim mūsu priekšlikumu ar dažiem konkrētiem piemēriem.

a) *Dominus negotii*. Pielietojot negotiorum gestio konstrukciju valststiesību novadā, dominus negotii arvien būs juridiska jeb kolektīva²¹⁾ persona, proti tauta politiskā nozīmē (valststauta, Staatsvolk). Te var rasties mazs iepriekšējs jau-

²¹⁾ Man šķiet, ka pareizāki būtu juridiskas personas nosaukumu atņemt pavisam un tai vietā lietot kolektīvas personas apzīmējumu. Nav pareizi dalīt tiesību subjektus fiziskās un juridiskās personās, jo ne visas fiziskās personas ir tiesību subjekti; piem. vergs ir fiziska persona, bet nav tiesību subjekts. Visi tiesību subjekti, arī indivīdi, ir juridiskas personas. Tāpēc juridiskas personas (kā pretstata individualam tiesību subjektam) vietā pareizāki lietot kolektīvas personas apzīmējumu.

tājums, uz kuru jādod atbilde, proti: vai tauta var būt juridiska jeb kolektīva persona, ja par tādu tiek atzīta valsts? Šis jautājums, šķiet, vietā sevišķi arī tāpēc, ka vairāki valststiesībnieki apšaubā tautas kā tiesību subjekta statusu. Iesākas ar to, ka tiek apšaubīta tautas suverenitāte, kā to dara piem. Ogists Kants²²⁾, H. Krabbe²³⁾ u. v. c. Šim ieskatam bieži pievienojas otrs plaši izplatītais ieskats, ka tauta neesot arī rīcības spējīga, jo viņa nevarot savu gribu juridiski izteikt. Juridiska rīcības spēja gan nav raksturīga tiesību subjektam: kā visiem juristiem zināms, ir daudzi tiesību subjekti, kuriem ir tikai tiesību spēja, bet nav rīcības spējas. Ja tauta būtu pieskaitāma šādiem tiesību subjektu, tad rastos jautājums: kāpēc tādā gadījumā negotiorum gestio jau sen nav atzīts par pilnīgi nepieciešamu institutu, gandrīz vai par pašu svarīgāko pamatinstitutu valststiesību novadā? Jo ja tauta nebūtu rīcības spējīga, tad viņa arī nevarētu nevienam izdot pilnvaru jeb mandātu savu lietu vešanai, un tautas lietas vienmēr tiktu vestas jeb kārtotas no lietvežiem, kas nav no tautas pilnvarotie. Un tādā gadījumā varētu būt runa par diviem institūtiem: aizbildnību resp. aizgādību, un negotiorum gestio. Par aizbildnību varētu būt runa tādā gadījumā, kad kāda tauta ir padota citai, un šī valdošā tauta ieceļtu padotajai tautai aizbildni valdības veidā. Turpretim visos citos gadījumos, t. i. kad tauta dzīvo savu patstāvīgu politisku dzīvi, un tomēr tiktu atzīta par nespējīgu savas lietas kārtot, vienīgā pielietojamā konstrukcija būtu negotiorum gestio, un katra valdība attiecībā pret tautu būtu ieskatāma kā negotiorum gestor. Protams, šāds ieskats būtu pilnīgi nepareizs; jo, pirmkārt, viņam noteikti runā pretim dogmatiski un pēc juridiskās būtības, visas pastāvošās satversmes, kāds arī nebūtu viņu konkrētais saturs; un otrkārt, šāds ieskats nevarētu tikt uzturēts arī teoretiski, jo ja tauta būtu pilnīgi bez tiesiskās rīcības spējas un visas valdības būtu ieskatāmas kā ne-

²²⁾ Sal. L. Duguit, *Les transformations du Droit Public*, lp. 17.

²³⁾ H. Krabbe, *Die Lehre der Rechtssouveränität*, lp. 149: Ist wirklich das Volk souverän?... Ein Beweis für seine Souveränität ist nirgends mehr ausfindig zu machen, u. t. t.

gotiorum gestor'i, tad tauta nebūtu arī spējīga aizstāvēt savas tiesības negotiorum gestor'am pretim, nebūtu tiesiskas attiecības šo divu pušu starpā un atkristu pati negotiorum gestio konstrukcija.

Bet uzstādītais jautājums grib noskaidrot arī tautas un valsts savstarpējās attiecības: vai tauta var būt tiesību subjekts, ja par tādu (t. i. tiesību subjektu) tiek atzīta valsts? Vācu valsts teorija patiešām atbild noraidoši uz šo jautājumu: pēc viņa valdošā ieskata reālais tiesību subjekts ir valsts pati, un tauta tikai viens no valsts konstitutīvajiem elementiem. Citādi turpretim skatās franču valststiesību teorija: viņai reālais tiesību subjekts, reālā kolektīvā persona ir tauta pati, valsts turpretim tautas personifikācija.²⁴⁾ Es pilnīgi piekritu franču teorijas ieskatam un esmu jau dažos savos agrākos darbos lūkojis šo ieskatu pamatot sākot ar mācību par valsts jēdzienu (piem. *Levads Latvijas valststiesību zinātnē*, lp. 12. un sek.; *Tautu pašnoteikšanās principa tiesiskais saturs*, lp. 15. un sek.), kur es mēģinu pierādīt, ka valsts no materialās puses ir politiski patstāvīga tauta pati, bet no formālā viedokļa valsts ir politiski patstāvīgas tautas juridiska organizācija. Uz franču teorijas viedokļa, šķiet, ir nostādīta arī *Tautu Savienība*; to rāda jau viņas nosaukums: *Tautu Savienība*, un nevis valstu savienība, un viņas locekļu starpā patiešām ir atrodama dažāda tauta, kas juridiski nebūt vēl nav valsts, piem. Indija.

Tā tad, šķiet, ir pietiekošs pamats pieņemt, ka tauta ir kolektīva persona, tiesību subjekts, un arī par šī tiesību subjekta rīcības spēju nevar būt nopietnu šaubu. Ja apšaubītu tautas rīcības spēju, tad būtu jāapšaubā arī katras citas kolektīvas personas rīcības spēja. Juridiski organizēta tauta var izteikt savu gribu tiesiskos aktos tāpat kā katra cita kolektīva persona; un to taču noteikti atzīst katrā satversmē, kas piešķir tautai kaut vai tikai vēlēšanu tiesības kautkāda veidā.

²⁴⁾ Sal. L. Duguit, *Traité de Droit Constitutionnel*, t. I, 3-e ed. lp. 603. un sek. M. Hauriou, *La Souveraineté Nationale*, 1912, lp. 149: L'Etat n'est pas autre chose que la personification de la nation, c'est-à-dire que la nation vue comme un sujet de droits.

Tomēr tautas kā kolektīvas personas īpatnība ir tā, ka viņas juridiskā rīcības spēja ir stipri apgrūtināta. Tas saprotams no šīs kolektīvās personas īpatnējā sastāva: lielajās tautās šī persona sastāv no dažiem desmitiem miljonu balsstiesīgu indivīdu (pilsoņu), vidējās no dažiem miljoniem, un arī mazajās no vairākiem simts vai vismaz desmit tūkstošiem pilsoņu. Ir saprotams, ka lai tāda masa varētu izpaust kolektīvās personas gribu kopējā juridiskā aktā, ir nepieciešama nevien stingra juridiska organizācija (attiecīgi likumi), bet arī noteikta tehniska organizācija (amatpersonas, vēlēšanu komisijas u. t. l.); un tāpat ir viegli saprotams, ka šīs kolektīvās personas gribas konkrēta izpaušana kādā juridiskā aktā ir sarežģīta procedūra, kas prasa ilgāku laiku. No sacītā izriet, ka tanīs gadījumos, kad nepastāv vēl attiecīgā juridiskā organizācija, tauta arī nevar vēl savu gribu juridiski izteikt ne praktiski, ne teoretiski, un viņai jāpalaužas lietvežiem, kas uzņemas viņas lietu kārtošānu. Tā tas ir piem. gadījumos, kad valstis tiek dibinātas tādos apstākļos, kā tas bij pēc pasaules kara; tāpat arī nosakot šo jauno valstu pirmās provizoriskās satversmes. Tālāk, valstīm pastāvēt, viņu dzīvē nāk priekšā gadījumi, ka, neskatoties uz to, ka tiesiska organizācija pastāv un tauta teoretiski ir spējīga savu gribu izteikt, svarīgas valsts (t. i. tautas pašas) intereses prasa tik steidzīgu rīcību, ka no tehniskās puses nav iespējams noorganizēt un izvest tautas gribas juridisku izpaušanu un konstatēšanu; un tā tad arī šādos gadījumos tauta nav praktiski spējīga savu gribu izteikt un viņai jāpalaužas negotiorum gestorā darbībai. Tā tas piem. ir gadījumā, kad tiek apdraudēta valsts pastāvēšana vai viņas svarīgas dzīvības intereses, un šo interešu glābšanai ir nepieciešama steidzīga rīcība un valdības pilnvaru paplašināšana.

Tā tad tautas kā tiesību subjekta īpatnība ir tā, ka viņas juridiskā rīcība ir saistīta ar stingriem priekšnoteikumiem, ir sarežģīta un gausa; tāpēc tauta nereti nav spējīga rīkoties pati tad, kad rīcība ir nepieciešama viņas pašas interesēs, un tāpēc, lūk, šādos gadījumos ir nepieciešama lietvedība bez uzdevuma — negotiorum gestio.

Kā otru, gan mazāk ievērojamu, tautas kā tiesību subjekta

īpatnību var atzīmēt to, ka viņa dominus negotii stāvokli neatrodas prombūtnē, — viņa ir arī pati klāt pie negotiorum gestorā rīcības, tikai nevar pati juridiski darboties. Faktiski darboties viņa tomēr var, un ar savu darbību, kā piekrišanas izrādīšanu, lietveža uzaicinājumu un priekšlikumu labprātīgu paklausīšanu u. t. l. var stipri atbalsīt un sekmēt lietveža darbību, dodot viņam iespēju novest iesāktu lietu līdz sekmīgam galam. Kas attiecas uz piekrišanas izrādīšanu negotiorum gestorā rīcībai, tad tādai akcijai, stingri ņemot, formāli-juridiskas nozīmes nav; tomēr viņa dod negotiorum gestoram pamatu būt pārliecinātam, ka viņa rīcība ir pareiza, un ka pēc darbības beigšanas arī juridiskās attiecības starp negotiorum gestoru un dominus negotii tiks nokārtotas labā saskaņā.

b) Negotiorum gestor. Atbildot uz jautājumu: kas var būt negotiorum gestor's publisko tiesību novadā, kad jākārt tautas kā domini negotii lietas, man šķiet, jāizšķir divi gadījumi. 1. Valsts dibināšanas gadījums tādos apstākļos, kādos radās piem. Beļģija 1830. g. un jaunās valstis pēc pasaules kara. Šādos gadījumos tautai vēl nav savas juridiskas organizācijas, nav tādu orgānu, kas uz kāda pilnvarojuma pamata oficiāli varētu rīkoties tautas vārdā. Vispārīgā veidā tauta caur sabiedrības aktīvāko daļu savu vēlēšanos ir izpaudusi (avižu rakstos, sabiedrisko organizāciju lēmumos, delegātu konferenču rezolūcijās), bet ir vajadzīgs orgāns, kas uzņemtos sistematisku rīcību vēlamajā virzienā. Tādā gadījumā negotiorum gestorā loma vislabāki piekrīt personām, kas bauda sabiedrības uzticību, t. i. kas jau ir pazīstamas ar savu agrāko sabiedrisko, nacionālo un patriotisko darbību. Nereti tādu darbību uzsāk ne daudzas atsevišķas personas, kas drīz nodibina kādu sabiedriskas uzticības orgānu, — kādu nacionālu komiteju, nacionālu padomi vai t. l., kas, sabiedrības piekrišanas atbalstīta, uzstājas jau atklāti visas tautas vārdā. Tas nu ir negotiorum gestor's, tautas lietu atbildīgs kārtotājs, kura pienākums ir novest uzsāktu lietu (valsts dibināšanu) līdz galam, vai vismaz nodot šo lietu drošās rokās, — kādam citam, varbūt pilnīgāki sastādītam pagaidu orgānam, kas apņemas novest lietu līdz galam. Šis pats negotiorum gestor's, kā valsts nodibinātājs tautas vārdā,

uz šo pašu negotiorum gestor'a tiesību un pienākumu pamata sastāda pirmo provizorisko satversmi un rada pirmos nepieciešamos valsts varas organus. Ja viens negotiorum gestor's — kāds pagaidu organs iz sabiedrības uzticību baudošām personām — ir jau sācis darboties tautai vēlamā virzienā, tad protams nevar vairs uzstāties citi lietveži un sākt darboties uz savu roku, nepadodoties pirmā lietveža vadībai, jo tā būtu rīcība, kas skalda tautas spēkus un tā tad ir pretēja tautas interesēm. — Jāpiezīmē, ka ja tautai šādā stāvoklī būtu tomēr jau kāds organs, kas kaut cik normalā kārtā būtu dabūjis kādu tautas pilnvarojumu, tad, protams, tam pirmajam būtu tiesība un pienākums uzņemties negotiorum gestor'a lomu un kārtot tautas lietas viņai vēlamā virzienā arī ārpus savu tiešo pilnvaru robežām. Tāds gadījums piem. bij Igaunijā, kur uz Krievijas likuma pamata ievēlētais pašvaldības organs — Igaunijas Zemes Padome — uzņēmās tautas lietu kārtošanu tautai vēlamās valstiskās patstāvības virzienā un noveda līdz valsts dibināšanai.

2. Ja valstij pastāvēt rodas apstākļi, kas tautas interesēs prasa steidzīgu rīcību citādā kārtībā nekā tas tieši likumos paredzēts, tad, protams, negotiorum gestor'a loma dabīgi piekrīt tam valsts varas organam, kura pienākums ir sargāt valsts intereses jau uz piešķirto pilnvaru pamata, tikai ārkārtēji apstākļi prasa šo pilnvaru paplašināšanu. Šis valsts varas organs tad arī kļūst par negotiorum gestor'u vispirms tanī savas rīcības daļā, kas atrodas ārpus viņa formālajām pilnvarām. Protams, ka apstākļi, kas prasa tautas interesēs iesāktās lietas novešanu līdz galam, var diktēt faktisko pilnvaru turpmāku paplašināšanu un valdības sastāva pārveidošanu uz citiem pamatiem. tā kā valsts varas organs, kas uzsāka tautas lietu vešanu tikai pa daļai kā negotiorum gestor's, var nobeigt to jau kā negotiorum gestor's raksturīgā tīrā veidā. No švāra ir tikai, ka negotiorum gestio uzsāk kādas autoritātas valdības organs, bet nevis privātpersonas vai kāda personu grupa; pēdējais būtu pielaižams tikai tādos iedomājamās ārkārtējos apstākļos, kad valdības organi ir aizkavēti darboties, piem., kara vai revolūcijas gadījumā saņemti gūstā. Bet kamēr liku-

mīgā valdība pastāv un darbojas, privātpersonu grupu uzstāšanās negotiorum gestor'u lomā nav pielaižama; atzīt tādu uzstāšanos nozīmētu teoretiski legalizēt puču, kas juridiski nav iespējams.

c) Attiecības starp negotiorum gestor'u un dominus negotii. Protams, nav tāda tribunāla, pie kura tauta kā dominus negotii varētu griezties ar actio negotiorum gestorum directa pret savu negotiorum gestor'u, vai arī šis lietvedis ar actio negotiorum gestorum contraria pret dominus negotii — tautu. Bet tas arī nav nemaz no svāra negotiorum gestio konstrukcijas pielietošanai publisko tiesību novadā. No svāra ir tas, ka starp tautu un viņas bezuzdevuma lietvedi pastāv tiesiskas attiecības ar savstarpējām tiesībām un pienākumiem uz negotiorum gestio juridiskas konstrukcijas pamatiem. Kas rīkojās savās personīgās interesēs, vai kas tautas interesēs uzsāko lietu aizmazdūšības vai savtīgos nolūkos atstāj nobeigtu tautas interesēm par kaiti, tas nav negotiorum gestor's vispāratzītās juridiskās konstrukcijas nozīmē; tauta var uz to skatīties kā uz tādu, kas ļaunā nolūkā uzstājies pret tautas interesēm. Negotiorum gestor'a pienākums ir rīkoties tautas interesēs un novest uzsāko rīcību līdz galam, t. i. līdz valsts nodibināšanai, provizoriskas valsts iekārtas izveidošanai, vai valsti apdraudošo apstākļu novēršanai un kārtības un drošības nodibināšanai. Un kad lieta ir sekmīgi novesta līdz galam, abu pušu pienākums ir noskaidrot savas attiecības labā pārliecībā un saskaņā. Parastā forma ir tā, ka negotiorum gestor's gādā par iespēju tautai juridiski izpaust savu gribu caur kādu tautas tieši pilnvarotu organu, piem. satversmes sapulci valsts dibināšanas vai valsts iekārtas pārveidošanas gadījumā. Šim organam negotiorum gestor's nodod lietas un pārskatu par savu darbību, un šis organs tādā vai citādā veidā sankcionē negotiorum gestor'a rīcību, galīgo novērtējumu nododot par šo rīcību visumā, bet ne par viņas atsevišķām daļām. Protams, ka negotiorum gestor's var savas rīcības rezultātu nodot arī tautas tiešai novērtēšanai caur tautas nobalsošanu. Katrā gadījumā juridiskas skaidrības un noteiktības labā vēlams, ka negotiorum gestio

posms nobeidzas ar kādu formālu juridisku aktu, kas tādā vai citādā veidā ietvertu tautas atzišanu negotiorum gestor'a rīcībai.

4. Negotiorum gestio valsts dzīves praksē.

Iepazīnušies teoretiski ar negotiorum gestio konstrukcijas pielietošanu publisko tiesību novadā, palūkosimies uz dažiem piemēriem valstu politiskās dzīves praksē, kuru juridiskai izskaidrošanai varētu noderēt negotiorum gestio konstrukcija.

A. Valsts dibināšana. No vecākām valstīm interesantu valsts dibināšanas piemēru rāda Beļģija, no jaunākām Latvija un dažas citas jaunās valstis, kas nodibinājās pēc pasaules kara.

a) Beļģija. Ar Parizes un Londonas līgumiem tika ievadīta un ar Vīnes kongresa dekretu 8. jūnijā 1815. g. tika izšķirta Beļģijas provinču pievienošana Holandai un Nīderlandu karalistes radīšana.²⁵⁾ Beļģu tauta nebija apmierināta ar viņas likteņa noteikšanu bez viņas pašas ziņas un piekrišanas, un arī Holandes valdības turpmākā rīcība neveicināja labu attiecību nodibināšanos starp Holandes un Beļģijas provincēm. Autonomija varbūt būtu beļģu tautu apmierinājusi, vismaz uz laiku; Holandes valdība turpretim centās pilnīgi asimilēt Beļģijas provinces, ko beļģu tauta uztvēra kā cenšanos skaita ziņā lielāko beļģu tautu pakļaut holandiešu tautai. Divas politiskā ziņā dažādas tautas, katra ar savu vēsturisku pagātni un savu patriotismu, lai arī viņām būtu radniecība etnogrāfiskā ziņā, nav viegli un ātri sakausējamas kopā²⁶⁾; tāpēc saprotams, ka beļģu tautas

²⁵⁾ Parizes līguma (30. maija 1814. g.) 6. p. paredzēja Holandai teritorijas palielināšanu, un Londonas līgums (no 20. jūnija 1814. g.) paredz Beļģijas provincēm piemērotu pārstāvību Holandes ģenerālstatos. Sal. Dr. Heinrich Pohl, Die Entstehung des belgischen Staates und des Norddeutschen Bundes. 1905. lp. 3. un sek.

²⁶⁾ Londonas līgumā formulētais lielvalstu nolūks, panākt šo divu, t. i. holandiešu un beļģu, tautu «fusion intime et complète», izrādījās par nepamatotu dzīves apstākļos un tāpēc pilnīgi neizdevušos. Sal. Pohl, lp. 6.

politiskie vadoni uzturēja tautā dzīvu nacionālās un valstiskās patstāvības ideju, un izlietoja katru Holandes (Nīderlandu karalistes) valdības kļūdu vai netaktisku soli šīs idejas stiprināšanai. Plecpadsmit gadu ilgajā kopdzīves laikā attiecības starp šīm divām tautām nevien neuzlabojās, bet paasinājās un attīstījās šķelšanās virzienā. Augusta beigās 1830. g. sākās atklāta revolucionāra kustība beļģu tautā, vispirms Briselē, bet drīz arī citās pilsētās; un apm. pēc viena mēneša, 24. septembrī 1830. g., nodibinājās un sāka rīkoties no trim pazīstamiem sabiedriskiem darbiniekiem sastāvoša Pārvaldes komisija (Commission administrative). Šo komisiju, kas vēlāk gan papildināja savu sastāvu un pieņēma citu nosaukumu, bet negrozīja savu būtību, var atzīt par beļģu tautas negotiorum gestor'u, kas uzņēmās kārtot tautas lietas un vadīt tās tautai vēlamā virzienā. 26. septembrī Pārvaldes komisija paziņoja, ka viņa kooptējusi savā sastāvā vēl četrus locekļus, septiņu komisijas locekļu starpā tagad bij abu lielāko pol. partiju pārstāvji. 27. septembrī atgriezās no trimdas un tika kooptēts par komisijas locekli popularais beļģu politiķis de Potters, un ar 28. septembri Pārvaldes komisija izsludināja sevi par Beļģijas pagaidvaldību: Gouvernement provisoire de la Belgique. H. Pohl izsaka nesaprašanu šim jautājumam — ar kādu tiesību Pārvaldes komisija nosaukusi sevi par Beļģijas pagaidvaldību.²⁷⁾ Protams, rīkojoties vienīgi ar līdzšinējām parastām valststiesiskām konstrukcijām, šis jautājums rada grūtības: no valststiesību viedokļa Beļģijas provinces vēl arvienu piederēja pie Nīderlandu karalistes; nemiernieku vadoni bij veduši neseismīgas sarunas ar valdību, kuru rezultātā nostiprinājās tieksme pēc pilnīgas politiskas patstāvības, tomēr Beļģijas valsts vēl nebija, un juridiski tad nevarēja būt arī viņas valdība. H. Pohla viedoklis tā tad no līdzšinējā valststiesību viedokļa saprotams, un viņam, bez šaubām, piekritīs valststiesībaslietu lielākā daļa. Bet atbildi uz grūto jautājumu mums dod negotiorum gestio konstrukcija: 28. septembra akts, ar kuru revolucionārā Pārvaldes komisija izsludināja sevi par Beļģijas

²⁷⁾ Dr. H. Pohl, o. c. lp. 24: Aber mit welchem Recht sie (t. i. pārvaldes komisija) sich vom 28. September an Gouvernement provisoire de la Belgique nannte, ist unerfindlich.

pagaidvaldību, ir uzskatāms kā atklāts paziņojums par negotiorum gestio lomas uzņemšanos beļģu tautas vārdā. Pārliecinājusies par beļģu tautas īsto vēlēšanos, revolucionārā komisija ar 28. septembra aktu patiesībā paziņoja, ka viņa grib novest beļģu tautas lietu līdz patstāvīgas Beļģijas valsts dibināšanai, un tāpēc arī nosauca sevi par Beļģijas (topošās) pagaidvaldību. Pašu valsts proklamēšanu pagaidvaldība izdarīja 4. oktobrī ar dekretu, kurā starp citu bij teikts: „Le gouvernement provisoire... arrête: 1. Les provinces de la Belgique, violemment détachées de la Hollande, constitueront un Etat indépendant.” Tālāk tānī pašā dekretā tika apsollīta nacionāla kongresa (satversmes sapulces) sasaukšana, kas lai pieņemtu Beļģijas satversmi. Jau 10. oktobrī pagaidvaldība izsludināja vēlēšanu likumu, Nac. sapulces vēlēšanas notika 3. novembrī, un 10. novembrī sanāca iz 200 locekļiem sastāvošā Nacionālā sapulce — tautas pašas vēlētais un līdz ar to pilnvarotais pārstāvības orgāns. Kas nu bij jādara pagaidvaldībai? Liekas, par to pilnīgas vienprātības pagaidvaldībā nav bijis. Pēc de Pottera ieskata, pagaidvaldībai arī turpmāk būtu vajadzējis pastāvēt līdzās Nacionālajam kongresam, vairākums turpretim bijis pārliecībā, ka visa vara nekavējoties jānodod Kongresa rokās.²⁸⁾ Pirmais ieskats, kā redzams, sajauc negotiorum gestor'u ar likumīgo mandataru, grib abus viņus nostādīt vienādā tiesiskā stāvoklī: bet šī jēdzienu sajaukšana rada tūlīt tādākas neskaidrības: cik ilgi lai pagaidvaldība kā tāda turpina pastāvēt līdzās satversmes sapulcei, — līdz satversmes pieņemšanai, vai līdz citam kādam momentam? Otrs ieskats turpretim ir skaidrs un noteikts: ar tautas ievēlētā Nacionālā kongresa (Satversmes sapulces) sanākšanu izbeidzas pagaidvaldības uzdevums, citiem vārdiem: ar likumīgi pilnvarotā mandataru ierašanos izbeidzas negotiorum gestor'a loma. Protams, pagaidvaldība var gan arī vēl turpmāk darboties, bet jau satversmes sapulces (vai citādi kā nosaukta tautas vēlēta pārstāvības orgāna) uzdevumā. Tā arī notika Beļģijā. Nacionālā kongresa 12. novembra sēdē tika nolasīts

²⁸⁾ Sal. Dr. H. Pohl, o. c. lpp. 16. un 17.

pagaidvaldības paziņojums, ka viņa nodod beļģu tautas likumīgā orgāna rokās to varu, ko viņa lietojusi no 24. septembra beļģu tautas interesēs un artās piekrišanu.²⁹⁾ Te taču skaidri izpaužas jēdziens par negotiorum gestio būtību, trūkst tikai šīs konstrukcijas formāls apzīmējums! — Atzīstot pagaidvaldības nopelnus, kongress uzdeva viņai izpildvaras realizēšanu arī turpmāk, kamēr Kongress nebūs nolēmis citādi.

b) Latvija. Latviju kā patstāvīgu suverenu valsti proklamēja Tautas Padome, kas arī noveda valsti līdz Satversmes Sapulces sanākšanai. Bet pirms Tautas Padomes ir uzstājušās vairākas organizācijas, sanāksmes, personas, vai personu grupas, kas spriedušas par Latvijas autonomiju vai valsts veidošanu un dažas no tām arī spērušas kādus soļus šinī virzienā; tā, jo sevišķi, Latv. pagaidu Nacionālā Padome, bet aiz viņas — Vidzemes Zemes Padome (vēlētā), Vidzemes pagaidu Zemes Padome (no pagastu delegātiem), Kurzemes un Latgales pagaidu Zemes Padomes, Bēgļu apgādāšanas Centrālkomiteja, valstsdomnieki Goldmanis un Zālītis, Sabiedrisko organizāciju delegātu konference Rīgā 1917. g. jūlijā u. t. t. Rodas jautājums: vai visi tie, kas pauduši kādu latvju tautas viedokli vai uzstājušies par kādām viņas interesēm, ieskatami par latvju tautas negotiorum gestor'iem, un ja ne, tad kuri no viņiem? — Šķiet, par negotiorum gestor'iem nevar būt runa tānī laikā, kad latvju tauta nevien likumīgi atradās Krievijas valsts sastāvā, bet arī negribēja vēl nemaz no Krievijas atdalīties. Tā, Bēgļu apgādāšanas Centrālkomiteja, cik lieli arī nebūtu viņas nopelni latviešu kopības sajūtas un pašdarbības attīstībā, darbojās uz Krievijas likumu pamata noteikta uzdevuma veikšanai, un nekādā ziņā nav ieskatāma par negotiorum gestor'u. Tāpat arī tās organizācijas, konferences, personu grupas u. t. l., kas apsprieda

²⁹⁾ Sal. Dr. H. Pohl, o. c. lpp. 16. Diesen Beschluß verlas Rogier in der Sitzung des 12. Novembers: «Le gouvernement provisoire, ayant reçu notification de la constitution du Congrès National, vient remettre à cet organe légal et régulier du peuple belge le pouvoir provisoire qu'il a exercé depuis le 24. septembre 1830 dans l'intérêt et avec l'assentiment du pays».

Latvijas autonomijas projektu un spēra kādus solus pie Krievijas valdības šīs autonomijas reālizēšanas virzienā, kas notika sevišķi 1917. g. pavasarī un vasarā pēc pirmās Krievijas revolūcijas, nevar tikt ieskatītas par negotiorum gestor'iem; viņas gan noskaidroja un pauda sabiedrisko domu un lūkoja kautko darīt latvju tautas interesēs toreizējās Krievijas tiesiskās iekārtas rāmjos, bet šī rīcība vēl nav latvju tautas lietu kārtošana kādos ārkārtējos apstākļos. Uz Krievijas pagaidu valdības izdotā Vidzemes zemstu pašvaldības likuma³⁰⁾ pamata septembra sākumā 1917. g. ievēlētā Vidzemes Zemes Padome, šķiet, gan būtu varējusi uzņemties negotiorum gestor'a lomu, ja būtu gribējusi strādāt Latvijas valsts dibināšanas un politiskās patstāvības virzienā (kā tas piem. notika Igaunijā). Bet Vidzemes Zemes Padomes socialistiskais vairākums negribēja pat prasīt Latvijai nacionāli-kultūralu autonomiju, atzīstot vienīgi teritoriālu autonomiju,³¹⁾ kāda tā būtu bijusi iespējama toreizējos apstākļos. Citiem vārdiem, vienas latviešu tautas daļas pašvaldības orgāns, kas bij ievēlēts uz Krievijas likuma pamata, prasīja tikai šīs pašvaldības jeb administratīvās autonomijas teritoriālu paplašināšanu tās pašas Krievijas tiesiskās iekārtas rāmjos. Šāda prasība nebūt nesaskanēja ar latvju tautas vairākuma gribu un interesēm, un tāpēc Vidzemes Zemes Padome nevar tikt ieskatīta par latvju tautas negotiorum gestor'u; bez tam arī viņas darbība (iekšējo nesaskaņu un sašķelšanās dēļ) drīz izbeidzās bez kāda pozitīva rezultāta.

1917. g. rudenī, pēc Rīgas atdošanas vāciešiem un Krievu frontes acīm redzama sabrukuma, latviešu tautā izplatījās un nobrieda doma, ka nevar vairs apmierināties ar autonomiju Krievijas sastāvā, bet ka jāņem savs liktenis savās pašu rokās, jāatdalās no Krievijas (kas patiesībā jau Latviju atstājusi savam

³⁰⁾ Постановление Временного Правительства о временном устройстве административного управления и местного самоуправления Лифляндской и Курляндской губерний, 22. VI. 1917. Собрание узаконений и распоряжений правительства 1917, ст. 954.

³¹⁾ Sk. Līgotņu Jēkabs, Latvijas valsts dibināšana, Rīgā, 1925, lp. 54.

liktenim) un jādibina sava valsts. Šīs latvju tautas gribas virzienā noteikti strādāja Latv. pagaidu Nacionālā Padome, kas tika noorganizēta 1917. g. oktobrī un sanāca uz savu pirmo sesiju Valkā 16.—18. nov. (vec. st.) 1917. g. Darbība šinī virzienā arī vairs nebija saskaņojama ar pastāvošo tiesisko iekārtu Krievijā, pie kuras latvju tauta vēl arvien juridiski piederēja; tā tad latvju tautas interesēs bij vajadzīga uzstāšanās pret pastāvošo tiesisko iekārtu, bij nepieciešama darbība ārkārtējos apstākļos, kas nepielaida attiecīga pilnvarojuma nokārtošanu, un tāpēc Latv. pag. Nacionālās Padomes darbība ieskatāma par negotiorum gestio šī apzīmējuma patiesā nozīmē. Kā latvju tautas negotiorum gestor L. pag. Nacionālā Padome raksturīgi uzstājās jau savā pirmajā sesijā. Šinī sesijā L. pag. Nacionālā Padome vienbalsīgi pieņēma divas deklarācijas — Krievijas revolucionārai demokrātijai, un Ārvalstīm un tautām, — kuras var jau ieskatīt par Latvijas valsts proklamēšanu. Deklarācijā „Ārvalstīm un tautām” starp citu teikts: „Ievērojot latvju tautas sensenās tieksmes pēc politiskas brīvības... un nostājoties uz tautu pašnoteikšanās tiesību principu pamata, Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome uz visstingrāko protestē pret jebkuru Latvijas sadalīšanu un it īpaši pret Kurzemes vai arī visas Latvijas pievienošanu vai kaut kādu saistīšanu pie Vācijas, un līdz ar to pasludina, ka Latvija, kurā ieiet Vidzeme, Kurzeme un Latgale, ir autonoma valsts vienība, kuras stāvokli, attiecības uz ārieni un iekšējo iekārtu noteiks viņas Satversmes sapulce un tautas plebiscīts.”³²⁾ No šīs deklarācijas redzam, pirmkārt, ka L. Pag. Nacionālā Padome uzstājās droši un noteikti latvju tautas vārdā, kā latvju tautas interešu aizstāvētāja un lietu vedēja, tā tad kā negotiorum gestor; un otrkārt, šīs negotiorum gestor's spēr ļoti svarīgu un atbildības pilnu soli: pasludina Latviju par autonomu valstsvienību, kuras stāvokli, attiecības uz ārieni un iekšējo iekārtu noteiks viņas pašas Satversmes sapulce. Tas nozīmē, ka L. pag. Nacionālā Padome negaida vairs Latvijas likteņa izšķiršanu no Krievijas (pie kuras viņa vēl šinī laikā formāli piederē-

³²⁾ Līgotņu Jēkabs, Latvijas valsts dibināšana, lp. 124.

ja), bet apņemas kārtot latvju tautas lietas patstāvīgi, uz tautu pašnoteikšanās tiesību pamata, līdz Latvijas Satversmes sapulces sanāksšanai. Latvija šinī deklarācijā gan apzīmēta ar drusku īpatnēju nosaukumu — „autonoma valstsvienība“; bet liekas, tas darīts ar apdomu, lai neaizsteigtos Satversmes sapulcei priekšā. Katrā ziņā, šīs deklarācijas redakcija un formulējumi (un, protams, arī L. Pag. Nac. Padomes pašas vēlēšanās) ietver sevī arī Latvijas pilnīgu valstisku patstāvību, jo viņas Satversmes sapulce noteiks ne tikai Latvijas iekšējo iekārtu (satversmi), bet arī attiecības uz ārieni, t. i. Latvija kā pilnīgi patstāvīga valsts noregulēs pati savas attiecības citām valstīm pretim. — Līdzīgu deklarāciju L. Pag. Nacionalā Padome pieņēma arī savā otrā sesijā Pēterpilī 17. un 18. janvārī 1918. g., tikai Latvijas valsts statuss te jau apzīmēts noteiktāki: „Latvijai jābūt neatkarīgai demokrātiskai republikai, kura apvienotu Kurzemi, Vidzemi un Latgali.“

Kā zināms, L. Pag. Nacionalā Padome neapmierinājās ar jautājumu apspriešanu un deklarāciju pieņemšanu, — viņa strādāja daudz un sekmīgi pie Latvijas valsts dibināšanas un organizēšanas priekšdarbiem, un viņas nopelni bija tas, ka viņas delegatam pie Anglijas valdības, Zigfrīdam Meierovicam, izdevās iegūt Anglijas oficiālu de facto atzīšanu Latvijas valstij 11. novembrī 1918. gadā, t. i. pirms Latvijas svinīgas proklamēšanas par suverenu valsti 18. novembrī 1918. g. Liekas, tāpēc būtu bijis pareizi, ka negotiorum gestor's, kas sekmīgi bij darbojies veselu gadu, būtu savu lietveža darbību turpinājis; t. i. L. Pag. Nacionalā Padome, kaut arī paplašinātā sastāvā, būtu varējusi novādīt valsts organizēšanas darbu līdz Satversmes sapulces sanāksšanai, un tādā gadījumā pie Latvijas valsts dibināšanas būtu darbojies tikai viens negotiorum gestor. Bet iz L. Pag. Nac. Padomes sarunām ar Rīgas demokrātisko bloku un dažām politiskām partijām izveidojās doma par jauna organa — Tautas Padomes — radīšanu. L. Pag. Nacionalā Padome piekāpās un nodeva latvju tautas lietu vešanu Tautas Padomei, kas tā tad ieskatāma par latvju tautas otro negotiorum gestor'u, kas arī novadīja lietas līdz Satversmes sapulces sanāksšanai. „Nacionalās Padomes mantojumu nācās atzīt arī Tautas

Padomei viņas dibināšanas dienā pieņemtā rezolūcijā,“ raksta Līgotnu Jēkabs³³⁾, — rezolūcijā, kurā izpaužas darbības un politiskā virziena kontinuitate starp Tautas Padomi un L. pag. Nacionalo Padomi.

Tomēr Tautas Padome, kas pārņēma latvju tautas lietu vešanu no L. Pag. Nacionalās Padomes, nepalika vienīgais negotiorum gestor: līdz ar Latvijas proklamēšanu 18. novembrī 1918. gadā viņai nostājās līdzās Latvijas Pagaidu Valdība, kuras galva — Ministru Prezidents Kārlis Ulmanis — kā pirmais parakstīja paziņojumu Latvijas pilsoņiem par Latvijas valsts nodibināšanu. Pēc „L. Tautas Padomes politiskās platformas“, kas ieskatāma par Latvijas pirmo provizorisko satversmi, līdz Satversmes Sapulces sanāksšanai Latvijā darbojās divi augstākie valsts varas organi: Latvijas Tautas Padome kā suverēnās varas (un līdz ar to likumdevējs) organs, un Pagaidu Valdība jeb Ministru kabinets kā augstākais izpildu varas organs. Taisni šis pēdējais organs bij visaktīvākais jaunās valsts organizētājs un valsts darīšanu vedējs, tā tad latvju tautas negotiorum gestor šī vārda īstā nozīmē. Un pie dualistiskas valsts iekārtas (t. i. ne parlamentāriskas, bet tādas, kur izpildu vara ir patstāvīga likumdevējai varai pretim) būtu jāpieņem, ka latvju tautā šinī laikā (no 18. nov. 1918. g. līdz 1. maijam 1920. g.) bijuši divi negotiorum gestor'i: L. Tautas Padome un Pagaidu Valdība. Tomēr pie parlamentārām attiecībām starp likumdevēju varu un izpildu varu, kādas Latvijā jau šinī laikā tika atzītas un praksē ievērotas, liekas, par pareizāku atzīstama tā uztvere, pēc kuras Latvijai šinī laikā bij tikai viens negotiorum gestor, proti, Latvijas provizoriskā valdība, sastāvoša no L. Tautas Padomes un Pagaiduvaldības jeb Ministru kabineta. Šis negotiorum gestor, darbotamies ārkārtīgi grūtos apstākļos, noveda valsti līdz Satversmes Sapulcei — latvju tautas pašas likumīgi pilnvarotajam mandātaram. Šai sapulcei viņas pirmajā sēdē Tautas Padome un Pagaiduvaldība nodeva savu līdzšinējo varu, un Ministru Prezidents K. Ulmanis, kas visu šo ārkārtīgi grūto laiku bij bijis valdības galva, sniedza Satversmes sapulcei pār-

³³⁾ Līgotnu Jēkabs, Latvijas valsts dibināšana, lp. 491.

skatu par Latvijas provizoriskās valdības darbību. J. Čakste pēc Satversmes sapulces atklāšanas paziņoja:

„Man ir tas uzdevums, kā bijušām Latvijas Tautas Padomes prezidentam, paziņot Satversmes Sapulcei, ka Latvijas Tautas Padome noliek savas pilnvaras, beidz visus savus darbus un atstāj pilnīgi svabodu rīcību jaunajam Latvijas saimniekam — Satversmes Sapulcei.“ Un Ministru Prezidents K. Ulmanis teica: „Ir pienācis brīdis, kad Pagaidu valdība var nolikt savas no Tautas Padomes saņemtās pilnvaras Satversmes Sapulces rokās. Un to darot, lai man būtu atļauts, izsakot Satversmes Sapulcei dziļākās cienības pilnu apsveikumu no Pagaidu valdības puses, īsumā mest skatu par to laika gabalu, kurš mums ir devis to, ko mēs tagad par savu saucam.“³⁴⁾ Ministru Prezidenta sniegtajā pārskatā par pagaidu valdības darbību ir atrodamas starp citu šādas vietas, kas raksturīgas pagaidvaldībai kā negotiorum gestor'am:³⁵⁾

„Pagaidu valdība savā darbā nekad nav aizmirsusi, ka viņa ir pagaidu valdība un vienmēr un visur ir turējusies pie Tautas Padomes politiskās platformas. Mēs esam strādājuši ar labāko apziņu, ielikdami darbā savus labākos spēkus. Mūsu darbība ir noritējusi sabiedrības acu priekšā un zem Tautas Padomes, mūsu zemes pagaidu priekšstāvības, rūpīgas kontroles. Pagaidu valdības darbību visās vietās un lietās pabalstīja un veicināja mūsu valsts iestāžu darbinieku centība, izturība un pašizliedzība... Mēs katrs centāmies pildīt savu pienākumu un šī diena ir pierādījums tam, ka mēs neesam par velti strādājuši. Mēs pusotra gada atpakaļ stājāmies pie darba tukšām rokām, bez kara spēka, bez valsts pārvaldes aparāta, bez naudas, bez līdzekļiem. Mūsu spēks bij palāvība un ticība mūsu tautas gribai un spēkam, kas gribēja redzēt Latviju, savu dzimteni un tēviju kā brīvu, neatkarīgu valsti. Tautas griba bija celt demokrātisku Latviju. Ari to Pagaidu valdība nekad ne uzbrīdi nav aizmirsusi. Liels gandarījums ir man tas, ka nu varam nolikt savas pilnvaras jūsu rokās, mūsu Latvijas demokra-

³⁴⁾ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g. 1. burtn., lp. 3.

³⁵⁾ Latv. Satv. Sap. stenogramas, 1920. g. 1. burtn., lp. 5.

tiskās Satversmes Sapulces rokās, kura nostiprinās jau iegūto un liks drošus un paliekošus pamatus visai valsts turpmākai izbūvei.“

Pagaidu valdības sniegtā darbības pārskata, tā tad līdzšinējā negotiorum gestor'a darbības novērtējums no tautas likumīgā mandatarā puses notika arī šinī pašā Satversmes Sapulces sēdē. Prezidents J. Čakste paziņoja, ka viņam iesniegts sekošs priekšlikums (Satv. Sap. stenogr. 1920. g. 1. burtn. lp. 6):

„Līdz jaunās valdības sastādīšanai Satversmes Sapulcei pilnvaro līdzšinējo pagaidu valdību izpildīt valdības pienākumus, izsakot pateicību par zemes novadišanu līdz Satversmes Sapulcei.“

Šis priekšlikums bez debatēm tika nobalsošanā pieņemts. Ar to negotiorum gestor'a darbība bij no likumīga mandatarā juridiski atzīta un novērtēta kā pareiza un veiksmīga. Līdz ar to izbeidzas negotiorum gestio periods Latvijas valsts dibināšanā; Tautas Padome un Pagaidvaldība bij beigusas eksistēt. Ja arī pagaidvaldību sastādošās personas ar Ministru prezidentu K. Ulmani priekšgalā vēl turpināja darboties, tad ne vairs kā pagaidvaldība, bet kā Satversmes Sapulces pilnvarots augstākais izpildvaras orgāns.

c) Lietuvas un Igaunijas piemēri. Lietuva. Ari Lietuvā varam saskatīt divus negotiorum gestor'us, kas darbojās viens pēc otra valsts dibināšanas laikā. Jau 1915. gadā, kad zem vācu okupācijas varas nekāda atklāta politiska vai sabiedriska darbība nebija iespējama, bet paredzamie un gaidāmie lietuvju tautai priekšā stāvošie lieli notikumi prasīja kādu organizētu darbību tautas labā, Viņā sapulcējās dažādu sabiedrisku organizāciju pārstāvji un ievēlēja Izpildu komiteju no piecām personām. Šī Izpildu komiteja var tikt ieskatīta kā pirmais lietuvju tautas negotiorum gestor, kas attīstīja rosīgu darbību, uzstājoties lietuvju tautas vārdā un interesēs: vairākkārtīgi iesniedza memorandus vācu austrumfrontes virspavēlniecībai un Vācijas valdībai, 1916. g. deleģēja trīs priekšstāvjus uz mazo tautu konferenci Lozannā, griezās pie lietuviešu kolonijām ārvalstīs, informēja ārvalstis par lietuvju tautas stāvokli,

starp citu, griezās arī pie A. Savienoto Valstu prezidenta Vilsona u. t. l.³⁶⁾ 1917. g. arvienu vairāk izplatījās ieskaits, ka priekšā stāvošo svarīgo uzdevumu veikšanai jāpaplašina Izpildkomitejas sabiedriskā baze. Šī nolūkā Viļņā tika sasaukta Organizācijas komiteja (4 dalībnieki no Viļņas, 17 no citiem apgabaliem), kas apspriedās no 1. līdz 4. augustam un nolēma dibināt Nacionalu Padomi (Taryba), kādā nolūkā sasaukama konference uz plašas sabiedriskas bāzes pamata. Vācu okupācijas vara, protams, nepielaida vēlēšanas nekādā veidā, bet solīja nelikt šķēršļus neoficiālas konferences sanāksšanai. Organizācijas komiteja tomēr arī šīs apstākļos atrada iespēju saistīt sakarus ar pašu sabiedrību: Org. komitejas locekļi apceļoja atsevišķus Lietuvas apgabalus un privātās apspriedēs uz vietām izraudzīja cienījamus intelligentus darbiniekus no dažādām sabiedrības šķirām kā kandidātus priekšā stāvošajai delegātu konferencei. No šiem kandidātiem Organizācijas komiteja kopīgā sēdē izraudzīja 264 delegātus uz konferenci Viļņā 18. septembrī. Konference notika no 18. līdz 22. septembrim 1917. gadā un viņā no 264 aicinātiem piedalījās 214 delegāti. Konferencē tika pieņemtas vairākas rezolūcijas, starp citu, ka lietuviešu tautas brīvai attīstībai nepieciešama patstāvīga Lietuvas valsts etnogrāfiskās robežās³⁷⁾, un tika ievēlēta Nacionalā Padome (Taryba) iz 20 locekļiem, ar tiesību kooptēt vēl piecus balsstiesīgus locekļus. Tika nolemts ielaist Tarybā arī 6 mazākumtautību pārstāvjus (pa 2 no žīdiem, poļiem un baltkrieviem); bet tie no sākuma atturējās pilnīgi, vēlāk gan žīdu un baltkrievu pārstāvji ieradās. Šī lietuviešu Nacionalā Padome — Taryba — ieskatāma par lietuvju tautas otro negotiorum gestor'u, kas 16. februārī 1918. gadā proklamēja Lietuvas valsts neatkarību (sk. Klimas, o. c. l.p. 147), 2. novembrī 1918. g. pieņēma provizorisku satversmi, un 4. aprīlī 1919. g. papildinājumus pie šīs satversmes. 16. aprīlī 1920. g. notika Satversmes sapulces vēlēšanas. Lietuvas Satversmes sapulce sanāca 15.

³⁶⁾ Sal. P. Klimas, *Le Développement de L'Etat Lituanien*, Paris, 1919. lpp. XI un sek.

³⁷⁾ Sal. P. Klimas, o. c. l.p. 86. un sek.

maijā 1920. g. un pārņēma valsts varu no Tarybas, ar ko arī izbeidzās negotiorum gestio periods Lietuvas valsts dibināšanā.³⁸⁾

Igaunija. Igaunijas valsts dibināšanas negotiorum gestio perioda īpatnības ir tās, ka te atrodam tikai vienu negotiorum gestor'u, un proti, no tautas pašas ievēlētas sapulces veidā. Krievijas pagaidu valdība ar 1917. g. 30. marta lēmumu³⁹⁾ pievienoja Igaunijas gubernai Vidzemes gubernas igauņu apdzīvotos apriņķus, ar ko visa igauņu tauta bij apvienota vienā administratīvā vienībā, un piešķīra šai paplašinātai Igaunijas gubernai zemstu pašvaldību ar demokrātiski vēlētu gubernas zemstes sapulci kā augstāko pašvaldības organu. Uz šī likuma pamata tika ievēlēta Igaunijas Zemes sapulce 1. jūlijā 1917. g. Novembrī šīs sapulces darbība tika pārtraukta no lielinieku iebrukuma; bet arī lielinieku vara nepastāvēja ilgi: 24. februārī 1918. g. lielinieki atstāja Igauniju, un tani pašā dienā Igaunijas Zemes sapulce sanāca no jauna kopā un proklamēja patstāvīgu Igaunijas republiku.⁴⁰⁾ Rodas jautājums: vai tautas pašas vēlētu un tā tad no tautas pilnvarotu organu var ieskatīt par negotiorum gestor'u? Bez šaubām nē, kamēr šis organs rīkojas savu pilnvaru robežās. Igaunijas Zemes padome bij vēlēta kā zemstu pašvaldības organs un šīnī savā darbības laukā nebija negotiorum gestor. Bet patstāvīgas valsts proklamēšana un organizēšana tālu pārsniedza Zemes sapulces pilnvaras, un tāpēc savā Igaunijas valsts dibināšanas darbā, šī sapulce ieskatāma par igauņu tautas negotiorum gestor'u. — Gan arī pēc valsts proklamēšanas valsts organizēšanas darbs drīz tika pārtraukts no Vācu okupācijas varas. Bet ar vācu okupācijas spēku aizvākšanos (1918. g. novembrī) Igaunijas Zemes sapulce, kas valsti bij proklamējusi jau 24. februārī, nekavējoties atjaunoja savu

³⁸⁾ Sal. Dr. H. Roļnik, *Die baltischen Staaten Litauen, Lettland und Estland und ihr Verfassungsrecht*, Leipzig, 1927. lpp. 52. un 53.

³⁹⁾ Sk. *Собрание узаконений и распоряжений правительства*, 1917. г. Ст. 952.

⁴⁰⁾ Sal. Dr. E. Berendts, *Die Verfassungsentwicklung Estlands*, *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*, Bd. XII, lpp. 191 un sek.

darbību un noveda valsti līdz Satversmes Sapulces sanāksšanai 1919. g. 23. aprīlī, ar ko izbeidzās negotiorum gestio periods Igaunijas valsts dibināšanā.

B. Valsts iekārtas pārveidošana. Sākot ar 1922. gadu (fašisma uzvara Itālijā) vairākās valstīs ir notikusi valsts iekārtas pārveidošana ne tādā ceļā, kā tas paredzēts šo valstu satversmēs. Par šiem notikumiem jāinteresējas nevien politiķiem un sociologiem, bet arī juristiem. Valststiesībniekiem šie notikumi dod daudz interesanta pētāmā materiala, bet tāda materiala, ar kuru viņš — pielietojot tikai līdzšinējās, no 19. gada simteņa valsts teorijas mantotās konstrukcijas — grūti tiks galā. Šo notikumu juridiskai izskaidrošanai nāksies radīt vai pameklēt dažas jaunas konstrukcijas, un šo konstrukciju starpā, pēc manas pārlicības, ierādāma vieta arī negotiorum gestio juridiskajai konstrukcijai, kurā valststiesību novadā līdz šim vēl nav pielietota. Interesantus valstu iekārtas pārveidošanas piemērus, starp citu, mums rāda arī mūsu kaimiņvalstis — Polija, Lietuva, Igaunija (šīnī pēdējā valsts iekārta gan pārveidota satversmē paredzētā kārtībā, bet dažus ārkārtējus solus prasījusi pāreja uz šo jauno valsts iekārtu). Bet tā kā manā rīcībā šobrīd nav oficiālu materialu par šo valstu iekšējiem notikumiem, tad atturēšos no šo notikumu juridiskas novērtēšanas un attiecīgu konstrukciju uzstādīšanas. Domāju, ka negotiorum gestio konstrukcijas pielietošanas labu piemēru mums rāda ievērojamie notikumi mūsu pašu valsts dzīvē sākot ar 15. maiju 1934. gadu.

Pametīsim skatu uz 15.—18. maija notikumiem. 15. maija vakarā valdība izsludināja kara stāvokli, kas galvas pilsētā stājās spēkā 15. maijā plkst. 23, bet citos apgabalos valstī ar plkst. 1 rītā 16. maijā. Tālāk valdība apturēja Saeimas un politisko partiju darbību; 17. maija rītā valdības galva K. Ulmanis pārveidoja ministru kabineta sastāvu, un 18. maija valdības deklarācija piešķir Ministru kabinetam Saeimas funkcijas līdz satversmes reformas izvešanai. Kā redzams, pirmais valdības solis — izņēmuma stāvokļa ieviešana — bij pilnīgi konstitucionāls saskaņā ar L. R. Satversmes 62. pantu; arī politisko partiju darbības apturēšana ietilpst valdības likumīgajās pilnvarās

un izskaidrojama ar valdības varas paplašināšanu izņēmuma stāvokļa laikā. Turpretim Saeimas darbības apturēšana un viņas funkciju nodošana Ministru kabinetam jau iziet ārpus valdības konstitucionālajām pilnvarām un nozīmē negotiorum gestor'a lomas uzņemšanos tautas interesēs. Šis viedoklis arī labi redzams valdības 16. maija paziņojumā pilsoniem par valdības spertajiem ārkārtējiem soļiem; šīnī paziņojumā starp citu lasām:

„Apzinādamies savu atbildību tautas un vēstures priekšā, valdība atzinusi par nepieciešamu izsludināt izņēmuma stāvokli visā valstī un spert ārkārtējus solus valsts iekšējās kārtības sagāšanai. Ar bažām visa tauta vēro jau ilgāku laiku iekšpolitiskā stāvokļa pieaugušo sasprindzinājumu, kas uztrauc mierīgos iedzīvotājus, radīdams nedrošības sajūtu un draudēdams izvērsties nejaušās avanturās un brunotās sadursmēs, tā saukto leģionāru un citu neatbildīgu grupu vadībā. Pat no Saeimas katedra deputāti ir runājuši par brunotu spēku sūtīšanu uz ielas. Tāds noskaņojums draudēja ar nepārredzamām jukām un postu. Politisko partiju nemitīgās kildas un visāda veida patvaļības laupīja tautai ne tikai uzticību pret saviem vēlētājiem pārstāvjiem, bet pat ticību grūtību pārvarēšanai... Plašās aprindās un it sevišķi jaunatnē auga īgnums un sašutums pret tautas vēlēto Saeimu, pret politiskām partijām. Radās jau šaubas par valsts drošību un pastāvēšanu. — Mēs nedrīkstam turpināt savas valsts veidošanu, ļaujot partiju kildām vēl vairāk sašķelt un vājināt tautu, mums jābūt stipriem, mums jābūt vienotiem. Šī pārlicība ir mūs vadījusi, kad mēs šai brīdī uzņemamies atbildību, kuras smagumu mēs pilnīgi apzināmies, bet arī stiprinājusi mūsu cerību, ka šo soli sapratīs un atzīs visi, kam dārga Latvija un viņas liktenis. Mūsu rīcība nav vērsta pret Latvijas demokrātiju, viņa grib panākt, lai partiju cīņas neņemtu tautas veselīgo garu un tautas gribu. Valdība vienīgi vēlas iespējami drīz radīt apstākļus, kuros šis gars un šī griba var brīvi izpausties un ļaut atdzimt vienprātībai un nacionalai apziņai, kas bez kļūdīšanās mūs atkal atgriezīs uz pareiza ceļa un atkal dos mums vienotu, stipru un laimīgu Latviju.“

Šīnī paziņojumā pilsoniem labi redzams valdības rīcības politiskais pamats: ar nebeidzamām partiju kildām valsts no-

vesta grūtā saimnieciskā un nestabilā politiskā stāvoklī, bet ar dažu grupu gatavošanos pilsoņu karā nevien apdraudēta valsts iekšējā drošība, bet pat viņas patstāvība. Ko nu šādos apstākļos bij darīt valdībai, kuŗas uzdevums ir sargāt valsts drošību un patstāvību? Viņa varēja pieprasīt satversmes grozīšanu; tas bij darīts, bet satversmes grozījumu priekšlikumi, kas piedotu valdībai lielāku stabilitāti un pieškirtu plašākas pilnvaras, bij noraidīti. Valdība tāpēc izšķīrās spert tādus soļus, kādi gān satversmē nebija paredzēti valdības kārtējo pilnvaru apjomā, bet kas pēc valdības galvas pārliecības bij nepieciešami valsts interešu sargāšanai, un tādējādi uzņēmās negotiorum gestor'a lomu. Sabiedrības plašās aprindas, gān apsveikdamas valdības galvu un viņa sastādīto jauno valdību, gān arī izturēdamās pilnīgi mierīgi un labprāt paklausīdamas valdības aicinājumiem un priekšlikumiem, izrādīja valdībai savu piekrišanu un atbalstu, un tā valdība varēja taisīt slēdzienu, ka dominus negotii atrod viņas rīcību par pareizu. Lai arī šādi izrādīta sabiedrības piekrišana neizpaužas juridiskās formās, tomēr viņa nozīmē sabiedrības reakciju (reaģēšanu) pret plašus apmērus pieņēmušo tautas vienības skaldīšanu un tautas spēku sadrumstalošanu sīkās un nereti savstarpēji naidīgās grupās. Šādā sabiedrības domu izpausmē tā tad saskatāms socioloģisks pamatojums valdības ārkārtējiem soļiem, kuŗu nolūks pēc valdības paskaidrojuma ir atjaunot un stingri nodibināt tautas kopību un viņas radošo spēku apvienību vispārības interešu labā.

Bet juristam nepietiek ar valsts dzīvē konstatēto parādību un notikumu politisku vai socioloģisku izskaidrošanu jeb pamatošanu. Viņam nepietiek arī ar atsaukšanos uz faktu kā tiesības radošu faktoru, — viņa uzdevums ir parādības un notikumus valsts dzīvē lūkot izskaidrot juridiski. Un mans priekšā liktais juridiskais izskaidrojums šinī gadījumā ir — negotiorum gestio konstrukcijas pielietošana valsts tiesību novadā. Vēsture mums pietiekoši rāda, ka katras valsts dzīvē, nevien viņas dibināšanas periodā, bet arī turpmākā pastāvēšanas laikā var rasties apstākļi, kuŗos tautas lietu nokārtošana un valsts interešu sekmīga sargāšana nav ļābi iespējama pastāvošajās stingri formalajās juridiskās formās. Tādos apstākļos uzstājas ne-

gotiorum gestor un nokārto tautas lietas vai nu bez formāla uzdevuma (valsts dibināšanas gadījumā), vai arī pārkāpjot savu juridisko pilnvaru robežas. Arī tādā gadījumā nenodibinās visfaktiskas attiecības, bet tiesiskas attiecības starp negotiorum gestor'u un dominus negotii. 16. maija paziņojumā Latvijas pilsoņiem, kā redzējām, valdība pati sāka, ka viņa spērusi ārkārtējus, satversmē neparedzētus soļus, bet darījusi to tautas interesēs, apzinoties lielo atbildību tautas un vēstures priekšā un uzņemoties šo atbildību. Tas skaidri rāda, ka ar 15./16. maiju radušās attiecības starp valdību un tautu nav faktiskas attiecības, — tās ir tiesiskas attiecības uz negotiorum gestio konstrukcijas pamatiem. Valdība bij pārliecināta par ārkārtēju soļu nepieciešamību tautas pašas interesēs, un spēra šos soļus ārpus savu formālo pilnvaru robežām kā negotiorum gestor, uzņemdamās atbildību domini negotii (tautas) priekšā. Pirmais valdības solis negotiorum gestor'a kvalifikācijā tā tad bij — valdības pilnvaru paplašināšana pāri tam apjomam, kāds satversmē paredzēts. Tālākais uzdevums bij: novērst apstākļus, kas apdraud svarīgas valsts intereses. Ja šī uzdevuma veikšanai būtu pieticis ar ātriem un noteiktiem soļiem pret dažām valsti apdraudošām personu grupām, tad pēc šo grupu likvidēšanas būtu varējusi notikt atgriešanās pie agrākās tiesiskās iekārtas. Bet pēc valdības pārliecības draudošo apstākļu radikālai novēršanai nepieciešama arī satversmes reforma. Ar to valdības uzdevums kļūst plašāks un negotiorum gestio posms ilgstošāks, — viņš izbeigsies ar satversmes reformas izvešanu.

THEORY AND PRACTICE OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

Fourth Edition

Editors:

PIETER VAN DIJK
FRIED VAN HOOF
ARJEN VAN RIJN
LEO ZWAAK

Authors:

YUTAKA ARAI	FRIED VAN HOOF
EDWIN BLEICHRODT	ARJEN VAN RIJN
CEES FLINTERMAN	BEN VERMEULEN
AALT WILLEM HERINGA	MARC VIERING
JEROEN SCHOKKENBROEK	LEO ZWAAK
PIETER VAN DIJK	

intersentia

Antwerpen – Oxford

© 2006 Intersentia
Antwerpen – Oxford
<http://www.intersentia.be>

Theory and Practice of the European Convention on Human Rights
Fourth Edition
Pieter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn and Leo Zwaak (eds.)

ISBN-10: 90-5095-546-0 (hardback)
ISBN-10: 90-5095-616-5 (paperback)
ISBN-13: 978-90-5095-546-1 (hardback)
ISBN-13: 978-90-5095-616-1 (paperback)
D/2006/7849/42
NUR 828

CHAPTER 13

FREEDOM OF THOUGHT, CONSCIENCE AND RELIGION (Article 9)

REVISED BY BEN VERMEULEN

CONTENTS

13.1	Text of Article 9	751
13.2	Protection of the forum internum	752
13.3	Freedom of conscience	753
13.4	Conscientious objections to military and substitute service	755
13.5	The freedom to have (or not to have) a religion or belief, and to change one's religion or belief	758
13.6	The freedom to manifest one's religion or belief	759
13.6.1	Religion or belief	759
13.6.2	The freedom to manifest one's religion or belief in practice ...	761
13.6.3	The collective dimension of the freedom of religion and belief; the rights of churches and other organizations; the neutrality of the State	764
13.6.4	Freely accepted obligations limiting the expression of religion or belief	766
13.6.5	Special rights	767
13.7	The restriction clause	768
13.8	Derogation	771

13.1 TEXT OF ARTICLE 9

- 1. Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.*

2. *Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.*

13.2 PROTECTION OF THE FORUM INTERNUM

The right to (inner) freedom of thought, conscience and religion, the inviolability of the *forum internum*, is guaranteed in Article 9 of the Convention without qualification. Restrictions are possible only with respect to the external expressions of thought, conscience and religion, viz. in pursuance of the second paragraph of Article 9 with respect to the manifestation of religious and other beliefs,¹ and on the basis of the second paragraph of Article 10 with respect to the expression of one's opinion in general.

This absolute freedom to entertain any thought, moral conviction or religious view is not entirely without practical importance. It is true that thoughts and views, as long as they have not been expressed, are intangible and that convictions are especially valuable for the person concerned if he can express them. But that does not render the (inner) freedom of thought, conscience and religion useless. This guarantee also implies that one cannot be subjected to treatment intended to change the process of thinking ('brain-washing'), that any form of compulsion to express thoughts, to change an opinion, or to divulge a religious conviction is prohibited,² and that no sanction may be imposed either on the holding of a view or on the change of a religion or conviction: it protects against indoctrination by the State.³ On the other hand, the obligation for children to attend moral and social education lessons that do not expose them to religious indoctrination or any other form of indoctrination, does not constitute an interference with the freedom of thought and conscience.⁴ Likewise the Court has ruled that the obligation to take part in a school parade without military

¹ Judgment of 25 May 1993, *Kokkinakis*, para. 33: "The fundamental nature of the rights guaranteed in Article 9 para. 1 is also reflected in the wording of the paragraphs providing for limitations on them. Unlike the second paragraphs of Articles 8, 10 and 11, which cover all the rights mentioned in the first paragraphs of those Articles, that of Article 9 refers only to "freedom to manifest one's religion or belief".

² One can gather from the Teitgen-report that the fathers of the Convention intended the freedom of thought etc. to protect the individual against "ces abominables moyens d'enquête policière ou d'instruction judiciaire qui privent le suspect ou l'inculpé du contrôle de ses facultés intellectuelles et de sa conscience" (*Recueil des Travaux Préparatoires*, Vol. I, The Hague 1975, p. 223).

³ Appl. 23380/94, *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*, D&R 84-A (1996), p. 46 (56).

⁴ Appl. 17187/90, *Bernard*, D&R 75 (1993), p. 57 (73).

overtone is not such as to offend the parent's religious convictions, and, therefore, does not amount to an interference with the right to freedom of religion.⁵

Even the obligation to reveal one's religion or conviction in a census or other registration would seem to conflict with Article 9 because the freedom to have a religion or conviction includes the right not to disclose it. Furthermore it would seem that the Commission has deduced from Article 9 the right to have one's religion or belief correctly registered by the authorities: it considered that the complaint that the municipal authorities refused to provide a certificate indicating the person's religion falls under the scope of Article 9.⁶ Compulsory voting, on the other hand, has not been considered contrary to Article 9, because this is only a duty to attend, and not a duty actually to register one's vote.⁷

13.3 FREEDOM OF CONSCIENCE

The freedom to act in accordance with one's thought, conscience and religion is only guaranteed by Article 9 in as far as it may be regarded – from an objective point of view – as a manifestation of religion or belief (paragraph 4). This implies, for instance, that the freedom to act according to one's (subjective) conscience – external freedom of conscience – is as such not protected by Article 9.

Moreover, on grounds of legal logic it should be ruled out that such freedom might be protected by a general provision in a human rights treaty. While every type of action may have conscience as its motivational base, every legal obligation may function as a restriction of the (external) freedom of conscience. It is clear that such freedom cannot be unlimited. However, the 'boundlessness' of conscience prevents the limitations of this freedom from being laid down in a general, strictly formulated restriction clause. Other human rights such as the freedom of speech or religion are concerned with certain specific areas of action, are connected with social institutions, and have to do with foreseeable patterns of behaviour; this makes it possible to define their restriction clauses in general terms. As the external freedom of conscience lacks such an identifiable object and scope, it is not possible to frame a satisfactory and workable provision containing restrictions. Therefore, it must be assumed on logical grounds that Article 9 does not guarantee the external freedom of conscience.

A systematic argument derived from Article 9 itself supports this narrow interpretation. It must be stressed that the freedom of conscience in Article 9(1) cannot be subjected to limitations: Article 9(2) only allows restrictions of the freedom to

⁵ Judgment of 18 December 1996, *Valsamis*, paras 34-38; judgment of 18 December 1996, *Efstratiou*, paras 35-39.

⁶ Appl. 16319/90, *H. v. Greece* (not published).

⁷ Appl. 1718/62, *X v. Austria*, Yearbook VIII (1965), p. 168 (172); Appl. 4982/71, *X v. Austria*, Yearbook XV (1972), p. 468 (472-474).

manifest one's religion or belief(s).⁸ If the freedom of conscience would comprise the right to act in accordance with the dictates of conscience, this freedom would be unlimited in the sense that every legal obligation would have to yield to (an appeal to) conscientious objections and convictions. But such unrestricted freedom of conscience in *foro externo* would amount to the abolition of the legal order as a binding system of general rules. Therefore, it must be concluded that the freedom of conscience in Article 9 does not cover the "external manifestations" but only the "inner world" (the *forum internum*).

This interpretation is in conformity with the case law. According to the Commission, "Article 9 primarily protects the sphere of personal beliefs and religious creeds, i.e. the area which is sometimes called the *forum internum*. In addition, it protects acts which are intimately linked to these attitudes, such as acts of worship or devotion which are aspects of the practice of a religion or belief in a generally recognised form".⁹ The term "acts which are intimately linked to these attitudes", probably refers to the last part of Article 9(1), the "freedom to manifest his religion or belief". Therefore, the phrase "the sphere of beliefs and religious creeds, i.e. the area which is sometimes called the *forum internum*" sums up the first part of this provision: the right to "freedom of thought, conscience and religion" and the "freedom to change his religion or belief". This implies that according to the Commission the freedom of conscience in this provision only covers the *forum internum*, i.e. only guarantees the internal freedom of conscience.

In the same vein, the Court ruled in the *Pichon and Sajous* Case concerning pharmacists who refused to sell contraceptive pills because of their religious convictions, "that the main sphere protected by Article 9 is that of personal convictions and religious beliefs, in other words what are sometimes referred to as matters of individual conscience. It also protects acts that are closely linked to these matters such as acts of worship or devotion forming part of the practice of a religion or a belief in a generally accepted form. [...] However, in safeguarding this personal domain, Article 9 of the Convention does not always guarantee the right to behave in public in a manner governed by that belief. The word "practice" used in Article 9 para. 1 does not denote each and every act or form of behaviour motivated or inspired by a religion or a belief". The Court, therefore, concluded that "the applicants cannot give precedence to their religious beliefs and impose them on others as justification for their refusal to sell such products."¹⁰

⁸ Judgment of 25 May 1993, *Kokkinakis*, para. 33.

⁹ Appl. 10358/83, *C. v. the United Kingdom*, D&R 37 (1984), p. 142 (147). See also the report of 12 October 1978, *Arrowsmith*, D&R 19 (1980), p. 5 (19).

¹⁰ Decision of 2 October 2001.

13.4 CONSCIENTIOUS OBJECTIONS TO MILITARY AND SUBSTITUTE SERVICE

With respect to the exercise of the freedom of conscience both in national and in Strasbourg case law the issue of conscientious objections of a religious or other nature against military and substitute service takes an important place. Several international institutions seem to subscribe to the view that at least conscientious objections against military service are covered by Article 9. In Resolution 337(1967) the Parliamentary Assembly of the Council of Europe inferred from Article 9, *inter alia*, that:

- "1. Persons liable to conscription for military service who, for reasons of conscience or profound conviction arising from religious, ethical, moral, humanitarian, philosophical or similar motives, refuse to perform armed service shall enjoy a personal right to be released from the obligation to perform such service.
2. This right shall be regarded as deriving logically from the fundamental rights of the individual in democratic Rule of Law States which are guaranteed in Article 9 of the European Convention on Human Rights."¹¹

And in 1987 the Committee of Ministers adopted Recommendation No. R(87)8 on the same subject. There, the "basic principle" is laid down that "Anyone liable to conscription for military service who, for compelling reasons of conscience, refuses to be involved in the use of arms, shall have the right to be released from the obligation to perform such service, on the conditions set out hereafter. Such persons may be liable to perform alternative service."¹²

Neither the Resolution nor the Recommendation is legally binding. Nevertheless, they may be considered as an authoritative interpretation of Article 9, which cannot simply be ignored by the national authorities and the Strasbourg institutions. And indeed the Commission has decided that conscientious objections to military service fall "into the realm of Article 9",¹³ probably because such objections should in general be regarded as manifestations of a religion or belief.

It may be assumed that the Court, like the Commission, takes the position that conscientious objections fall within the scope of Article 9. In the *Thlimmenos* Case the

¹¹ Res. 337(1967), Council of Europe, Cons. Ass., Eighteenth Ordinary Session (Third Part), *Texts Adopted* (1967), reiterated by the Parliamentary Assembly in its Res. 816(1977), adopted on 7 October 1977; *Collected Texts*, pp. 222-223. The European Parliament adopted the same point of view in a Resolution of 7 February 1983.

¹² Council of Europe, *Information Sheet* No. 21, H/INF(87)1, p. 160. See also Resolution 1987/46 of 10 March 1987 of the United Nations Commission on Human Rights on conscientious objection to military service, where the Commission, *inter alia*, "appeals to States to recognize that conscientious objection to military service be considered a legitimate exercise of the right to freedom of thought, conscience and religion recognized by the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights."

¹³ Appl. 10410/83, *N. v. Sweden*, D&R 40 (1985), p. 203 (207); Appl. 17086/90, *Autio*, D&R 72 (1992), p. 245 (249); Appl. 20972/92, *Raninen*, D&R 84-A (1996), p. 17 (30).

Court had to deal with the complaint of a Jehovah's Witness who was not appointed as a chartered accountant as a result of his past conviction for insubordination, due to his refusal – prompted by religious conscientious objections – to wear the military uniform. The Court concluded that this set of facts fell within the ambit of Article 9.¹⁴

The assumption that conscientious objections fall within the ambit of Article 9 does not necessarily imply that punishment of conscientious objectors or imposition of alternative civilian service is not allowed. The Commission has found that the right to conscientious objection is not as such guaranteed by Article 9. On the contrary, it has taken the position that the Convention contains no obligation for the Contracting States to exempt conscientious objectors from compulsory military service. For its position the Commission referred to the words in Article 4(3)(b): "conscientious objectors *in countries where they are recognized*" (emphasis added).¹⁵ The argument is evidently that, since the drafters of the Convention intended to leave the States free to recognize or not to recognize conscientious objections to military service, they cannot have intended to deprive them of this same freedom in another provision of the same Convention.

Furthermore, the Commission has argued that, while in Article 4(3)(b) "it is expressly recognized that civilian service may be imposed on conscientious objectors as a substitute for military service, it must be concluded that objections of conscience do not, under the Convention, entitle a person to exemption from such service".¹⁶ Therefore, the Convention probably does not prevent a State from taking measures to enforce performance of substitute civilian service or from imposing sanctions on those who refuse to perform such service.¹⁷

The Court until now has not clarified its position on these issues. In the *Thlimmenos* Case the Court held that "it does not have to address, in the present case, the question whether, notwithstanding the wording of Article 4 para. 3 (b), the imposition of such sanctions on conscientious objectors to compulsory military service may in itself infringe the right to freedom of thought, conscience and religion guaranteed by Article 9 para. 1."¹⁸

The fact that conscientious objections fall within the ambit of Article 9 – whether this provision contains a right to object or not – implies that differential treatment between those who do their military service and those who have opted for substitute

¹⁴ Judgment of 6 April 2000, *Thlimmenos*, para. 42.

¹⁵ See the report of 29 June 1967, *Grandrath*, Yearbook X (1967), p. 626 (672-674). See also Appl. 5591/72, *X v. Austria*, Coll. 43 (1973), p. 161; Appl. 7565/76, *Conscientious objectors*, D&R 9 (1978), p. 117 (118); Appl. 7705/76, *X v. Federal Republic of Germany*, D&R 9 (1978), p. 196 (203); Appl. 10640/83, *A. v. Switzerland*, D&R 38 (1984), p. 219 (223); Appl. 10410/83, *N. v. Sweden*, D&R 40 (1985), p. 203 (206); Appl. 11850/85, *G. v. the Netherlands*, D&R 51 (1987), p. 180 (182).

¹⁶ Report of 29 June 1967, *Grandrath*, Yearbook X (1967), p. 626 (672-674).

¹⁷ Appl. 10600/83, *Johansen*, D&R 44 (1985), p. 155 (165); Appl. 20972/92, *Raninen*, D&R 84-A (1996), p. 17 (32).

¹⁸ Judgment of 6 April 2000, para. 43.

service has to be justified to the extent that they are in a comparable position. For instance, the difference in duration of military and substitute service is often challenged in courts as being unjustified, though until now without success: according to constant national and international case law, substitute service is to be regarded as less arduous than military service, so that the additional time the conscientious objector has to serve is deemed necessary to avoid refusal of military service for that reason only.¹⁹ Even a system in which the length of the substitute service is twice as long as the length of the military service does not amount to a violation of Article 14 in conjunction with Article 9.²⁰

Another consequence of the applicability of Article 14 in conjunction with Article 9 is that differential treatment between various categories of conscientious objectors must have an objective and reasonable justification. On this ground the fact that in some countries (only) Jehovah's Witnesses are exempted from military and substitute service has been and still is severely criticized. However, so far it has been denied that this differential treatment is contrary to Article 14. According to the Commission the certainty provided by the membership of the Jehovah's Witnesses with regard to the genuineness of their objections also guarantees that their privileged position does not undermine the military system itself. It is unlikely that one should join this small, rigid sect in order to avoid doing substitute service. This twofold guarantee is lacking with regard to other groups and persons, which justifies why only the Jehovah's Witnesses and not other 'total objectors' are exempted from substitute service.²¹ This issue reveals a complex conflict between freedom and equality. On the one hand: is it justifiable that Jehovah's Witnesses are exempted from military and substitute service while other 'total objectors' are imprisoned?²² On the other hand: would it be justifiable that Jehovah's Witnesses also have to serve such a sentence in order to be treated in the same way as (comparatively few) other 'total objectors'?

Finally, the applicability of Article 14 in conjunction with Article 9 entails that conscientious objectors should in certain circumstances be treated differently from 'common criminals'. The right not to be discriminated against is also violated when States without an objective and reasonable justification do not distinguish between persons whose situations are significantly different. In the *Thlimmenos* Case the Court considered that "unlike other convictions for serious criminal offences, a conviction

¹⁹ Appl. 11850/85, *G. v. the Netherlands*, D&R 51 (1987), p. 180 (182).

²⁰ Appl. 17086/90, *Autio*, D&R 72 (1992), p. 245 (250), concerning the system in Finland (military service lasted 8 months, substitute service lasted 16 months).

²¹ Appl. 10410/83, *N. v. Sweden*, D&R 40 (1985), p. 203 (207); Appl. 20972/92, *Raninen*, D&R 84-A (1996), p. 17 (33).

²² According to the Human Rights Committee such differential treatment is incompatible with Article 26 of the Covenant. In its view of 27 July 1993, Communication No. 402/1990, it concluded "that the State party [the Netherlands] should give equal treatment to all persons holding equally strong objections to military and substitute service, and it recommends that the State party review its relevant regulations and practice with a view to removing any discrimination in this respect."

for refusing on religious or philosophical grounds to wear the military uniform cannot imply any dishonesty or moral turpitude likely to undermine the offender's ability to exercise this profession. (...) It follows that the applicant's exclusion from the profession of chartered accountants did not pursue a legitimate aim". Therefore, it concluded that there had been a violation of Article 14 in conjunction with Article 9.²³

13.5 THE FREEDOM TO HAVE (OR NOT TO HAVE) A RELIGION OR BELIEF, AND TO CHANGE ONE'S RELIGION OR BELIEF

The freedom to have or accept a religion or belief as well as the freedom to change one's religion or belief may not be restricted. This freedom also includes the freedom *not* to have a religion or belief: "it is also a precious asset for atheists, agnostics, skeptics and the unconcerned."²⁴ And it also comprises the right *not* to be obliged to act in a way that entails the expression of the acceptance of a church, a religion or a belief that one does not share. For instance, requiring Members of Parliament to take the oath on the Gospels is "tantamount to requiring (...) elected representatives of the people to swear allegiance to a particular religion, a requirement which is not compatible with Article 9."²⁵

It can be deduced from the Commission's and the Court's case law about church taxes that the obligation to pay such taxes does not violate the freedom of religion or belief, provided that the freedom to resign from the church community is safeguarded.²⁶ A formal and unambiguous confirmation of such a decision may be required.²⁷ Furthermore, in the *Darby* Case the Court held that exemptions from these taxes are not be granted in a discriminatory way.²⁸ Unfortunately the Court examined the problem of church taxes in the *Darby* Case exclusively from the perspective of Article 1 of the First Protocol.²⁹

That a church imposes specific restrictions on its ministers and others employed by it, in order to preserve the purity of its doctrine and to guarantee unity in religious profession, has been considered in conformity with Article 9 by the Commission. It

²³ Judgment of 6 April 2000, paras 44-49.

²⁴ Judgment of 25 May 1993, *Kokkinakis*, para. 31; judgment of 18 February 1999, *Buscarini and Others*, para. 34; judgment of 13 December 2001, *Metropolitan Church of Bessarabia and Others*, para. 114.

²⁵ Judgment of 18 February 1999, *Buscarini and Others*, para. 39.

²⁶ Appl. 9781/82, *E. and G.R. v. Austria*, D&R 37 (1984), p. 42 (45).

²⁷ Appl. 10616/83, *J. and B. Gottesmann*, D&R 40 (1985), p. 284 (289).

²⁸ Judgment of 23 October 1990, paras 31-34.

²⁹ The Commission found that the church tax without an exemption possibility violated Article 9 as well as Article 14 in conjunction with Article 9 (Report of 9 May 1989, paras 56-60 and 62-70).

opined as follows: "Through the rights granted to its members under Art. 9, the church itself is protected in its right to manifest its religion, to organise and carry out worship, teaching practice and observance, and it is free to act out and enforce uniformity in these matters. Further, in a State church system its servants are employed for the purpose of applying and teaching a specific religion. Their individual freedom of thought, conscience or religion is exercised at the moment they accept or refuse employment as clergymen, and their right to leave the church guarantees their freedom of religion in case they oppose its teachings. In other words, the church is not obliged to provide religious freedom to its servants and members, as is the State as such for everyone within its jurisdiction."³⁰

The obligation to join an association of, e.g., architects, which applies to all persons of this category, has no link with the members' personal beliefs, as it leaves them free to set up separate associations and express their personal ideas in other ways, and is, therefore, not regarded as an interference with Article 9.³¹

It is not clear to what extent the right to have and to change one's religion or belief also implies the right to be protected against the imposition of a particular conception of morals. In this respect the judgment of the Court in the *Johnston* Case is worth mentioning. Here, the applicants complained about the prohibition of divorce in Ireland. One of the applicants invoked Article 9 of the Convention, submitting that the impossibility to live together with one of the other applicants in a marital relationship – because he had already been married with a woman with whom he did not live together anymore – conflicted with his conscience. The Court concluded that in this case there was no violation of Article 9. According to the Court, Article 9, "in its ordinary meaning", was not involved.³²

13.6 THE FREEDOM TO MANIFEST ONE'S RELIGION OR BELIEF

13.6.1 RELIGION OR BELIEF

Article 9 protects the freedom "to manifest his religion or belief". It does not refer to the freedom of expression in general, a right which finds regulation in Article 10. However, a broad interpretation of the words "religion or belief" seems to be called for. They do not only cover the traditional religions and (non-religious) beliefs, but

³⁰ Appl. 7374/76, *X v. Denmark*, D&R 5 (1976), p. 157 (158); Appl. 11045/84, *Knudsen*, D&R 42 (1985), p. 247 (257-258); Appl. 12356/86, *Karlsson*, D&R 57 (1988), p. 172 (175).

³¹ Appl. 14331/88 and 14332/88, *Revert and Legallais*, D&R 62 (1989), p. 309 (318).

³² Judgment of 18 December 1986, para. 63.

also all kinds of minority views. For instance, pacifism³³ and probably also communism are regarded as a "belief" falling within the ambit of Article 9.³⁴ Even veganism (strict vegetarianism) may fall within the scope of this article.³⁵

This does not mean that every individual opinion, conviction or preference is a "religion or belief".³⁶ The latter concept would be more akin to the concept of "religious and philosophical convictions" that appears in Article 2 of Protocol No. 1, denoting "views that attain a certain level of cogency, seriousness, cohesion and importance".³⁷ For instance, the preference for a certain language is not a belief in the sense of Article 9.³⁸ The magic wishes of a 'Wicca' adept were held not to be protected by Article 9, because the applicant failed to specify the content of the Wicca religion, and the same reasoning was followed with regard to the complaint of a 'Lichtanbeter'.³⁹ And in a case concerning a soldier who had stated at a private party that the Holocaust was a Zionist lie, the Commission concluded that these remarks "did not reflect a 'belief' within the meaning of Article 9 of the Convention which is essentially destined to protect religions, or theories on philosophical or ideological universal values".⁴⁰

When the criteria of 'cogency, seriousness, cohesion and importance' are fulfilled, the existence of a religion or belief must be assumed. It is not up to the State to withhold protection because this religion or belief is regarded as theologically incorrect, untrue or unacceptable. For instance, in the *Manoussakis* Case the Court held that the freedom of religion "excludes any discretion on the part of the State to determine whether religious beliefs or the means used to express such beliefs are legitimate".⁴¹

³³ Report of 12 October 1978, *Arrowsmith*, D&R 19 (1980), p. 5 (19); *Appls 11567/85 and 11568/85, Le Court Grandmaison and Fritz*, D&R 53 (1987), p. 150 (160).

³⁴ *Appls. 16311/90, 16312/90 and 16313/90, N.H. G.H. and R.A. v. Turkey*, D&R 72 (1992), p. 200 (212).

³⁵ *Appl. 18187/91, W. v. the United Kingdom* (not published).

³⁶ Judgment of 29 April 2002, *Pretty*, para. 82.

³⁷ Judgment of 25 February 1982, *Campbell and Cosans*, para. 36.

³⁸ Judgment of 23 July 1968, *Belgian Linguistic Cases*, (A.6 (1968), p. 32).

³⁹ *Appl. 7291/75, X. v. the United Kingdom*, D&R 11 (1978), p. 55 (56); *Appl. 4445/70, X v. Federal Republic of Germany*, Coll. 37 (1971), p. 119 (121-122).

⁴⁰ *Appl. 19459/92, F.P. v. Federal Republic of Germany*. The Commission has left undecided whether fascist propaganda may fall within the scope of Article 9: *Appl. 6741/74, X v. Italy*, D&R 5 (1976), p. 83 (85).

⁴¹ Judgment of 26 September 1996, para. 47.

13.6.2 THE FREEDOM TO MANIFEST ONE'S RELIGION OR BELIEF IN PRACTICE

Article 9 protects the freedom to manifest one's religion or belief, in worship, teaching, practice and observance. The enumeration suggests that Article 9 primarily concerns the 'traditional' manifestations in religious cults and rites,⁴² e.g. in the observance of regulations concerning clothing and food. But even with regard to 'traditional' religious manifestations the Court sometimes concludes that they fall outside the ambit of Article 9. For instance, in the *Cha'are Case*⁴³ it was concluded – after the Court had recognized that ritual slaughter was a religious act for the purposes of Article 9 – that there would be interference with the freedom to manifest one's religion only if the illegality of performing ritual slaughter made it impossible for ultra-orthodox (French) Jews to eat 'glatt' meat from animals slaughtered in accordance with the religious prescriptions they considered applicable. Because they could obtain such meat in Belgium the Court found that there was no interference. It is respectfully submitted that the Court's conclusion, that the prohibition to perform ritual slaughter (a religious act) does not constitute an interference with the freedom of religion, is incorrect.

It may be assumed that the enumeration of protected manifestations in Article 9 is not intended to be exhaustive. Furthermore, the term 'practice' leaves room for a broader scope, outside the sphere of traditional religious manifestations. The Strasbourg case law, however, has followed a rather restrictive interpretation, for the first time formulated explicitly in the *Arrowsmith Case*. Arrowsmith had claimed that she was entitled to distribute leaflets (to troops in a British army camp) in which she advocated the view that these troops should not serve in Northern Ireland, as Article 9 gave her the right to express her pacifist belief in this practice. The Commission, however, argued that a subjective criterion would not do: "the term 'practice' as employed in Article 9.1 does not cover each act which is motivated or influenced by a religion or belief". The Commission applied an objective standard: "when the actions of individuals do not actually express the belief concerned they cannot be considered to be as such protected by Article 9.1, even when they are motivated by it", and concluded that, since the pamphlets "did not express pacifist views", the applicant did not manifest her belief in the sense of Article 9 and, therefore, could not invoke this provision.⁴⁴

This line of argument has been consistently followed in later decisions of the Commission and in judgments of the Court. The terms 'manifestation' and 'practice'

⁴² For instance propagation of religious beliefs (judgment of 25 May 1993, *Kokkinakis*, para. 31); keeping the fast of Ramadan and attending Friday prayers at the mosque (judgment of 1 July 1997, *Kalaç*, para. 29); ritual slaughter (judgment of 27 June 2000, *Cha'are Shalom ve Tsedek*, para. 74); wearing of the Islamic headscarf (judgment of 29 June 2004, *Leyla Sahin*, para. 71).

⁴³ Judgment of 27 June 2000, *Cha'are Shalom Ve Tsedek*, paras 80-83.

⁴⁴ Report of 12 October 1978, D&R 19 (1980) p. 5 (19-20).

do not cover each act which is motivated by a religion or belief;⁴⁵ actions which do not actually express a belief are not protected by Article 9.⁴⁶ So the Court, although not doubting the firmness of the applicant's views concerning assisted suicide, reflecting her commitment to the principle of personal autonomy, nevertheless found that her seeking the assistance of her husband to commit suicide did not involve a form of manifestation of a religion or belief.⁴⁷ Likewise the Court ruled that the refusal of pharmacists to sell contraceptive pills because of their religious convictions could not be regarded as a practice of a religion or belief.⁴⁸

In sum, Article 9 does not protect all actions that are motivated by personal convictions and religious beliefs, but only acts "forming part of the practice of a religion or a belief in a generally accepted form".⁴⁹ General and neutral legislation, therefore, in principle cannot be regarded as restricting the freedom of religion and belief.⁵⁰ For instance, with regard to the obligation to pay taxes the Commission argued that "Article 9 does not confer on the applicant the right to refuse, on the basis of his convictions, to abide by legislation, the operation of which is provided for by the Convention, and which applies neutrally and generally in the public sphere, without impinging on the freedoms guaranteed by that Article".⁵¹ In the same way it was argued that the duty to participate in a pension scheme does not restrict the freedom to manifest one's (anthroposophic) belief: "the obligation to participate in a pension fund applies to all general practitioners on a purely neutral basis, and cannot be said to have any close link with their religion or beliefs."⁵²

This restrictive interpretation would seem unavoidable. A legal system consisting of generally binding rules should not leave the questions of whether a person manifests his religion or belief and whether the subjective convictions of this person fall within the scope of Article 9 unanswered. The legal system itself should provide the answers

⁴⁵ Appl. 10358/83, *C. v. the United Kingdom*, D&R 37 (1984), p. 142 (147); Appl. 16278/90, *Karaduman*, D&R 74 (1993), p. 93 (108); Appl. 22838/93, *Van den Dungen*, D&R 80-A (1995), p. 147 (150); judgment of 1 July 1997, *Kalaç*, para. 27; judgment of 26 October 2000, *Hasan and Chaush*, para. 60; Decision of 2 October 2001, *Pichon and Sajous*; judgment of 29 April 2002, *Pretty*, para. 82.

⁴⁶ Appl. 19898/92, *B. C. v. Switzerland*, D&R 75 (1993), p. 223 (230).

⁴⁷ Judgment of 29 April 2002, *Pretty*, para. 82.

⁴⁸ Decision of 2 October 2001, *Pichon and Sajous*.

⁴⁹ *Ibid.* The Commission used similar terms: only acts "which are aspects of the practice of a religion or belief in a generally recognised form" are protected by Article 9: Appl. no. 10358/83, *C. v. the United Kingdom*, D&R 37 (1984), p. 142 (147); Appl. 10678/83, *V. v. the Netherlands*, D&R 39 (1984), p. 267 (268); Appl. 11308/84, *Vereniging Rechtswinkels Utrecht*, D&R 46 (1986), p. 200 (202).

⁵⁰ Judgment of 18 december 1996, *Valsamis*, paras 36-37; judgment of 18 december 1996, *Efstathiou*, paras 37-38.

⁵¹ E.g. Appl. 10358/83, *C. v. the United Kingdom*, D&R 37 (1984), p. 142 (147); Appl. 17522/90, *Ortega Moratilla*, D&R 72 (1992), p. 256 (262). The Court held that the fact that a citizen had to pay a special tax to the Church of Sweden although he was not a member of that Church, did not violate his right to freedom of religion, because this tax was proportionate to the costs of the Church's purely civil responsibilities: decision of 21 August 2001, *Lundberg*, and decision of 28 August 2001, *Bruno*.

⁵² Appl. 10678/83, *V. v. the Netherlands*, D&R 39 (1984), p. 267 (268).

to these questions based on objective criteria, primarily related to the outward appearance of the expression.

However, for less known minorities that are not to a certain extent affiliated with one of the world religions or ideologies this position entails the danger that their actions will only then be considered the expression of a belief, when a sufficient resemblance can be found with the known patterns of familiar spiritual movements. This problem may be mitigated by giving an applicant who claims that a certain type of behaviour is an expression of his religion or belief, the benefit of the doubt if the claim is not manifestly unfounded.⁵³

Furthermore, it must be stressed that the application of general regulations on a neutral basis nevertheless may restrict the freedom of religion and belief in specific circumstances. For example planning legislation, limiting the use of buildings to particular purposes, normally does not interfere with the exercise of the right to freedom of religion, even though it may restrict the possibility to employ it for religious activities.⁵⁴ However, when a building is already in use for such activities an issue under Article 9 may arise.⁵⁵ And the Court decided in the *Manoussakis* Case that the applicants' conviction for using premises as a place of worship without prior authorisation constituted an interference with the exercise of their freedom of religion, because the authorisation requirement had been used to impose prohibitive conditions on the practice of religious beliefs by certain minority movements.⁵⁶

The freedom to manifest one's religion or belief does not imply a right to be protected against criticism or ridicule by others,⁵⁷ because these actions cannot generally be regarded as an interference with this freedom. It is only in extreme cases, when the effect of particular methods of opposing or denying religious or other beliefs can be such as to inhibit those who hold those beliefs from exercising their freedom to hold and express them, that the State may be obliged to repress certain forms of conduct in order to guarantee the right under Article 9 to the holders of these beliefs. However, in the *Otto-Preminger-Institut* Case the Court went much further. The Court ruled that the right to respect for the religious feelings of believers as guaranteed by Article 9 could legitimately be thought to have been violated by *Das Liebeskonzil*, a film supposedly blasphemous in the eyes of the Roman Catholic majority. For this reason it decided that the seizure and forfeiture of the film was justified under Article 10(2),

⁵³ Cf. the judgment of 29 June 2004, *Leyla Sahin*, para. 71.

⁵⁴ However, in the judgment of 24 June 2004, *Vergos*, paras 36-42 the Court assumed that such legislation restricted the freedom of religion (although justified under Article 9(2)). It is submitted here that, in fact, there was no restriction at all.

⁵⁵ Appl. 20490/92, *ISKCON*, D&R 76-A (1994), p. 90 (106); judgment of 9 December 1994, *Holy Monasteries*, paras 86-87.

⁵⁶ Judgment of 26 September 1996, para. 36.

⁵⁷ Appl. 17439/90, *Choudhury* (not published) concerning the refusal of the authorities to bring criminal proceedings against the author (Rushdie) and the publisher of the book 'Satanic Verses'.

being necessary for the protection of the right of this majority to respect for their freedom as protected by Article 9.⁵⁸

It is respectfully submitted that this decision is incorrect. The screening of the film in no way would have limited or inhibited Roman Catholics in manifesting their religion and, therefore, did not restrict their rights under Article 9. The Court extended one's right to be protected against vicious attacks by fellow-citizens on a religion or belief that could endanger the actual enjoyment of the freedom to manifest this religion or belief – particularly relevant for minorities – to a general right – even of dominant majorities – not to be insulted in one's religious or non-religious views. But such a right, relied upon “to sanction improper attacks on objects of religious veneration” and “to prevent that some people should feel the object of attacks on their religious beliefs in an unwarranted and offensive manner”,⁵⁹ is not included in Article 9, but is on the contrary inconsistent with the “pluralism indissociable from a democratic society” that depends on Article 9.⁶⁰

13.6.3 THE COLLECTIVE DIMENSION OF THE FREEDOM OF RELIGION AND BELIEF; THE RIGHTS OF CHURCHES AND OTHER ORGANIZATIONS; THE NEUTRALITY OF THE STATE

The freedom to manifest a religion or belief is not an exclusively individual right, but also has a collective dimension, recognized in Article 9 by the words “in community with others”. It seems plausible, therefore, that collectivities such as churches should also be regarded as subjects of this right. The Commission initially held that a church, “being a legal and not a natural person, is incapable of having or exercising the rights mentioned in Article 9, paragraph (1) of the Convention”, and on that ground cannot claim to be itself the victim of the alleged violation of Article 9.⁶¹ This position of the Commission has rightly been criticized. Whereas the freedom of thought and conscience, as well as the freedom to choose a religion or belief are strictly personal freedoms, the right to freedom of religion does not only have an individual but also a collective dimension, and the entire functioning of churches depends on respect for this right. They appear, therefore, to be eminently deserving in this respect, particularly as Article 34 expressly provides for the possibility of complaints by non-governmental organizations and groups.

⁵⁸ Judgment of 20 September 1994, para. 47. In the same vein: judgment of 25 November 1996, *Wingrove*, para. 48.

⁵⁹ Judgment of 20 September 1994, *Otto-Preminger-Institut*, paras 49 and 56.

⁶⁰ Judgment of 25 May 1993, *Kokkinakis*, para. 31.

⁶¹ Appl. 3798/68, *Church of X v. the United Kingdom*, Yearbook XII (1969), p. 306 (314); Appl. 4733/71, *X v. Sweden*, Yearbook XIV (1971), p. 664 (674).

In a decision of 1979 the Commission revised its position and characterized the distinction between a church body and its members as artificial. It held as follows: "When a Church body lodges an application under the Convention, it does so in reality on behalf of its members. It should therefore be accepted that a church body is capable of possessing and exercising the rights contained in Article 9(1) in its own capacity as a representative of its members."⁶² The Court has adopted the same view, *viz.* "that an ecclesiastical body may, as such, exercise on behalf of its adherents the right guaranteed by Article 9 of the Convention."⁶³

The collective right to manifest a religion is not restricted to churches. Other organizations such as denominational charities may also be capable of possessing and exercising the right to freedom of religion.⁶⁴ And in certain circumstances even a limited liability company may enjoy this freedom.⁶⁵

It is not sufficient for a Contracting State to only guarantee the right of either the individual or the group to manifest a religion. The Commission rightly endorsed the view that "the right to manifest one's religion 'in community with others' has always been regarded as an essential part of the freedom of religion and finds that the two alternatives 'either alone or in community with others' in Article 9(1) cannot be considered as mutually exclusive, or as leaving a choice to the authorities, but only as recognising that religion may be practised in either form".⁶⁶

In recent cases the Court has emphasised the importance of the collective dimension of the freedom of religion or belief, and the necessity that the State does not arbitrarily interfere in the organisation of religious communities but remains neutral and impartial. As the Court ruled in the *Hasan and Chaush* Case, "Where the organisation of the religious community is at issue, Article 9 of the Convention must be interpreted in the light of Article 11, which safeguards the associated life against unjustified State interference. Seen in this perspective, the believers' right to freedom of religion encompasses the expectation that the community will be allowed to function peacefully, free from arbitrary State intervention. Indeed, the autonomous existence of religious

⁶² Appl. 7805/77, *Pastor X and the Church of Scientology*, Yearbook XXII (1979), p. 244 (246). Cf. also Appl. 12587/86, *Chappell*, D&R 53 (1987), p. 241 (246); Appl. 24019/94, *Finska Församlingen i Stockholm and T. Hautaniemi*, D&R 85-A (1996), p. 94 (96).

⁶³ Judgment of 27 June 2000, *Cha'are Shalom Ve Tsedek*, para. 72; judgment of 13 December 2001, *Metropolitan Church of Bessarabia and Others*, para. 101.

⁶⁴ Appl. 20490/92, *ISKCON*, D&R 76-A (1994), p. 90 (106).

⁶⁵ In Appl. 7865/77, *Company X v. Switzerland*, D&R 16 (1979), p. 85 (87) and Appl. 11921/86, *Verein KONTAKT-INFORMATION-THERAPIE and Hagen*, D&R 57 (1988), p. 81 (88) the Commission held that such a company, given the fact that it concerns a profit-making corporate body, can neither enjoy nor rely on the rights referred to in Article 9. However, in Appl. 20471/92, *Kustannus Oy Vapaa Ajatteliija and Others*, D&R 85-A (1996), p. 29 (43) the Commission ruled otherwise: "The Commission would therefore not exclude that the applicant association is in principle capable of possessing and exercising rights under Article 9 para. 1."

⁶⁶ Appl. 8160/78, *X v. the United Kingdom*, D&R 22 (1981), p. 27 (34).

communities is indispensable for pluralism in a democratic society and is thus an issue at the very heart of the protection Article 9 affords.⁶⁷

Furthermore, the freedom of religion implies the duty of State authorities to remain neutral and impartial towards religious communities,⁶⁸ because it is not their role to determine whether religious beliefs are legitimate⁶⁹ or to interfere with the leadership of a religious community.⁷⁰ From this principle of neutrality and impartiality flows, that the State should not take sides in religious conflicts within and between religious communities. For instance, refusal of legal recognition of a schismatic church for reasons of religious unity must be regarded as a restriction of religious freedom.⁷¹ Likewise, State action favouring one leader or group of a divided religious community, or undertaken with the purpose of forcing the community to come together under a single leadership against its own wishes would likewise constitute an interference with freedom of religion.⁷²

13.6.4 FREELY ACCEPTED OBLIGATIONS LIMITING THE EXPRESSION OF RELIGION OR BELIEF

Article 9 does not necessarily imply that one can back out of one's obligations, consented to or contracted freely and without explicit reservation by claiming the right to manifest one's religion. Often these obligations are not regarded as interfering with the freedom of religion. For instance, in case of a conflict between, on the one hand, an ecclesiastical hierarchy and, on the other hand, a servant or member of the church who no longer agrees with the hierarchy, the individual has to choose between submitting to ecclesiastical discipline or leaving the church.⁷³ Likewise, a muslim teacher who regularly neglects his duties in order to participate in the common prayer on Friday afternoon in the mosque near the School should have made a choice between

⁶⁷ Judgment of 26 October 2000, para. 62.

⁶⁸ The State must be the "neutral and impartial organizer of the exercise of various religions, faiths and beliefs", judgment of 13 February 2003, *Refah Partisi (the Welfare Party) and Others*, para. 91.

⁶⁹ Constant case law since the judgment of 26 September 1996, *Mannoussakis*, para. 47.

⁷⁰ Judgment of 26 October 2000, *Hasan and Chaush*, para. 78.

⁷¹ Judgment of 13 December 2001, *Metropolitan Church of Bessarabia and Others*, para. 105.

⁷² Judgment of 14 December 1999, *Serif*, paras 52-53; judgment of 26 October 2000, *Hasan and Chaush*, para. 78; judgment of 16 December 2004, *Supreme Holy Council of the Muslim Community*, para. 76-85.

⁷³ Appl. 7374/76, *X v. Denmark*, D&R 5 (1976), p. 157 (158); Appl. 11045/84, *Knudsen*, D&R 42 (1985), p. 247 (257-258); Appl. 12356/86, *Karlsson*, D&R 57 (1988), p. 172 (175). Cf. also Appl. 12242/86, *Rommelfanger*, D&R 62 (1989), p. 151 (161).

fulfilling this religious prescription and his position as a teacher.⁷⁴ Similarly, the compulsory retirement of a judge whose conduct and attitude reveals fundamentalist opinions incompatible with the principles of the secular state does not amount to an interference with Article 9.⁷⁵ But this reasoning has its limits. Thus, the Court held that dress regulations that prohibit wearing Muslim headscarves in educational institutions interfered with the applicant's right to manifest her religion, although the applicant had freely entered the institution.⁷⁶

13.6.5 SPECIAL RIGHTS

Special rights can be derived from the profession of a particular religion or belief only if these rights are indispensable for the carrying out of the profession.⁷⁷ The Commission, therefore, declared ill-founded a complaint that the non-recognition by the public authorities of a marriage concluded exclusively in accordance with a religious ritual was contrary to Article 9.⁷⁸ The Commission relied on Article 12, which leaves the regulation of marriage to national law. It is submitted, however, that the Commission might have confined itself to holding that, as long as the religious celebration of the marriage is not prohibited, the legal requirement of a supplementary non-religious procedure for the marriage to be legally valid does not imply an encroachment on the freedom of religion.

A matter related to that of conscientious objections discussed above is that of the exemption from military service for certain ministers of religious communities. Unlike in the case of recognized conscientious objectors, as a rule no alternative civilian service is imposed on these ministers. A right to such an exemption exists in some States only if such an exemption is necessary for the practice of the religion by the person himself and by the community for which he has been appointed. This surely is in conformity with Article 9. If an arrangement for the exemption of ministers has been made, however, the arrangement itself and its application must not lead to discrimination.⁷⁹ The case law relating to this issue will be discussed below with reference to Article 14.

⁷⁴ Appl. 8160/78, *X v. the United Kingdom*, D&R 22 (1981), p. 27 (33-37). Whether the Court will take a similar position is uncertain. See the judgment of 1 July 1997, *Kalaç*, para. 29, in which the Court concluded *inter alia* that there was no interference with the freedom of religion because the applicant was permitted to attend Friday prayers at the mosque.

⁷⁵ Judgment of 1 July 1997, *Kalaç*, para. 30.

⁷⁶ Decision of 15 February 2001, *Dahlab* (concerning a teacher at a state school); judgment of 29 June 2004, *Leyla Sahin*, para. 71 (concerning a student at a state university). In both cases, the interference was held to be justified under the second paragraph.

⁷⁷ The existence of the religion and its profession by the applicant will then have to be proved: Appl. 7291/75, *X v. the United Kingdom*, D&R 11 (1978), p. 55 (56).

⁷⁸ Appl. 6167/73, *X v. Federal Republic of Germany*, D&R 1 (1975), p. 64 (65).

⁷⁹ Report of 7 March 1996, *Tsirlis and Koulompas*, paras 112-120. The Court did not decide on this issue: judgment of 29 May 1997, *Tsirlis and Koulompas*, para. 70.

13.7 THE RESTRICTION CLAUSE

The freedom to manifest one's religion or belief can only be restricted by such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others: Article 9(2). Comparing this clause with Article 8(2), 10(2) and 11(2) it is evident that Article 9(2) comprises a relatively small list of interests as grounds for restriction. Furthermore, Article 9(2) refers to "the protection of public order", whereas the other provisions use the term "the prevention of disorder". In its judgment in the *Engel* Case the Court held that "disorder" refers not only to "public order" but "also covers the order that must prevail within the confines of a special social group."⁸⁰ From this it seems to follow that "public order" in Article 9(2) only refers to the notion of "order in places accessible to everyone". However, in more recent cases the Court has used a much broader concept of "public order", that also comprises the order within a specific group or organisation,⁸¹ and the maintenance of a peaceful order between rival religious factions.⁸² It may be assumed, therefore, that there is no fundamental difference between "prevention of disorder" in the restriction clauses of Articles 8, 10 and 11 and "public order" in the restriction clause of Article 9.

There seems to be no difference between the way the Strasbourg organs apply the restriction clause of Article 9 and the restriction clauses of Article 8, 10 and 11. The emphasis is laid on whether a restriction is necessary; what interest is involved is of less importance.

Article 9(2) stipulates that the State may restrict the freedom of religion or belief only when the interference is prescribed by law. Such a law must be accessible and foreseeable; it must be formulated with sufficient precision to enable the individual to regulate his conduct.⁸³ The law must afford a measure of legal protection against arbitrary interferences by public authorities with the freedom of religion or belief; therefore, it must indicate with sufficient clarity the scope of their discretion and the manner of its exercise. For instance, if the law does not provide for any substantive criteria, nor procedural safeguards, State interference with the internal organisation of a religious community cannot be regarded as being "prescribed by law".⁸⁴

⁸⁰ Judgment of 8 June 1976, para. 98.

⁸¹ Judgment of 29 June 2004, *Leyla Sahin*, para. 99.

⁸² Judgment of 14 December 1999, *Serif*, para. 45; judgment of 16 December 2004, *Supreme Holy Council of the Muslim Community*, para. 92.

⁸³ Judgment of 24 February 1998, *Larissis and Others*, para. 40.

⁸⁴ Judgment of 26 October 2000, *Hasan and Chaush*, paras 84-86; cf. also the judgment of 13 December 2001, *Metropolitan Church of Bessarabia and Others*, para. 109.

The Contracting States have a certain margin of appreciation in assessing the existence and extent of the necessity of an interference. However, this margin is limited when the freedom of religion or belief is concerned. Restrictions on this freedom call for very strict scrutiny by the Court.⁸⁵ In several cases the Court has concluded that Article 9 was violated.

In the *Kokkinakis* Case the Court decided that the conviction of a Jehovah's Witness for proselytism formed a breach of this provision because it was not shown that the applicant's conviction was justified in the circumstances of the case by a pressing social need: the Greek courts had established his liability by merely reproducing the relevant section of the law without specifying in what way he had attempted to convince his neighbour by improper means. Therefore, the measure taken did not appear to be proportionate to the aim pursued (the protection of the rights and freedoms of others).⁸⁶ Although the outcome of the *Kokkinakis* Case is satisfactory, the Court's reasoning may be criticized. In concentrating on the application of the legislation the Court sidestepped the issue of whether the legislation as such constitutes a breach of Article 9.⁸⁷

In the *Manoussakis* Case the Court had to rule on the compatibility with Article 9 of a conviction of Jehovah's Witnesses for having set up and operated a place of worship without the authorisation of the Minister of Education and Religious Affairs. According to the Court the right to freedom of religion excludes any discretion on the part of the State to determine whether religious belief or means used to express such beliefs are legitimate. The authorisation requirement was consistent with Article 9 only in so far as it was intended to allow the Minister to verify whether formal conditions laid down in the relevant enactments were satisfied. The Court observed that the State tended to use this requirement to impose rigid, or indeed prohibitive, conditions on the practice of religious beliefs by certain non-orthodox movements. Moreover, to that date (1996) the applicants had not received an express decision on their requests made in 1983/1984. The Court concluded that the impugned conviction could not be regarded as proportionate to the aim pursued, nor could it be regarded as necessary in a democratic society.⁸⁸ On the other hand, the objective application of planning regulations resulting in the refusal to give permission to build a prayer-house will often be regarded as justified for reasons of the public interest in rational planning.⁸⁹

⁸⁵ Judgment of 26 September 1996, *Manoussakis and Others*, para. 44.

⁸⁶ Judgment of 25 May 1993, para. 49. The Court ruled likewise in its judgment of 24 February 1998, *Larissis and Others*, para. 59. However, it also found that the conviction of military persons for the proselytism of subordinates was, in view of the special character of the relationship between a superior and a subordinate in the army, not disproportionate to the aim pursued, "the protection of the rights and freedoms of others" (*ibidem*, para. 54).

⁸⁷ Cf. the opinions of Judges Pettiti, De Meyer and Martens.

⁸⁸ Judgment of 26 September 1996, paras 45-53.

⁸⁹ Judgment of 24 June 2004, *Vergos*, paras 38-42.

When the State is not neutral and impartial, but takes sides in order to exclude minority denominations or to enforce religious unity, its interference by definition is not necessary under Article 9(2). In the *Buscarini* Case the Court found that requiring Members of Parliament to take an oath on the Gospels was tantamount to swearing allegiance to a particular religion and found that that limitation could not be regarded as necessary in a democratic society.⁹⁰

Generally, however, it is concluded that the interference is not necessary or proportionate to the legitimate aim pursued. For instance, a system of prior authorisation (e.g. to build a church) depending on the authorisation by a recognized ecclesiastical authority of the dominant religion is irreconcilable with Article 9(2).⁹¹ Withholding legal recognition of a schismatic church for reasons of religious unity must be regarded as a disproportionate restriction of religious freedom.⁹² Likewise, State action favouring one leader or group of a divided religious community, or undertaken with the purpose of forcing the community to come together under a single leadership against its own wishes, is not necessary. In democratic societies the State does not need to take measures to ensure that religious communities are brought under a unified leadership. The role of the State is not to remove the cause of tension by eliminating pluralism, but to ensure that the competing groups tolerate each other.⁹³

On the other hand, interferences resulting from *prima facie* neutral regulations are in principle compatible with Article 9(2), as necessary in order to pursue a legitimate aim. For instance, the objective application of general planning regulations will often be regarded as justified for reasons of the public interest in rational planning.⁹⁴ Dress regulations, that prohibit wearing Muslim headscarves in public educational institutions, can often be justified by the principle of state neutrality.⁹⁵ And the requirement to take off head-covering for a security check at an airport may be regarded as necessary in the interest of public safety, even though it is applied to a Sikh wearing a turban for religious reasons.⁹⁶

⁹⁰ Judgment of 18 February 1999, paras 39-40.

⁹¹ Judgment of 24 June 2004, *Vergos*, para. 34.

⁹² Judgment of 13 December 2001, *Metropolitan Church of Bessarabia and Others*, para. 129.

⁹³ Judgment of 14 December 1999, *Serif*, paras 52-53; judgment of 26 October 2000, *Hasan and Chaush*, para. 78; Judgment of 17 February 2002, *Agga*, paras 59-60; judgment of 16 December 2004, *Supreme Holy Council of the Muslim Community*, paras 96-99.

⁹⁴ Judgment of 24 June 2004, *Vergos*, paras 38-42.

⁹⁵ Decision of 15 February 2001, *Dahlab* (concerning a teacher at a state school); judgment of 29 June 2004, *Leyla Sahin*, paras 104-114 (concerning a student at a state university).

⁹⁶ Decision of 11 January 2005, *Phull*.

13.8 DEROGATION

Article 9 does not belong to the provisions included in the second paragraph of Article 15 as non-derogable. On this point the Convention differs from the Covenant, where in Article 4(2) the freedom of thought, conscience, and religion laid down in Article 18 is declared non-derogable. For those Contracting States that are also parties to the Covenant, the prohibition on derogating from the obligation that is incumbent on them under Article 18 of the Covenant also applies under the Convention. In fact, Article 15(1) of the Convention provides that the measures taken by a State must not be "inconsistent with its other obligations under international law", while Article 53 excludes any reference to the Convention which would have the effect of limiting or derogating from any obligation incumbent on the contracting States under other conventions in the field of human rights.

At the beginning of the present section a distinction was made between the right to freedom of thought, conscience and religion, on the one hand, and the freedom to express one's thoughts, conscience and religion on the other hand. With regard to the former right – the inviolability of the *forum internum* – it is doubtful whether the derogations permitted under Article 15 could have any application. Of course, a provision of the Convention cannot be brought under the special protection of the second paragraph of Article 15 if it is not expressly mentioned there, however desirable the incorporation of Article 9 into that provision *de lege ferenda* may be. On the other hand, even for those States which are not parties to the Covenant it will be extremely difficult, if not impossible, to make it plausible that any interference with the freedom of thought, conscience, and religion *per se* is "strictly required by the exigencies of the situation" in the sense of Article 15(1). It is precisely on a point where the European norm is lower than the universally accepted one, that a very critical examination of that necessity by the national organs and the Strasbourg Court would seem appropriate.

Satversmes tiesa par ietu

Like

Kopijot

Plašāka informācija

"Mercedes-Benz" par ietaupītajām algām

Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland

Von

Dr. Konrad Hesse

o. Professor an der Universität Freiburg i. Br.
Richter des Bundesverfassungsgerichts

11., durchgesehene Auflage

C.F. Müller Juristischer Verlag
Heidelberg · Karlsruhe 1978

Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. - Москва "Юридическая
литература" 1981.

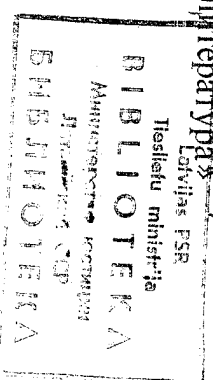
[Grundzüge des Verfassungsrecht der Bundesrepublik Deutschland]

Конрад Хессе

ОСНОВЫ конституционного ПРАВА ФРГ

Москва
«Юридическая литература»
1981

№3806

dažādām ierīcēm – tradicionāli no procesora vai centrālā procesora bloka un perifērijas ierīcēm jeb palīgierīcēm. Perifērijas ierīces nodrošina speciālu funkciju izpildi mijiedarbībā ar centrālo procesora bloku, piemēram, ar kompaktdisku ierakstītāju, drukas ierīci, ekrānu.

Tīkls realizē mijiedarbību starp divām vai vairākām datorsistēmām. Tīkls var būt ikdienišķs (vads vai kabelis), radio (radio, infrasarkanais, satelīta) vai abu veidu. Tīkls var būt izvietots nelielā ģeogrāfiskā vietā (lokālais datortīkls) vai savienots ar plašu ģeogrāfisku apvidu (plaša apgabala tīkls), un šādi tīkli var atrasties savstarpējā mijiedarbībā.

Internets ir globāls tīkls, kas atrodas mijiedarbībā ar daudziem tīkliem, kuri lieto vienus un tos pašus protokolus²⁶. Datorsistēmas tīklā var būt savienotas kā gala termināli vai arī kā ierīces, kas nodrošina tīkla pārraidi. Svarīgākais kvalifikācijai ir tas, lai tīkli tiktu izmantoti datu pārraidei.²⁷ Autors uzskata, ka viena no svarīgākajām atziņām, kas tika pausta, izstrādājot EM, ir tā, ka nav nepieciešams speciāli nodalīt telekomunikāciju sistēmu un telekomunikāciju pārraides tīklu no datorsistēmas un datortīkla.

Šobrīd vairāk nekā puse Latvijas telekomunikāciju līniju ir pieslēgtas ciparu jeb digitālajam tīklam. Tas nozīmē, ka, tāpat kā datorsistēmās tiek pārraidīti, uzkrāti, saglabāti digitālā, ciparu formātā sagatavoti dati, līdzīgs process notiek arī telekomunikāciju sistēmās.

Modernu telekomunikāciju sistēmu vada centrālā procesora bloks, kas pilnīgi autonomi veic telekomunikāciju tīklā pārraidāmo datu apstrādes procesu. Tas pārraida un nodrošina savienojumus, un līdz ar to nav nepieciešams nodalīt datorsistēmu no telekomunikāciju sistēmas, datortīklu no telekomunikāciju tīkla u.tml. Šobrīd jau attīstās digitālā televīzija, bet tas nozīmē, ka sabiedrībai tiek piedāvāta "universālo pakalpojumu" autorizēta lietotāja iespēja caur vienu kabeli no viena pieejas punkta piekļūt vairākiem pakalpojumu veidiem un izmantot tos vienlaikus.

Autors uzskata, ka juristam ir svarīgi izprast principus, kuri ir datorsistēmas, telekomunikāciju sistēmas, datortīkla, telekomunikāciju tīkla uzbūves pamatā, nevis to, kā darbojas katrs sistēmas mezgls vai kā uzbūvēts procesors. Datortīklu un datorsistēmu uzbūves principi nemainīsies pat straujā informācijas un tehnoloģijas zinātniskā progresa ietekmē. Jo vispārīgāka būs šī tehniskā līdzekļa definīcija, jo vieglāk tā būs piemērojama tiesību praksē.

Latvija joprojām nav pievienojusies Kibernozieģumu konvencijai, bet tas nav šķērslis, lai memorandā (EM) ietvertu skaidrojumu izmantotu Krimināllikuma piemērošanā. Tāpēc pret ideju ietvert Krimināllikumā termina "automatizēta datorsistēma – datorsistēma" skaidrojumu jāizturas rezervēti, jo tiesības nekad nevarēs apsteigt tehnikas progresu. Izstrādājot normatīvo aktu, kas saistīts ar informācijas tehnoloģiju piemērošanu, mums jāpatur prātā tehnoloģiskās neitralitātes princips, jo datorsistēmas juridiskais termins nedrīkst atšķirties no sabiedrībā vispārpieņemtās prakses. Tāpēc autors uzskata, ka jēdziena "datorsistēma" izpratnei Krimināllikumā būtu lietderīgi piemērot LZA Terminoloģijas komisijā pieņemto termina saturu²⁸ un Kibernozieģumu konvencijas paskaidrojošā memorandā doto skaidrojumu.

Deklarējot šādu pieeju oficiāli apstiprinātu tehnisko terminu piemērošanai krimināltiesībās, mēs tikai iegūtu, jo izbeigtu nevajadzīgās diskusijas par viena vai otra termina saturu, mēģinājumiem mainīt terminus saistībā ar konkrētu tiesību vidi, jo tas nereti

Хесее К. Основы конституционного права
ФРГ / Ут. 1981.

конституцией и высшими принципами права в качестве первоосновы законности. Обязательность же этих принципов не может установить никакая другая инстанция, кроме правовой совети. Таким образом, эти принципы могут обосновать право на сопротивление, но не могут в силу вышеупомянутого противоречия приобрести форму конституционной законности.

4. «Статичность» и «динамичность» конституции

Если конституция сочетает гибкость и широту правового регулирования с обязательностью определений, то главное здесь заключается как раз в полноте противоположности этих элементов. Вопрос о «статичности» или «динамичности» конституции является поэтому не вопросом альтернативы, а вопросом правильного сочетания этих моментов.

Оба они необходимы для решения задач конституции: гибкость и широта — для удовлетворения требований, возникающих в результате исторических перемен и различий жизненных условий. Обязательность определений — чтобы при помощи стабилизирующего влияния создать относительно постоянство, которое лишь одно способно уберечь общество от постоянных, непредвидимых и управляемых изменений. Для выполнения поставленных задач необходимо сочетание этих моментов. Незменяемость не должна становиться препятствием там, где необходимы маневренность и поступательное развитие, иначе развитие выйдет за рамки правового нормирования. Динамичность не должна принижать, ликвидировать стабилизирующее влияние имеющих обязательную силу определений, иначе останется невыполненной задача создания основ правопорядка общественного сосуществования.

Лишь как следствие проблема «статичности» и «динамичности» конституции облекает или усложняет процесс изменения конституции (например, путем требования квалифицированного большинства при проведении изменений или вообще путем исключения возможности определенных изменений). Ведь вопрос об изменении конституции возникает только в том случае, когда широта и гибкость конституции уже не позволяют справиться с поставленной задачей. Чем точнее и детальней будет объективное нормирование

Все это терпит свой смысл, если изложенная в письменном виде конституция не рассматривается больше как строго обязательная. Если сегодня судья, но с таким же успехом и политик, как, впрочем, и любой другой, часто неправильно понимает отход от позитивистского понимания права, верит, что могут не считаться с письменными положениями конституционного права, то бывает, что решения, принятые таким образом, более целесообразны, чем строго пунктуальная интерпретация. Но одновременно создается препятствие толкованию конституции в угоду любому какому-либо интересу, важность которого, как правило, будет оспариваться. Таким образом, поступаются основной идеей письменного изложения конституции в угоду нестабильности постоянной борьбы сил и мнений, которые в своих аргументациях не могут больше опираться на общую основу.

Ориентация на конституцию в письменном изложении не исключает конституцию в устном изложении. Даже после закрепления конституции в конституционных актах она не становится всеобъемлющей системой. Она в значительной степени требует дополнения устным конституционным правом, которое в свою очередь из-за этой своей только дополняющей функции никогда не может возникнуть и существовать самостоятельно от конституции, изложенной в письменном виде, а только — в качестве ее дополнения и усовершенствования или дальнейшего развития принципов конституции, изложенной в письменном виде, и всегда в созвучии с этими принципами. Благодаря этой функции конституции, изложенной в письменном виде, невозможно, ссылаясь на устное конституционное право, выходить за рамки письменного конституционного права.

Это преимущество, безусловно, не означает, что конституция, изложенная в письменном виде, является первоисточником права. Письменное изложение конституции придает ей определенное законодательное, но еще не необходимое законодательное, даже если в этом законодательстве имеется часть чаще всего незамеченной законности. Своей же законностью конституция обязана единству содержания или по крайней мере уважению к этому содержанию. Но даже полное единство не исключает при этом возможности противоречия между

конституции, тем скорее будет достигнуто такое положение.

Под «изменениями конституции» здесь понимается исключительно лишь изменение текста конституции. Их следует отличать от «нарушений конституции», т. е. от отступлений от текста в отдельных случаях (без изменения текста), как это считалось допустимым в государственной практике Веймарской республики при условии наличия необходимого для изменения конституции большинства. Также, безусловно, их следует отличать от «конституционных отклонений», под чем подразумевается не изменение текста как такового — он остается неизменным, — а конкретизация содержания конституционных норм, которая, в особенности ввиду широты и открытости многих конституционных положений, может привести при изменении их обстоятельств к различным результатам и, таким образом, способствует «отклонениям». Проблема изменения конституции начинается там, где исчерпываются возможности «конституционных отклонений».

Если изменения конституции затруднены, а для отклонений имеется лишь ограниченная возможность, тогда действительно можно говорить о «статичной» конституции. Если же при этом и содержание конституционных норм определено относительно однозначно, то конституции трудно выполнять свои задачи в рамках исторической действительности жизни общества. Не лучше обстоит дело и в том случае, если конституция, в которой для отклонений имеется лишь ограниченная возможность, может быть в любое время и без особых затруднений изменена, т. е. «мобильна». Хотя такое решение и позволяет быстро приспосабливаться к однозначности конституционного текста, но и здесь конституция может не справиться со своими задачами в качестве правового основопорядка общественного существования, так как она в значительной части лишится своего стабилизирующего воздействия. Например, если конституционным изменением в рамках текста оставлена определенная свобода, а изменение конституции при этом затруднено, то это отвечает смыслу и задачам конституции. Такое решение означает одновременно определенную эластичность и стабильность, что и позволяет достигнуть надлежащей функции конституции.

6. «Осуществление» конституции

Конституция состоит из норм. В них сформулированы требования к человеческому поведению, но не само это поведение; конституция остается «мертвой буквой» и не оказывает никакого влияния, если содержание этих требований не входит в человеческое поведение. Конституционное право в этом смысле неотделимо от человеческой деятельности. Только, когда оно «осуществляется» посредством этой деятельности и в ней приобретает реальность жизненного порядка, формирующего и образующего историческую действительность, тогда получает возможность выполнить свои функции в жизни общества.

а) Этот процесс не происходит сам по себе. Он зависит от того, в какой степени конституция действительно мотивирует и определяет человеческое поведение, в какой степени ее нормы имеют силу не только гипотетически, но и реально. Эту реальную действительность конституция не обретает только тем, что она принята. Принятие конституции (по ее содержанию и по ее возможности) недооценивается, если оно понимается как ординарный волюнтаристский акт «власти, дающей конституцию», некой первобытной силы, из которой выводится вся конституируемая власть и заповедь которой необходимо придерживаться в силу ее воли. Но поскольку «власть, дающая конституцию», возникает и формируется в процессе исторической деятельности людей (это, как правило, — конституционное собрание), постольку и то, что она создает, является лишь формулировкой в тексте конституции того, по чему уже достигнуто единое мнение, или того, по чему в соответствии с конституцией необходимо иметь единое мнение. Невозможно обосновать и сохранять реальную действительность конституции, основанную лишь на воле какого-либо исторического лица. В какой мере конституции удаются приобрести эту действительность, в большей степени является вопросом ее нормативной силы, ее способности оказывать регулирующее и определяющее влияние в рамках действительности исторического развития.

С одной стороны, это обусловлено возможностью реализации содержания конституции. Чем сильнее ее тезисы привязаны к действительным условиям истори-

ческой ситуации и стараются сохранить и развивать то, что уже заложено в индивидуальных свойствах современности, тем скорее они могут проинвентаризировать влияние. Там, где конституция инкорпорирует духовный, социальный, политический или экономический уровень развития своего времени, у нее отсутствует необходимый запас жизнеспособности и она не может обеспечить тот уровень, который она нормирует в противопоставление к существующему уровню развития. Ее жизнеспособность и сила действия основываются на связях со спонтанными силами и существующими тенденциями времени, на том, что конституция раскрывает эти силы и подчиняет их друг другу, на том, что она объективно является определенным образом порядком конкретных жизненных условий.

С другой стороны, нормативная сила конституции обусловлена актуальным желанием участников конституционной жизни реализовать содержание конституции. Так как конституция, как любой правовой порядок, нуждается для актуализации в человеческом воздействии, ее нормирующая сила зависит от готовности расмеатривать ее содержание как обязательное и от решимости осуществлять это содержание на практике, даже преодолевая сопротивление. И это тем более важно, что актуализация конституции не может под держиваться и осуществляться государственными властями, — которые будут только конституированы в результате этой актуализации, — в таком же объеме, как актуализация других прав.

Поэтому длительное постоянство правового порядка обеспечивается в решающей степени вышеупомянутым желанием, которое, в свою очередь, основывается на принципиальном согласии. Единство с историческим автором конституции должно сохраняться в принципе при всех действиях и взаимодействиях с учетом того, чем он руководствовался в определении конституционных норм. Чем сильнее «стремление к конституции», тем шире принципы возможной реализации конституции. Дисквалификация их совсем невозможно. Конституция может проинвентаризировать силу лишь в той степени, в какой имеются обе предпосылки¹⁰.

в) Углубляя аспект условий осуществления конституционного права, конституция и «действительность» не существуют изолированно друг от друга. То

же самое относится и к самому процессу осуществления. Содержание конституционной нормы не может, как правило, быть реализовано только на основе требований (особенно выраженных в текстовой форме), содержащихся в самой норме. Причем тем меньше, чем неконкретней, неопределенней и расплывчатее составлен текст нормы. Поэтому для руководства целовещным поведением в какой-либо ситуации требуется конкретизация более или менее фрагментарной нормы. Это возможно лишь тогда, когда наряду с нормативным контекстом к делу прибавляются и особенности конкретных жизненных условий, к которым относится норма. Действие, реализующее конституционную норму, не может пройти мимо этой особенности, если оно не хочет промахнуться с постановкой проблемы, о решении которой идет речь в конституции.

Так, например, содержание и радиус действия конституционно-правовой гарантии собственности определяются в современном государстве только при учете социальных и экономических функций собственности. Конституционно-правовое нормирование свободы высказывания мнений на радио осуществляется реально только при учете особых условий данного периода (ограниченный диапазон волн, небольшое число радиостанций, что усиливает монопольный характер радио в области формирования мнения, высокие затраты на оборудование и эксплуатацию радиостанций и т. д.), что обуславливает различие в осуществлении и обеспечении этой свободы от свободы высказывания мнений в прессе, для которой существуют другие технические и экономические условия.

Конкретизация содержания конституционной нормы и ее осуществление возможны поэтому лишь при учете условий «действительности», которую призвана упорядочить данная норма. Особенности этих условий, уже оформленных часто в правовом отношении, образуют «сферу компетенции нормы», в которой из совокупности предписанных условий социального мира выделяется в первую очередь зафиксированный в тексте нормы распорядок — «программа нормы». Так как эти особенности, а вместе с ними и «сфера компетенции нормы» подвержены историческим изменениям, результаты конкретизации нормы могут изменяться, в то время как текст нормы, а с ним и в значительной

степени «программа нормы» остаются идиотичными. Из этого вытекают постоянные, более или менее значительные конституционные отклонения, которые трудно уловить и которые поэтому не легко распознаются.

с) Во всяком случае возможности таких конституционных отклонений ограничены, и они ничего не меняют в том, что осуществление конституционных норм всегда связано непосредственно с этими нормами. Содержание, которое реализуется в противоречии с этими нормами, не может быть «конституционной практикой», другими словами, осуществленной конституцией, по крайней мере в том случае, когда понятие должно содержать в себе больше, чем простую необходимость. Но осуществление конституционных норм не должно опережать требований, которые ориентируют эти нормы на человеческое поведение. Поэтому противопоставление конституционного права и конституционной практики оправдано лишь в том случае, когда оно призвано описать эти различия. Но и при этом не существует конституционной практики *сo iure constitutionis* (противоречащей конституции). Утверждение о противоречии между конституционным правом и конституционной практикой может не только заткнуть действительную постановку проблемы, но и отодвинуть ее. То, что реально, противоречащая конституции, обозначается конституционной практикой, придает этой реальности значение нормирующей силы, и она предстает как нормирующая сила «реальности», превосходящая с самого начала нормирующую силу «права». Обозначение реальности, противоречащей конституции, конституционной практикой содержит в себе поэтому часто, правда, неосознанно действия против конституции, которые противопоставлены конституционно-правовому рассмотрению.

Это не означает, что в жизни общества не может быть реальности, находящейся в противоречии с конституцией, или что такая реальность рассматривалась бы как незначительная. Наоборот, на это как раз следует обращать особое внимание, чтобы сделать все возможное для предотвращения возникновения реальности, противоречащей конституции, или чтобы вновь привести эту реальность в соответствие с конституцией. Правовое рассмотрение и аргументация, связанные с нормативностью конституции, требуют поэтому уточне-

ния путем конституционно-политических обсуждений, направленных на сохранение или создание такого соответствия, которое создало бы предпосылки к нормативному осуществлению конституции или к ее изменению.

§ 2. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОНСТИТУЦИИ

1. НЕОБХОДИМОСТЬ, ЗНАЧЕНИЕ И ЗАДАЧИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КОНСТИТУЦИИ

Интерпретация конституции в рассмотренном здесь узком смысле¹⁾ становится необходимой и проблематичной, когда нужно дать ответ на конституционно-правовой вопрос, который на основе конституции не может быть решен однозначно. То, что не вызывает сомнений, — не интерпретируется и чаще всего не нуждается в интерпретации. Не каждое осуществление конституционно-правовых нормирований является «интерпретацией», в то время как конституция в процессе интерпретации постоянно актуализируется.

Так, речь идет при реализации содержания конституционных норм, скорее, не об интерпретации, а, пожалуй, об актуализации, если при этом нет сомнений в конституционности этих действий и если процесс реализации по возможности не требует какой-либо оговорки, как, например, при образовании какого-либо союза, парламентских выборах, открытии границ, административных актов или судебных решениях при осуществлении функций, ограниченных конституционными рамками. Интерпретация не является необходимой, если конституционные определения однозначны, хотя и здесь речь идет о простом по своей структуре процессе «понимания» и, таким образом, в широком смысле о «толковании».

Для конституционного права интерпретация конституции имеет решающее значение, так как в результате открытости и широты конституции проблемы интерпретации возникают здесь чаще, чем в тех правовых областях, где нормирование более детализировано. Для конституционного порядка с более широкой, чем у Основного закона, конституционной юрисдикцией это значение возрастает. Если конституционный суд интерпретирует конституцию и «связанное с этим действие»

не только для граждан, но и для государственных органов, то мысль, обосновывающая и лежащая за законом ограничение всех государственных властей конституцией, может лишь тогда стать реальностью, когда решение суда выразит содержание конституции, пусть даже в форме судебного толкования. Даже если суд уполномочен определить обязательность содержания конституции, он не стоит над конституцией, которой обязан своим существованием. Поэтому для осуществления задач суда и конституционного порядка в целом важно то, насколько развит проблематика интерпретации конституции.

Задача интерпретации состоит в том, чтобы сделать конституционно-правильный вывод из рационального и контролируемого действия, обосновать его и, таким образом, создать правовую достоверность и возможность предвидения, а не принимать решения ради решения.

Безусловно, эта задача проводится в настоящее время меньше, чем это необходимо. В судопроизводстве и литературе неkritичный и непоследовательный позитивизм, так же как и усилия преодолеть позитивизм при помощи неkritического возврата к «ценностям», привели к растущей неуверенности. Критика, направленная против этого, оправдана. Но так как она пытается возложить ответственность за эту неуверенность на распространение так называемого «духовно-научного метода», который ни в коем случае нельзя идентифицировать с неkritичным, ценностно-неразличным мышлением, она имеет выход в возврате к традиционным правилам толкования, она проходит мимо комплексной проблемы сегодняшней интерпретации конституции.

II. ТРАДИЦИОННЫЕ ПРАВИЛА ИНТЕРПРЕТАЦИИ

1. Содержание

Традиционная теория интерпретации старается, как правило, выразить намерение нормы (объективное) или намерение автора нормы (субъективное), обращая внимание на достояний текст, историю возникновения, систематическую взаимосвязь нормы, на историю уре-

гулирования и на смысл и цель нормы. Установлено-му, таким образом, без отсылки на нуждающуюся в решении конкретную проблему содержание нормы должно быть подлинно при помощи сигнотического заключения регулируемое реальное положение вещей и, следовательно, найдено решение. Интерпретация, в том числе и интерпретация конституции, производится, следовательно, принципиально — во исполнение имеющегося намерения (объективного или субъективного), которое при таком методе можно определить с объективной достоверностью независимо от решаемой проблемы.

Федеральный конституционный суд также всегда налагает форму этой теории. Он выступает, пусть не всегда прямо, за «объективную теорию» интерпретации: «Определением для толкования законоположения является выраженный в нем наглядно представленная воля законодателя в том виде, как она проявляется в основном тексте и смысловом контексте этого законоположения. Второстепенным, наоборот, является субъективное представление о значении законоположения участвующих в законоотпращении органов или отдельных из их членов. История возникновения того или иного законоположения имеет значение для толкования лишь в той степени, в какой она подтверждает правильность сформулированного на основе приведенных принципов толкования или устраняет сомнения, которые не могут быть ликвидированы другим путем». Этой цели интерпретации служат, по мнению суда, «толкование достояний текста нормы (грамматическое толкование), толкование ее контекста (систематическое толкование), толкование ее цели (телеологическое толкование) и толкование материалов закона и истории возникновения (историческое толкование)»⁸. Эти отдельные интерпретационные элементы дополняют и усиливают друг друга. Так, например, из смыслового контекста или истории возникновения можно сделать заключение о значении слов или цели нормы.

2. Сторонность

Уже первое ближайшее рассмотрение показывает спорность этой теории.

Цель интерпретации может только условно состоять в установлении объективной или субъективной «воли»,

заложенной в конституции. Совершенно независимо от спорности этого тезиса — он восходит, в конечном счете, к правовому толканию воли, взятому государственно-правовой наукой XIX века из Римских пандектов, и не может больше обеспечить надежного понимания современной конституции — такая отпавшая точка означает не что иное, как сокрытие истинного положения вещей. Поэтому в случаях, для решения которых в конституции нет стереотипов, конституция или автор конституции не дают решения, а только указывают на более или менее многочисленные, неполноценные отправные точки для его принятия. Там, где намерение не однозначно, там нельзя определить действительное намерение, а можно определить лишь подозреваемое, фиктивное намерение и при этом не могут помочь даже такие формулы, применяемые в затруднительных положениях, как, например, «думавшееся послужание» интерпретатора. Определение заданных намерений — объективного (конституции) или субъективного (автора конституции) — в качестве цели интерпретации означает, таким образом, стремление проследить нечто, что реально не существует, и, следовательно, извратить проблематику интерпретации конституции уже в самом начале. По сути дела, интерпретация всегда только отрывочное исследование, а совсем не доиспытательное обобщение. Она в большей степени должна исходить из того, что ее «цель» как раз не существует в реальности.

Отдельные «методы» интерпретации также не дают при ближайшем рассмотрении удовлетворительных результатов. Текст чаще всего не содержит абсолютно однозначных по смыслу слов и оставляет открытым вопрос, как определить эти значения; скажем, «по общему или специальному юридическому употреблению языка или же по соответствующей функции понятия». «Систематической интерпретацией» можно пользоваться по-разному, в зависимости от того, обращается ли особое внимание на формальный контекст классификации норм в одном определенном месте закона или на ее реальный контекст. «Телеологическая интерпретация» представляет собой не что иное, как пустой бланк, так как правило, требующее осведомиться о смысле правовой формулировки, не отвечает на главный вопрос: как надо устанавливать этот смысл. Невос-

нь, в конечном счете, и отношения различных методов между собой. Остается открытым вопрос, какому из них необходимо отдавать предпочтение, тем более, если это ведет к различным результатам.

Размышления, приведенные здесь, должны иметь еще большее значение перед лицом того факта, что практика конституционно-правовой интерпретации часто сильно расходится с признанными ею самой правилами.

Так, например, Федеральный конституционный суд рассматривал в отдельных своих решениях дословный текст определения в качестве непреодолимой границы интерпретации; с другой стороны, необходимо отойти от дословного текста нормы, если этого требует рациональное применение закона или если это в большей степени отвечает «оценочным решениям конституции». В решении по делу *Кейли* в интерпретации ст. ст. 82 и 59 Основного закона суд отдал предпочтение «более рациональному применению и дальнейшему развитию основных положений Основного закона (Конституции)» по сравнению с их дословным текстом тем, что привнес понятие «государственно-подобных субъектов международного права» к понятию «иностранные государства». В отдельных случаях в отклонение от своих собственных принципов Федеральный конституционный суд в качестве решающего, а не только устраняющего сомнения аргумента использует историю возникновения той или иной нормы, не прибегая к более конкретному обоснованию. Суд вышел за рамки канона, рассматриваемого в качестве образца методов толкования, например, в том, что сослался на еще более ранний процесс развития, чем непосредственная история возникновения нормы. Он отошел в конечном счете от платформ современной интерпретации и в том, что руководствовался при интерпретации реальными принципами функционально- и материально-правового характера, такими, как разделение задач законодательной власти и юрисдикции или принцип целостности конституции, а также в том, что при определении содержания нормы учитывал политические, социологические, исторические взаимосвязи и придавал значение регулируемому положению вещей с точки зрения целесообразности результатов. В этих случаях при вынесении решения суд уже не руководствовался принятыми

ми правилами, хотя они по праву играли решающую роль в ранней практике суда при тщательном и глубоком анализе дел.

«Традиционные правила толкования», которых открыто придерживается Федеральный конституционный суд, дают, как видно из вышеприведенного, лишь ограниченное объяснение тому, каким образом суд приходит к своему решению. Если вместо этого имеется целый набор различных методов, а точнее, положений применения этих методов определены лишь относительно, то причины этому следует искать не в недостаточной юридической корректности — тогда могут быть оспорены и решения Федерального конституционного суда, — а в частом «несрабатывании» существующих правил. Ограничение «традиционными правилами толкования» преследует цель интерпретации конституции, ведь при этом упускается из виду внутренний структура и условности процесса интерпретации и, таким образом, лишь относительно выполняется задача правильной в соответствии с постоянными основоположными интерпретации. То, что на практике вместо рационального проблемного толкования употребляются вышеупомянутые правила, не случайность, а выражение и следствие именно такого положения дел. Тем необходимей безусловно дать себе отчет в собственных действиях и не постулировать процесс вынесения решения, которого невозможно было бы придерживаться, а придерживаться действительных условий, возможностей и границ интерпретации конституции.

III. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОНСТИТУЦИИ В КОНКРЕТНОЙ СИТУАЦИИ

Интерпретация конституции есть конкретизация. Как раз то, что содержание конституции не является однозначным, вызывает необходимость прибегнуть к упорядоченной «реальности». Юридическая интерпретация носит творческий характер в следующем смысле: содержание интерпретируемой нормы приобретает завершенность только в толковании¹². Безусловно, она носит творческий характер и в следующем смысле: интерпретируемый образ действия остается привязанным к норме.

1. Условия интерпретации конституции

Конкретизация подразумевает предварительное «понимание» текста рассматриваемой нормы. Такое «понимание» нельзя отделить от априорного «понимания» интерпретатора и от непосредственно решаемой проблемы.

а) Интерпретатор не может охватить содержание нормы из точки, лежащей, подобно архимедовой, вне исторического бытия. Он может сделать это, только исходя из конкретной исторической ситуации, в которой находится, бытие которой определяет его сознание, знания и его априорные оценки. Он воспринимает содержание нормы, пользуясь априорным пониманием, которое позволяет ему рассматривать норму с определенными ожиданиями, иметь предварительное представление об общем смысле и составить предварительный проект, который потом, при более подробном рассмотрении, потребует проверки, исправлений и пересмотров до тех пор, пока в процессе постоянного приближения путем вышеупомянутых исправлений к «реальному положению дела» не будет установлен истинный смысл.

Изда этой способности всех мыслящих делать предварительные оценки приходится в зависимости от обстоятельств не просто пользоваться способностью априорного понимания предвосхищать, но делать это более осознанно и обоснованно, в соответствии с основным требованием толкования: абстрагироваться от произвольных фантазий и ограниченности неразличимых стереотипов мышления и сосредоточить внимание на «реальном положении дела». Возникающая при этом задача обоснования априорного понимания обосновывается в первую очередь задачей конституционной теории, которая со своей стороны не является производной, так как создается на основе конкретного конституционного порядка; она подтверждается или отвергается изменением в процессе постоянно меняющихся приемов судебной практики.

в) Второй момент — «понимание» и связанная с ним конкретизация возможны только в связи с конкретной проблемой — существует только абстрактно и не отвлечен в реальном процессе от этого условия интерпретации. Интерпретатор должен соответствовать норме,

которую он хочет понять, с соответствующей проблемой, если он хочет установить авторитетное содержание этой нормы. Это определение и «применимость» нормы к конкретному случаю являются единым и одновременно процессом. Недопустимо применение заданного числа к реальному положению дел чего-то общего, заранее заданного и осознанного. Не существует интерпретаций конституции в независимости от конкретных проблем. Общее понимание проблемы также требует «априорного понимания», поэтому оно в такой же степени зависит от априорного понимания интерпретатора, которое нуждается, в свою очередь, в конституционно-теоретическом обосновании. Таким образом, конституционная теория становится условием понимания как нормы, так и проблемы.

2. Способы конкретизации конституционных норм

Зависимость интерпретации от конкретизируемой нормы, от априорного понимания и от соответствующей решаемой проблемы имеет негативное значение в том, что не может существовать самостоятельный, свободный от вышеупомянутых факторов метод интерпретации; а позитивное значение — в том, что способ конкретизации определяется в зависимости от объекта интерпретации, от конституции и соответствующей проблемы.

Если конституция не представляет собой, как было показано, единую и завершенную логическо-аксиоматическую или ценностно-иерархическую систему и интерпретация ее норм заключается не в проследивании уже наперед заданного, то для ее конкретизации требуется способ, отвечающий такой сущности дела. А именно: необходимо найти и обосновать в нормативно-направленном и нормативно-привязанном, «типическом» образе действия направляющие методы, которые творчески развиваются, употребляются в арментах «за» и «против» при обмене мнениями и по возможности ясно и убедительно обосновывают решение. Если эти методы содержат объективно-походные, исчерпывающие предпосылки, то они позволяют сделать выводы, ведущие к решению проблемы или способствующие этому решению. При этом выбор доказательств из множества возможных точек зрения не

зависит от желания интерпретатора. С одной стороны, он может употребить только такие методы конкретизации, которые связаны с проблемой, и определение, исходящее из сути проблемы, исключает применение нецелесообразного обоснования. С другой стороны, интерпретатор направлен на понимание того, что дают «программа и сфера нормирования» конкретизируемых конституционных норм элементам конкретизации и какие директивы употребимости, сочетаемости и оценки этих элементов содержатся в конституции при решении проблем.

а) Так как «программа нормирования» содержится в основном в тексте конкретизируемой нормы, ее необходимо рассматривать в главном для решения проблемы значении в процессе интерпретации текста. В этой связи становятся ценными традиционные «методы» интерпретации. Словесная интерпретация, историческая, генетическая и систематическая позволяют выработать элементы конкретизации, причем главным образом именно историческая, генетическая и систематические методы могут помочь в уточнении возможных смысловых вариантов в рамках словесного текста. «Телеологический» метод, хотя и может указать на важное направление вопроса, но сам по себе не может дать достаточного ответа, так как «смысл и цель» положены можно установить только с помощью других элементов. Как правило, такая работа облегчается при помощи имеющихся решений аналогичных случаев благодаря догматичности конституционного права. Оба метода предоставляют более или менее надежную, нормативно, безусловно, необходимую опору для того, что признано «правильным» пониманием текста.

б) Закономерно, что интерпретация текста сама по себе не может привести к достаточно точной конкретизации. Здесь неизбежна разработка методов «сферы действия нормы», привязанных к конкретной проблеме: так как в конституционных нормах речь идет об упорядочиваемой действительности конкретного состояния дел, необходимо рассматривать обусловленное программой нормы положение в его реальном, а часто также и правовом виде со всеми характерными особенностями. Это не только даст дополнительные элементы для более подробной конкретизации рационального и контролируемого обоснования, но и гарантирует, таким

образом (в рамках интерпретации конституции), значительную часть объективного решения проблемы, что является полной противоположностью одностороннего и слепого «нормативизма», который часто ставит себя юристам в упрек. В конечном счете часто имеет место взаимосвязь многих норм (например, при ограничении основных прав), такой образ действия особенно способствует принятию решения на основе учета реально существующих условий жизни, а также толкования точек зрения, при помощи которых формулируется такой подход. В этом плане данный образ действий носит систематический характер и, хотя выходит за рамки систематического метода толкования текста нормы, безусловно, тесно связан с ним.

с) Руководящее и ограничивающее значение для определения сочетания и оценки вырабатанных таким образом методов для решения проблемы соответствует принципам интерпретации конституции.

а) К ним прежде всего относятся принцип целостности конституции. Взаимосвязь и взаимозависимость отдельных элементов конституции обуславливают необходимость ни в коем случае не рассматривать норму в отрыве, а рассматривать ее только в том общем контексте, в какой она входит. Все конституционные нормы следует интерпретировать только так, чтобы избежать противоречий с другими нормами конституции. Этому основному подходу отвечает лишь такое решение проблемы, которое соответствует коренным положениям конституции и свободно от односторонних ограничений деталей аспектов.

b) В тесной взаимосвязи с вышеизложенным находится принцип практической согласованности. Защищенные в конституционно-правовом отношении правовые мнения должны при решении проблемы так сочетаться друг с другом, чтобы не было сомнений в действительности ни одного из них. Там, где происходит коллизия, недопустима опростоваша «нивелировка мнений» или тем более абстрактная «нивелировка пенностей», одним за счет других.

В значительно большей степени принцип целостности конституции выдвигает задачу оптимизации: оба мнения должны быть ограничены для того, чтобы они могли оказать оптимальное воздействие. Установка ограничений должна протекать в каждом конкретном

случае. Ограничения не должны быть больше, чем это необходимо для определения координации обоих правовых мнений. «Соответственность» означает в этом сочетании отношения двух вариabельных величин, а именно такое отношение, которое лучше всего подходит задаче оптимизации, а не отношение между постоянной «целью» и переменным «средством». Особенно ясно оно проявляется, например, в (ошибочно обозначенном) «взаимодействии» свободы мнений и ограничающего общего закона (ст. 5 Основного закона), где речь идет о практической координации путем «соответственного» сочетания свободы мнений, с одной стороны, и при помощи защищенных «общим законом» правовых мнений — с другой. Принцип не указывает на то, что соответствует каждому отдельному случаю; он указывает в качестве обязательной конституционной директивы на единственно возможное направление и образ действия конституционного решения. «Нивелировка мнений» лишена в своих оценках такой директивы; в ней не только отсутствует обоснованное равновесие, но она может подвергнуть опасности и саму целостность конституции. В равной степени это относится также и к случаю, когда отношение между конституционно-правовым обеспечением и ограничением свободно определяется из исходного предположения в пользу свободы (*in dubio pro libertate*), что не позволяет увидеть в этом предположении принцип интерпретации конституции.

с) Принцип интерпретации конституции является критерием «функциональной» правильности. Если конституция сочетает в себе определенным образом задачи и взаимодействия носителя государственных функций, то интерпретирующий орган должен придерживаться предписанных ему правил. Этот орган не имеет права при помощи интерпретации откладывать распределение функций. Особенно это касается отношений законодателя и конституционного суда: так как конституционному суду в отличие от законодателя предоставлена лишь контролирующая функция, ему запрещена интерпретация, которая привела бы к ограничению свободы выражения мнения законодателя рамками конституции или к выражению мнения при помощи самого суда.

dd) Принципом оценки значимости разработанных методов является критерий интерпретированного

воздействии: если конституции заботятся о создании и сохранении политической целостности, то это означает необходимость при решении конституционно-правовых проблем отдавать предпочтение тем методам, которые способствуют на создание и сохранение политической целостности. Конечно, такой запланированный успех не может служить критерием, если его можно достигнуть только «не совсем конституционным путем», так как это выходило бы за рамки интерпретации конституции.

е) Критерием интерпретации конституции, который во всяком случае в значительной степени присутствует в вышеказанном, является в конечном счете нормативная сила конституции. Так как конституция нуждается в актуализации, а исторические возможности и условия этой актуализации претерпевают изменения, необходимо при решении конституционных проблем отдавать предпочтение таким методам, которые при имеющихся предпосылках будут способствовать нормам конституции приобрести оптимальную силу воздействия.

К надежным, рационально обоснованным и конституируемым результатам быстрее всего приведет один из характерных в таком роде для конституции типичский образ действия, руководящий принцип и ограничивающий нормативами, не чуждый восприятию аналогии «априорного понимания». Безусловно, юридическое решение, особенно в конституционном праве, не позволяет рационализировать себя до конца, но это может только означать, что оно стремится к возможной рационализации, а не к тому, чтобы полностью отказать от рефлективной методики. «Правильность» результатов, полученных при помощи вышеизложенного способа конкретизации конституционных норм, не обладает такой точной доказательностью, как в естественных науках. В сфере юридической интерпретации она может оставаться лишь фикцией, жизненной ложью юристов, за которой скрываются причины решения, а может контролироваться истинные причины решения, а может быть, и только молчаливый приговор. В противовес претензии на абсолютную правильность, которую невозможно доказать и которая зачастую даже не излагает основания решения, возникает относительная правильность, которая признает ограниченность своих претензий, но которая именно в этой своей ограниченности может быть пропущена, убедительной и, по

крайней мере в определенной степени, предусмотрительной. Она получает при этом не только часть юридической добросовестности, но и, пусть ограниченную, юридическую достоверность.

3. Границы интерпретации конституции

Интерпретация связана с чем-то предполагаемым. Поэтому границы интерпретации конституции проходят там, где нет обязательных положений конституции, где кончаются возможности сознательного понимания текста норм или где решение приходит в очевидное противоречие с текстом нормы. Обязательные положения могут при этом содержаться и в устном конституционном праве. Так как устное конституционное право не должно противоречить писаной конституции, это и является непреодолимой границей интерпретации конституции. Эта граница является предельной рационализирующей, стабилизирующей и ограничивающей властью функции конституции. Она допускает возможность отклонения от конституции в результате интерпретации, но исключает возможность нарушения конституции, отклонения от текста в отдельных случаях и изменения конституции. Там, где интерпретатор выходит за рамки конституции, он больше не интерпретирует, а изменяет или нарушает конституцию. В обоих случаях ему препятствует в этом существующее право. Даже в том случае, когда при конкретизации не находится соответствующего решения проблемы, судья, привязанный к конституции, не имеет свободного выбора.

Такое положение дел лимитирует «проблемное мышление» в рамках конституционного права. Оно исходит из первичности проблемы и может поэтому рассматривать текст формулировки закона только в рамках принципиально заменимого частного при решении проблемы, в конкретных случаях отказываясь от «проблемного мышления», нарушая таким образом границы интерпретации конституции. Для интерпретации исходившей из высшей юридической силы конституции текст является рамками, определяющими область действия. Широка понимая текст определяет сферу конкретных возможностей. Таким образом,

высказанное в рамках интерпретации конституции может играть только ограниченную роль; тем более, что конституционное право в качестве права, основывающегося общественно-государственное устройство и падающего на поддержание определенного порядка, нельзя понимать буквально исходя из решения отдельных проблем, как это возможно в частном праве.

IV. КОНСТИТУЦИОННО-КОНФОРМНОЕ ТОЛКОВАНИЕ

В современном конституционно-правовом развитии в усилившейся степени проявляется принцип интерпретации, который, правда, не предполагает существование конституционной юрисдикции, но по своему образованию и практическому воплощению обязан развить конституционной юрисдикции в Основном законе; принцип конституционно-конформного толкования. В судебной практике федерального конституционного суда этот принцип приобретает все большее значение; он постоянно употребляется в юрисдикции суда, хотя его абсолютное значение до сих пор еще полностью не ясно.

1. Содержание и материально-правовые основы

Согласно этому принципу закон нельзя объявить недействительным, если его можно интерпретировать в соответствии с конституцией. Это «соответствие» имеет место не только тогда, когда закон допускает толкование без привнесения конституционно-правовых моментов, которое согласовано с конституцией. Оно может быть достигнуто также путем установления многозначного и неопределенного содержания закона при помощи содержания конституции. В рамках конституционно-конформного толкования конституционные нормы,— следовательно, не только «контрольные нормы», но и «объективные нормы» — служат для определения содержания более простых законов. С другой стороны, конституционно-конформное толкование невозможно в противоречие «доставшему тексту» или «законодательной цели». Судебное решение законодателя не должно играть при этом решающей роли, важно только сохранить максимум того, что он хотел. Ни в коем случае нельзя объявить закон недействительным, если противоречие его противоречие

конституции, а есть только сомнения в этом, как бы серьезны они ни были.

Идея, реализуемая принципом конституционно-конформного толкования, обусловлена только «соблюдением конституционно-ценностного порядка» при интерпретации простых законов. Основы такого подхода имеют свои корни в принципе целостности правового ряда: ради этой целостности законы, которые действуют при имеющейся конституции, должны быть интерпретированы в соответствии с конституцией, а ранее существовавшее право должно быть приспособлено к новой конституции. Если судья принимает решение за рамками этого принципа, он обязан перепроверить имеющуюся конкретизацию конституции, предоставленную законодателем, своей собственной конкретизацией конституции и закона.

2. Функционально-правовые границы

Таким образом, конституционно-конформное толкование имеет важное функционально-правовое значение. Требуется такое сочетание функций органов, участвующих в процессе конкретизации, которое бы отвечало материально-правовой задаче. Это справедливо как для соотношения конституционной юрисдикции с законодательством, так и для соотношения конституционной юрисдикции с прочими юрисдикциями.

а) В соотношении конституционной юрисдикции и законодательства возникает вопрос, кто в первую очередь призван обеспечивать конкретизацию конституции. Если конституционно-конформное толкование призвано сохранить по возможности действие закона, то при этом функционально-правовой принцип проявляется в большей степени, чем принцип судебной сдержанности по отношению к законодателю или чем принцип преимущественности законодателя при конкретизации конституции. Демократический законодатель предполагает для себя первоочередность своих намерений и действий; для него первоочередной задачей является правовое оформление жизненных условий. Конституционному суду запрещено оспаривать эту привилегию законодателя и таким образом задерживать отправление предписанных конституционно-правовых функций. Преимущественное право демократического

законодателя приобретено во всяком случае за счет конституционного суда ценой иного толкования содержания закона. Оно может стать списком дорожки, если цена будет слишком высокой, т. е. содержание, которое суд придает закону при помощи конституционно-конформного толкования, получается не суженым, а расширительным по сравнению с первоначальным содержанием закона. В этом случае суд вторгается в компетенцию законодателя еще сильнее, чем даже при объявлении закона недействительным. Ведь при этом он разрабатывает позитивное содержание, в то время как новая разработка содержания при объявлении закона недействительным остается в компетенции законодателя. Чем больше суд исправляет законодателя, тем ближе он приближается к границам функционально-правового толкования, которые, правда, трудно установить с абсолютной точностью.

б) В соотношениях конституционной юрисдикции с прочими юрисдикциями встает вопрос, кто в первую очередь призван обеспечивать конкретизацию законов. Здесь также не может быть резкого разделения: с определением подсудности по ст.ст. 95 и 96 Основного закона интерпретации простых законов относится принципиально к компетенции судов соответствующих юрисдикций. Это не исключает участие Федерального конституционного суда в интерпретации простых законов, так как предпосылки такой интерпретации создаются контролем норм, который относится к компетенции Федерального конституционного суда (см. ст. 93 абз. 1 п. 2, ст. 100 абз. 1 Основного закона). Если Федеральный конституционный суд не считается с интерпретациями законов прочих юрисдикций, то это как будто должно быть оправдано интересами «соблюдения нормы». Но остается вопрос, как далеко может зайти этот приоритет конституционно-судебной интерпретации, чтобы конституционный суд, образованный как особый суд конституционной юрисдикции, не превратился бы в высший гражданский, уголовный и административный судебный орган.

3. Результаты интерпретации конституции: законно-конформное толкование конституции

«Конституционно-конформное толкование» ставит вопрос не только о содержании проверяемого закона,

konstitutionale Interpretation
sowas da ist ja schon
но и о содержании конституции, с которой закон должен быть согласован. Это толкование требует интерпретации как закона, так и конституции. Так как материально- и функционально-правовая связь направлена на сохранение закона, то конституционно-конформное толкование интерпретируемой нормы конституции интерпретируется, по возможности, в таком смысле, в каком оно было конкретизировано законодателем. Конституционно-конформное толкование законов является поэтому в его обратном влиянии на интерпретацию конституции закононо-конформным толкованием конституции. Оно оказывается, таким образом, еще одним принципом — так сказать опосредованным — интерпретации конституции судами. Одновременно это обратное влияние подтверждает тесную взаимосвязанность конституции и закона и, таким образом, идею единства правопорядка.

Informācijas sistēma ir **vide**, kurā tiek organizēta informācijas apstrāde. Teorētiski jebkurš firmas birojs ir informācijas sistēma, jo tajā ir grāmatplaukti, kuros izvietoti dokumenti noteiktā secībā, dokumentu reģistri, tātad informācijas un tehniskie resursi. Informācijas sistēmā var būt vairākas datorsistēmas, datortīkli, telefona līnijas u.c. Tāpēc "informācijas sistēmas" KL 241.–245. panta izpratnē mēs varam atzīt par noziedzīgā nodarījuma tiešo objektu,²³ tas ir, to interešu apdraudējumu, kas saistītas ar informācijas sistēmu drošību.

Datorsistēma. Termins "datorsistēma" ("*computer system*") ir definēts kā datora un perifērijas ierīču (arī diskdziņu, monitora, dažādu ievadizvades ierīču u. c.) pilnīga konfigurācija, kas operētājsistēmas vadībā kopīgi veic datu apstrādi. Šo definīciju izmantošanai rekomendējusi LZA Terminoloģijas komisijas Informātikas apakškomisija.²⁴

Latvijā pastāv viedoklis, ka nav nepieciešams likumdošanas aktos ietvert tos terminus, kuri ir skaidroti oficiālajās vārdnīcās, kur tie ir izstrādāti iepriekšminētās komisijas vadībā. Speciālisti uzskata, ka nav nepieciešams tiesību aktus apgrūtināt ar dažāda rakstura tehniskām definīcijām, jo iekārtas vai ierīces daba nemainās no tehniskās ierīces lietojuma veida. Tomēr nevar noliegt to, ka pastāv arī cits viedoklis, jo, piemēram, Krimināllikuma 261. pantā norādīts, ka arī "transporta līdzeklis ir uzskatāms par tehnisku ierīci".

Starptautiskajā tiesību praksē konvenciju, rekomendāciju, direktīvu un citu dokumentu tekstos ir ietverti tehniskie jēdzieni. Tā, piemēram, Kibernetizēgumu konvencijas 1.a panta apakšpunktā datorsistēma definēta kā "... jebkura ierīce vai savstarpēji savienotu vai saistītu ierīču grupa, kuras uzdevums ir programmas vadībā veikt automātisko datu apstrādes procesu"²⁵. Kā redzams no LZA terminoloģijas komisijas un kibernetizēgumu ekspertu izstrādātām definīcijām, šeit būtisku atšķirību nav.

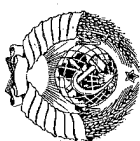
Atšķirība ir tā, ka vienlaikus ar starptautiskas konvencijas izstrādāšanu eksperti sagatavojuši "paskaidrojošo memorandu", kas uzskatāms par oficiālu normatīvā akta tulkojumu. Tādējādi Kibernetizēgumu konvencijā ietvertajai definīcijai tiek piešķirts zināms juridisks spēks, jo, ratificējot konvenciju, dalībvalstij ir pienākums ievērot attiecīgos nosacījumus.

Kibernetizēgumu konvencijas paskaidrojošā memorandā (*explanatory memorandum EM*) ir ietverts šīs konvencijas 1.a panta satura izvērsts skaidrojums. Tas ir īpaši svarīgi juristiem, kuri ikdienā nesaskaras ar šiem tehniskajiem terminiem. Taču paskaidrojošais memorands skaidro konvencijā izmantotos terminus tikai šī dokumenta izpratnē, un tāpēc pilnīgi iespējams, ka šo terminu skaidrojumi var nesakrist ar kāda datorspeciālista izpratni par konkrēto procesu. Minētie skaidrojumi nav juridiski definēti, jo datorsistēma ir ierīce, kuras funkcijas nevar mainīties atkarībā no tās lietojuma veida. Datorsistēmas uzdevums ir veikt automātisku datu apstrādes procesu. Ja sistēma neveiks šo procesu, tad šādu ierīci nevar atzīt par datorsistēmu.

Atbilstoši konvencijai ar datorsistēmu saprot ierīci, kas sastāv no tehniskiem un programmatiskiem līdzekļiem, kuri nepieciešami digitālo datu automātiska apstrādes procesa attīstībai. Datorsistēma var ietvert datu ievades, izvades un saglabāšanas iespējas. Tā var būt novietota atsevišķi vai savienota tīklā ar citām līdzīgām ierīcēm. Termins "automātisks" nozīmē, ka datorsistēma funkcionē bez tiešas cilvēka iejaukšanās. Termins "datu apstrādes process" nozīmē to, ka sistēmā esošās datorprogrammas savu paredzēto instrukciju robežās iedarbojas uz sistēmā esošiem datiem. Datorsistēma parasti sastāv no

Visu zemju proletārieši, savienojieties!

PADOMJU
SOCĀLISTISKO REPUBLIKU SAVIENĪBAS
KONSTITUCIJAS PROJEKTS,
KO IESNĒGUSI KONSTITUCIJAS KOMISIJA
UN PSRS AUGSTAKAS PADOMES PREZIDIJUS
AKCEPTĒJIS
VISAS TAUTAS APSPIEŠANAI

PADOMJU SOCIĀLISTISKO REPUBLIKU SAVIENĪBAS KONSTITŪCIJA

(PAMATLIKUMS)

RINGOLDS BALODIS
Tieslietu ministrijas
Sabiedrisko un reliģisko lietu
departamenta
direktors

IZDEVNIECĪBA «LIESMA»
RĪGA 1977

Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija, ko izdarīja Krievijas strādnieki un zemnieki Komunistiskās partijas vadībā ar V. I. Ļeņinu priekšgalā, gāza kapitālistu un muižnieku varu, sarāva apspiestības vāzas un radīja Padomju valsti — jauna tipa valsti, kas ir galvenais revolucionāro iekarojumu aizstāvēšanas un sociālisma un komunisma celtniecības ierocis.

Padomju vara realizēja visdziļākos sociāli ekonomiskos pārveidojumus, uz visiem laikiem likvidēja iespēju cilvēkam ekspluatēt cilvēku, likvidēja šķiru antagōnismu un nacionālo naidu, nostiprināja ražošanas līdzekļu sabiedrisko īpašumu, patiesu demokrātiju darbaļaudžu masām. Pirmo reizi cilvēces vēsturē tika izveidota sociālistiskā sabiedrība.

Par spilgtu sociālisma spēka izpausmi kļuva padomju tautas un tās Bruņoto Spēku mūžam dzīvais varoņdarbs, izcīnot vēsturisko uzvaru Lielajā Tēvijas karā. Šī uzvara nostiprināja PSRS starptautiskās pozīcijas, pavēra jaunas labvēlīgas iespējas sociālisma, nacionālās atbrīvošanās, demokrātijas un miera spēku augsmei visā pasaulē.

Turpinādama jauncelsmes darbību, padomju tauta nodrošinājusi strauju un vispusīgu savas valsts attīstību, sociālistiskās iekārtas pilnveidošanos. Nostiprinājies strādnieku šķiras, kolhozu zemniecības un tautas intelligences savienība, PSRS nāciju un tautību draudzība. Padomju sabiedrībā, kuras vadošais spēks ir

strādnieku šķira, panāka sociāli politiskā vienotība. Izpildījusi proletariāta diktatūras uzdevumus, Padomju valsts kļuva par visas tautas valsti. Pārielinājusies Komunistiskās partijas — visas tautas avangarda — vadošā loma.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā uzcelta attīstīta sociālistiskā sabiedrība. Šajā laikposmā, kad sociālisms attīstās jau uz saviem pamatiem, arvien pilnīgāk atraisās jaunās iekārtas radošie spēki un atklājas sociālistiskā dzīves veida priekšrocības, darbaļaudis arvien plašāk saņem lielo revolucionāro iekarojumu augļus.

Tā ir sabiedrība, kurā radīti vareni ražotājspēki, progresīva zinātne un kultūra un kurā pastāvīgi pieaug tautas labklājība un veidojas arvien labvēlīgāki apstākļi personības vispusīgai attīstībai.

Tā ir sociālistisko sabiedrisko attiecību pilnrieduma sabiedrība, kurā uz visu sociālo slāņu tuvināšanas, visu nāciju un tautību juridiskas un faktiskas vienlīdzības pamata radusies jauna vēsturiska cilvēku kopība — padomju tauta.

Tā ir darbaļu — patriotu un internacionālistu — augstas organizētības, augsta idejiskuma un apzinīguma sabiedrība.

Tā ir sabiedrība, kuras dzīves likums ir visu rūpes par ikviena cilvēka labklājību un katra cilvēka rūpes par visu labklājību.

Tā ir patiesas demokrātijas sabiedrība, kuras politiskā sistēma nodrošina visu sabiedrības lietu efektīvu pārvaldīšanu, darbaļu arvien aktīvāku piedalīšanos valsts dzīvē, cilvēka reālo tiesību un brīvību savienošānu ar pilsonisko atbildību.

Attīstīta sociālistiskā sabiedrība ir likumsakarīgs posms ceļā uz komunismu.

Padomju valsts augstākais mērķis ir bezšķiru komunistiskās sabiedrības uzcelšana. Valsts galvenie uzdevumi ir komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšana, sociālistisko sabiedrisko attiecību pilnveidošana un to pārveidošana komunistiskās attiecībās, komunistiskās sabiedrības cilvēka audzināšana, darbaļu materiālās labklājības un kultūras līmeņa paaugstināšana,

valsts drošības nodrošināšana, miera nostiprināšanās un starptautiskās sadarbības attīstības veicināšana.

Padomju tauta,

vadīdamās pēc zinātniskā komunisma idejām un palikdama uzticīga savām revolucionārajām tradīcijām, balstīdamās uz sociālisma lielajiem sociāli ekonomiskajiem un politiskajiem iekarojumiem,

tiekdamās tālāk attīstīt sociālistisko demokrātiju, ievērodama PSRS kā pasaules sociālisma sistēmas sastāvdaļas starptautisko stāvokli un apzinādamās savu internacionālo atbildību,

saglabādama 1918. gada KPFSR Konstitūcijas, 1924. gada PSRS Konstitūcijas un 1936. gada PSRS Konstitūcijas ideju un principu pēctecību,

pasludina visas tautas sociālistiskās valsts mērķus un principus, nosaka tās organizācijas pamatus un nostiprina tos šajā Konstitūcijā.

I. SABIEDRISKI POLITISKĀS UN EKONOMISKĀS IEKĀRTAS PAMATI

1. nodaļa

Politiskā sistēma

1. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienība ir sociālistiska visas tautas valsts, kas paūz strādnieku šķiras, zemniecības un intelligences, visu valsts nāciju un tautību gribu un intereses.

2. pants. Visa vara Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā pieder tautai.

Tauta realizē valsts varu ar tautas deputātu padomju starpniecību; tās ir PSRS politiskais pamats.

Visi citi valsts orgāni ir atbildīgi padomēm un pakļauti to kontrolei.

3. pants. Padomju valsts organizācija un darbība pamatojas uz demokrātiskā centrālisma principu: visi valsts varas orgāni no apakšas līdz augšai tiek ievēlēti, tie ir atbildīgi tautai, augstāko orgānu lēmumi ir obligāti zemākajiem. Demokrātiskais centrālisms vienoto vadību savieno ar vietējo iniciatīvu un radošo aktivitāti, ar katra valsts orgāna un katras amatpersonas atbildību par uzticēto darbu.

4. pants. Padomju valsts un visi tās orgāni darbojas uz sociālistiskās likumības pamata, nodrošina tiesiskās kārtības, sabiedrības interešu un pilsoņu tiesību aizsardzību. Valsts iestādēm, sabiedriskajām organizācijām un amatpersonām jāievēro PSRS Konstitūcija un padomju likumi.

5. pants. Svarīgākos valsts dzīves jautājumus nodod visas tautas apspriešanai, kā arī izvirza visas tautas nobalsošanai (referendumam).

6. pants. Padomju sabiedrības vadošais un virzošais spēks, tās politiskās sistēmas, visu valsts un sabiedrisko organizāciju kodols ir Padomju Savienības Komunistiskā partija. PSKP pastāv tautas interesēs un kalpo tautai.

Ar marksisma-leņinisma mācību bruņota, Komunistiskā partija nosaka sabiedrības attīstības ģenerālo perspektīvu, PSRS iekšpolitikas un ārpolitikas līniju, vada padomju tautas lielo jauncelsmes darbu, piešķir plānveidīgu, zinātniski pamatotu raksturu tās cīņai par komunisma uzvaru.

7. pants. Arodbiedrības, Vissavienības Leņina Komunistiskā Jaunatnes Savienība, kooperatīvās un citas masu sabiedriskās organizācijas saskaņā ar statūtos noteiktajiem uzdevumiem piedalās valsts un sabiedrības lietu pārvaldīšanā, politisko, saimniecisko, sociālo un kultūras jautājumu izlemšanā.

8. pants. Padomju sabiedrības politiskās sistēmas attīstības pamatvirziens ir tālāka sociālistiskās demokrātijas izvēšana: arvien plašāka darbalaužu piedalīšanās sabiedrības un valsts lietu pārvaldīšanā, valsts aparāta pilnveidošana, sabiedrisko organizāciju aktīvas palielināšana, tautas kontroles pastiprināšana, valsts un sabiedrības dzīves tiesiskā pamata nostiprināšana, atklātuma paplašināšana, pastāvīga sabiedriskās domas ievērošana.

2. nodaļa

Ekonomiskā sistēma

9. pants. PSRS ekonomiskās sistēmas pamatā ir ražošanas līdzekļu sociālistiskais īpašums. Sociālistiskais īpašums aptver: valsts (visas tautas) īpašumu; kolhozu un citu kooperatīvo organizāciju (kolhozu-kooperatīvu) īpašumu; arodbiedrību un citu sabiedrisko organizāciju īpašumu.

Valsts aizsargā sociālistisko īpašumu un rada nosacījumus tā vairošanai.

Neviens nav tiesīgs izmantot sociālistisko īpašumu personiskas iedzīvošanās nolūkā.

10. pants. Valsts īpašums — visas padomju tautas kopīgā manta — ir galvenais socialistiskā īpašuma veids.

Zeme, tās dzīles, ūdeņi un meži ir vienīgi valsts īpašumā. Valstij pieder ražošanas pamatlīdzekļi — rūpniecības, celtniecības un lauksaimniecības uzņēmumi, transporta un sakaru līdzekļi, kā arī bankas, tirdzniecības, sociālie un sadzīves uzņēmumi, dzīvokļu pamatfonds pilsētās.

11. pants. Kolhozu un citu kooperatīvo organizāciju un to apvienību īpašumā ir ražošanas līdzekļi un cita manta, kas kalpo to statūtos noteikto uzdevumu veikšanai. Kolhozu aizņemto zemi tiem nostiprina bezmaksas un beztermiņa lietošanā.

Valsts veicina kolhozu-kooperatīvu īpašuma attīstību un tuvināšanos valsts īpašumam.

Arod biedrību un citu sabiedrisko organizāciju īpašumā ir manta, kas tām nepieciešama statūtos noteikto uzdevumu veikšanai.

12. pants. PSRS pilsoņu personiskajā īpašumā var būt darba ienākumi un ietaupījumi, dzīvojamā māja un palīgsaimniecība, mājturības, personiskā lietojuma un ērtību priekšmeti. Pilsoņu personiskā īpašuma tiesības, tāpat kā tā mantošanas tiesības, sargā likums.

Pilsoņu lietošanā var būt zemes gabali, ko likumā noteiktajā kārtībā piešķir valsts un kolhozi palīgsaimniecībai (ieskaitot lopu un putnu turēšanu), augļu dārziem un sakņu dārzēm, kā arī individuālajai dzīvokļu celtniecībai.

Mantu, kas ir pilsoņu personiskajā īpašumā un lietošanā, nedrīkst izlietot bezstrādes ienākumu gūšanai vai izlietot, kaitējot sabiedrībai.

13. pants. Sabiedrības bagātības palielināšanās, tautas un katra padomju cilvēka labklājības celšanās avots ir padomju cilvēku brīvais darbs.

Saskaņā ar principu «no katra pēc viņa spējām, katram — pēc viņa darba» valsts kontrolē darba un patēriņa mēru. Tā noteic ienākumu nodokļa lielumu un nosaka darba algas līmeni, kas nav applicama ar nodokļiem.

Sabiedriski derīgais darbs un tā rezultāti nosaka cilvēka stāvokli sabiedrībā. Valsts, savienodama materiālos un morālos stimulus, veicina to, ka darbs kļūst par katra padomju cilvēka pirmo dzīves nepieciešamību.

14. pants. Sabiedriskās ražošanas augstākais mērķis socialismā ir cilvēku augšo materiālo un garīgo vajadzību maksimāli pilnīga apmierināšana.

Balsīdamās uz darbaļaužu radošo aktivitāti, socialistisko sacensību un uz zinātnes un tehnikas progresu sasniegumiem, valsts nodrošina darba ražīguma celšanos, ražošanas efektivitātes un darba kvalitātes paaugstināšanos, dinamisku un proporcionālu tautas saimniecības attīstību.

15. pants. PSRS ekonomika ir vienots tautsaimnieciskais komplekss, kas aptver visus sabiedriskās ražošanas, sadales un maiņas posmus valsts teritorijā.

Ekonomika tiek vadīta, pamatojoties uz tautas saimniecības attīstības, sociālās un kultūras celtniecības valsts plāniem, ievērojot nozaru un teritoriālo principu un savienojot centralizēto vadību ar uzņēmumu, apvienību un citu organizāciju saimniecisko patstāvību un iniciatīvu. Pie tam aktīvi izmanto saimniecisko apriķinu, peļņu un pašmaksu.

16. pants. Darbaļaužu kolektīvi un sabiedriskās organizācijas piedalās uzņēmumu un apvienību pārvaldīšanā un jautājumu izlemšanā, kas saistīti ar darba un sadzīves organizēšanu, ražošanas attīstīšanu, kā arī sociālajam un kultūras vajadzībām un materiālajai stmulēšanai paredzēto līdzekļu izlietošanu.

17. pants. Padomju Socialistisko Republiku Savienībā saskaņā ar likumu pieļauj individuālo darbu māj-rūpalos un mājamatniecībā, lauksaimniecībā un sadzīves pakalpojumu sfērā, kā arī citos veidos, kuri pamatojas tikai uz pilsoņu un viņu ģimenes locekļu personisko darbu.

18. pants. Tagadējās paaudzes un nākamo paaudžu interesēs Padomju Socialistisko Republiku Savienībā vec nepieciešamos pasākumus zemes un tās dziļu, augu un dzīvnieku valsts aizsardzībai un zinātniski pamatotai, racionālai izmantošanai, gaisa un ūdens tīrības saglabāšanai, dabas bagātību atjaunošanās nodrošināšanai un cilvēka apkārtējās vides uzlabošanai.

3. nodaļa

Sociālā attīstība un kultūra

19. pants. Padomju valsts sekmē sabiedrības sociālā viendabīguma pastiprināšanos, pilsetas un lauku, garīgā un fiziskā darba būtisko atšķirību izzušanu, visu PSRS nāciju un tautību tālāku attīstību un tuvināšanos.

20. pants. Saskaņā ar komunisma ideālu «ikviena indivīda brīva attīstība ir visu indivīdu brīvas attīstības nosacījums» Padomju valsts sprauz sev par mērķi paplašināt reālās iespējas pilsoņiem attīstīt un likt lietā savus radošos spēkus, spējas un dotības personības vispusīgai attīstībai.

21. pants. Valsts rūpējas par darba apstākļu uzlabošanu, par smagā roku darba sašaurināšanu un turpmāku pilnīgu likvidēšanu uz ražošanas kompleksās mehānizācijas un automatizācijas pamata.

22. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā konsekvēnti realizē programmu, kura paredz pārvērst lauksaimniecības darbu par industriālā darba paveidu, paplašināt laukos tautas izglītības, kultūras, veselības aizsardzības, sadzīves pakalpojumu, tirdzniecības un komunālās saimniecības iestāžu tīklu, pārveidot ciemus un sādžas par labiekārtotiem ciematiem.

23. pants. Valsts nelokāmi realizē kursu uz darba samaksas un darbaļaužu reālo ienākumu līmeņa paaugstināšanu atbilstoši darba ražīguma pieaugumam.

Lai pilnīgāk apmierinātu sabiedrības locekļu vajadzības, izveido sabiedrisko patēriņa fondus. Valsts ar sabiedrisko organizāciju un darba kolektīvu plašu līdzdalību nodrošina šo fondu palielināšanos un taisnīgu sadali.

24. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā darbojas un attīstās veselības aizsardzības, sociālās nodrošināšanas, sadzīves pakalpojumu, sabiedriskās ēdināšanas un komunālās saimniecības valsts sistēmas. Valsts stimulē kooperatīvo un citu sabiedrisko organizāciju darbību fedzīvotāju apkalpošanā.

25. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā pastāv vienota izglītības sistēma, kas kalpo jaunatnes komunistiskajai audzināšanai, tās garīgajai un

fiziskajai attīstībai, kā arī sagatavošanai darbam un sabiedriskajai darbībai. Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā izglītība ir bez maksas.

26. pants. Atbilstoši sabiedrības vajadzībām valsts nodrošina plānveidīgu zinātnes attīstību un zinātnieku kadru sagatavošanu, organizē zinātnisko pētījumu rezultātu ieviešanu tautas saimniecībā un citās dzīves sfērās.

27. pants. Valsts rūpējas par sabiedrības garīgo vērtību aizsardzību, vairošanu un plašu izmantošanu padomju cilvēku kultūras līmeņa paaugstināšanai.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā tiek maksimāli stimulēta profesionālās mākslas un tautas daiļrades attīstība.

4. nodaļa

Ārpolitika

28. pants. Padomju valsts konsekvēnti realizē ļēpnisko miera politiku, tā iestājas par tautu drošības nostiprināšanu un plašu starptautisku sadarbību.

PSRS ārpolitikas mērķis ir nodrošināt labvēlīgus starptautiskos apstākļus komunisma uzcelšanai Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā, nostiprināt pasaules socialisma pozīcijas, atbalstīt tautu cīņu par nacionālo atbrīvošanos un sociālo progresu, novērst agresīvus karus un panākt dažādas sociālās iekārtas valstu mierīgas līdzspastāvēšanas principa konsekvēntu realizēšanu.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā kara propaganda ir aizliegta ar likumu.

29. pants. PSRS attiecības ar citām valstīm tiek veidotas, pamatojoties uz šādiem principiem: savstarpēju atteikšanos lietot varu vai varas draudus; suverēnu vienlīdzību; robežu neaizskaramību; valstu teritoriālo integritāti; strīdu noregulēšanu mierīgiem līdzekļiem; neiejaukšanos iekšējās lietās, cilvēka tiesību un pamatbrīvību respektēšanu, tautu līdztiesību un tiesības pašam lemt savu likteni; sadarbību starp valstīm; no vispārattīstītajiem starptautisko tiesību principiem un

normām, kā arī no PSRS noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem izrietošo saistību godprātīgu pildīšanu.

30. pants. Padomju Savienība kā pasaules sociālisma sistēmas un sociālistiskās sadraudzības sastāvdaļa attīsta un nostiprina draudzību, sadarbību un biedrisku savstarpēju palīdzību ar sociālisma valstīm uz sociālistiskā internacionālisma pamata, aktīvi piedalās ekonomiskajā integrācijā un starptautiskajā sociālistiskajā darba dalīšanās.

5. nodaļa

Sociālistiskās Tēvijas aizsardzība

31. pants. Sociālistiskās Tēvijas aizsardzība ir svarīgākā valsts funkcija, visas tautas lieta.

Sociālisma iekarojumu, padomju tautas mierīgā darba, valsts suverenitātes un teritoriālās integritātes aizsardzības nolūkā Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā izveidoti Bruņotie Spēki un noteikta vispārēja karaklausība.

PSRS Bruņoto Spēku pienākums pret tautu — droši aizsargāt sociālistisko Tēviju, būt pastāvīgā kaujas gatavībā, kas garantē tūlītēju pretsparu jebkuram agresoram.

32. pants. Valsts nodrošina PSRS drošību un aizsardzības spējas, apgādā PSRS Bruņotos Spēkus ar visu nepieciešamo.

Valsts orgānu, sabiedrisko organizāciju, amatpersonu un pilsoņu pienākums valsts drošības nodrošināšanā un aizsardzības spēju nostiprināšanā nosaka likums.

II. VALSTS UN PERSONĪBA

6. nodaļa

PSRS pilsonība. Pilsoņu tiesību vienlīdzība

33. pants. Padomju pilsonība ir vienota visai Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai. Ikviens savienotās republikas pilsonis ir PSRS pilsonis.

Padomju pilsonības iegūšanas un zaudēšanas pamatus un kārtību nosaka PSRS likums.

PSRS pilsoņi ārzemēs ir Padomju valsts aizsardzībā un aizgādībā.

34. pants. PSRS pilsoņi ir vienlīdzīgi likuma priekšā neatkarīgi no izcelsmes, sociālā un mantiskā stāvokļa, nacionālās piederības un rases, dzimuma, izglītības, valodas, attieksmes pret reliģiju, nodarbošanās veida un rakstura, dzīves vietas un citiem apstākļiem.

PSRS pilsoņu tiesību vienlīdzība nodrošināta visās ekonomiskās, politiskās, sociālās un kultūras dzīves sfērās.

35. pants. Sievieteļ Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā ir vienlīdzīgas tiesības ar vīrieti.

So tiesību realizēšanu nodrošina, piešķirot sievietēm vienādas iespējas iegūt izglītību un profesionālo sagatavotību, strādāt darbu, saņemt atlīdzību par to un izvirzīties darbā, piedalīties sabiedriski politiskajā un kultūras darbībā, kā arī veicot speciālus pasākumus sieviešu darba un veselības aizsardzībai; tiesiski aizsargājot, materiāli un morāli atbalstot mātes un bērna intereses, arī piešķirot apmaksātus atvaļinājumus un citus atvieglojumus grūtniecēm un mātēm; sniedzot valsts palīdzību vientuļām mātēm.

36. pants. Dažādu tautību un rasu padomju pilsoņiem ir vienlīdzīgas tiesības.

So tiesību realizēšanu nodrošina visu PSRS nāciju un tautību vispusīgas attīstības un tuvināšanas politika, pilsoņu audzināšana padomju patriotisma un sociālistiskā internacionālisma garā, iespēja lietot dzimto valodu un citu PSRS tautu valodas.

Jebkādu tiešu vai netiešu pilsoņu tiesību ierobežošanu, tiešu vai netiešu priekšrocību noteikšanu pilsoņiem atkarībā no viņu rases un nacionālās piederības, kā arī jebkāda rases vai nacionālā pārkāpuma, naida vai nievāšanas sludināšanu soda likums.

37. pants. Ārvalstniekiem un bezpavalstniekiem Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā garantē likumā paredzētās tiesības un brīvības, arī tiesības griezties tiesā un citos valsts orgānos, lai aizstāvētu savas likumā noteiktās personiskās, mantiskās, ģimenes un citas tiesības.

Arvalstu pilsoņiem un bezpavalstniekiem, kas atrodas PSRS teritorijā, jārespektē PSRS Konstitūcija un jāievēro padomju likumi.

38. pants. PSRS piešķir patvēruma tiesības ārvalstniekiem, ko vajā par darbaļaužu interešu un miera aizstāvēšanu, par piedalīšanos revolucionārā kustībā un nacionālās atbrīvošanās kustībā, par progresīvu sabiedriski politisko, zinātnisko vai citu radošo darbību.

7. nodaļa

PSRS pilsoņu pamattiesības, pamatbrīvības un pamatpienākumi

39. pants. PSRS pilsoņiem ir visas sociāli ekonomiskās, politiskās un personiskās tiesības un brīvības, ko pasludina un garantē PSRS Konstitūcija un padomju likumi. Sociālistiskā iekārta nodrošina pilsoņu tiesību un brīvību paplašināšanos, viņu dzīves apstākļu nepārtrauktu uzlabošanos atbilstoši sociāli ekonomiskās un kultūras attīstības programmu izpildei.

Pilsoņi nedrīkst izmantot savas tiesības un brīvības pretēji sabiedrības un valsts interesēm un citu pilsoņu tiesībām.

40. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības uz darbu, proti, tiesības dabūt garantētu darbu ar atbildību, kas atbilst darba daudzumam un labumam, ieskaitot tiesības izraudzīties profesiju, nodarbošanās un darba veidu atbilstoši savam aicinājumam, spējām, profesionālajai sagatavotībai un izglītībai un ievērojot sabiedrības vajadzības.

Šīs tiesības nodrošina sociālistiskā saimniecības sistēma, sabiedrības ražotājspēku nemitīgā attīstība, bezmaksas profesionālā apmācība, darba kvalifikācijas celšana un apmācīšana jaunās specialitātēs.

41. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības uz atpūtu.

Šīs tiesības nodrošina, nosakot 41 stundas darba nedēļu strādniekiem un kalpotājiem un saīsinātu darba dienu vairākām profesijām un ražotnēm, saīsinātu darba laiku naktīs; piešķirot ikgadējus apmaksātus atvaļinājumus, ik nedēļas piešķirot atpūtas dienas, kā arī

paplašinot kultūrizglītības un veselības uzlabošanas iestāžu tīklu, attīstot masu sportu, fizisko kultūru un tūrismu; radot labvēlīgas atpūtas iespējas dzīves vieta un citus apstākļus racionālai brīvā laika izmantošanai. Kolhoznieku darba laika un atpūtas ilgumu regulē kolhozu statūti.

42. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības uz veselības aizsardzību.

Šīs tiesības nodrošina, bez maksas sniedzot kvalificētu medicīnisko palīdzību valsts veselības aizsardzības iestādēs; attīstot un pilnveidojot drošības tehniku un ražošanas sanitāriju; paplašinot pilsoņu ārstniecības un veselības nostiprināšanas iestāžu tīklu; veicot plašus profilakses pasākumus; apkārtējās vides sanācijas pasākumus; īpaši rūpējoties par jaunās paaudzes veselību un aizliedzot bērnu darbu; izvēršot zinātniskos pētījumus saslimstības novēršanai un samazināšanai, ilgga-dīga pilsoņu aktīvā mūža nodrošināšanai.

43. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības uz materiālu nodrošinājumu vecumā, slimības gadījumā, kā arī pilnīga vai daļēja darba spēju zaudējuma un apgādnieka zaudēšanas gadījumā.

Šīs tiesības garantē, gādājot par strādnieku, kalpotāju un kolhoznieku sociālo apdrošināšanu: piešķirot vecuma un invaliditātes pensijas, kā arī pensijas apgādnieka zaudēšanas gadījumā un pabalstus pārejošas darba nespējas gadījumā; iekārtojot darbā pilsoņus, kas daļēji zaudējuši darba spējas; gādājot par vientuļiem gados veciem pilsoņiem un par invalīdiem.

44. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības uz dzīvokli.

Šīs tiesības nodrošina, attīstot un aizsargājot valsts un sabiedrisko dzīvokļu fondu, veicinot kooperatīvo un individuālo dzīvokļu celtniecību, sabiedrības uzraudzībā taisnīgi sadalot dzīvojamo platību, ko piešķir atbilstoši dzīvokļu celtniecības programmas realizēšanai, kā arī nosakot dzīvokļiem zemu īres maksu.

45. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības uz izglītību.

Šīs tiesības nodrošina, nosakot visu veidu bezmaksas izglītību, ieviešot jaunatnes vispārējo obligāto vidējo izglītību, plaši attīstot profesionāli tehnisko, vidējo speciālo un augstāko izglītību, kas pamatojas uz mācību saikni ar dzīvi un ražošanu; attīstot neklātienēs un

vakara izglītību; piešķirot valsts stipendijas un citus atvieglojumus skolu audzēkņiem un studentiem; bez maksas izsniedzot skolas mācību grāmatas; garantējot iespēju mācīties skolā dzimtajā valodā; attīstot profesionālās orientācijas sistēmu un radot nosacījumus darbaļaužu pašizglītībai.

46. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības izmantot kultūras sasniegumus.

Sīs tiesības nodrošina, padarot visiem pieejamas savas zemes un pasaules kultūras vērtības, kas atrodas valsts un sabiedriskajos fondos; attīstot un vienmērīgi izvietojot kultūrizglītības iestādes PSRS teritorijā; plašinot kultūras sasniegumu apmaiņu ar ārvalstīm.

47. pants. PSRS pilsoņiem atbilstoši komunisma celtības mērķiem garantēta zinātniskās, tehniskās un mākslinieciskās jaunrades brīvība. To nodrošina, plaši izvērsot zinātniskos pētījumus, izgudrojumu un racionalizatoru darbību, attīstot mākslu. Valsts rada tam nepieciešamos materiālos apstākļus, atbalsta brīvprātīgās biedrības un radošās savienības.

Autoru, izgudrojaņu un racionalizatoru tiesības sargā likums.

48. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības piedalīties valsts un sabiedrības lietu pārvaldīšanā.

PSRS pilsoņi ievēl tautas deputātu padomes un var tikt ievēlēti tajās, piedalās likumprojektu, kā arī visas valsts un vietejas nozīmes lēmumu projektu apspriešanā un izstrādāšanā, valsts orgānu, kooperatīvo un citu sabiedrisko organizāciju darbā, to darbības kontrolēšanā, ražošanas vadīšanā un darba kolektīvu lietu pārvaldīšanā, piedalās sapulcēs dzīves vietā.

49. pants. Katram PSRS pilsonim ir tiesības iesniegt valsts orgāniem un sabiedriskajām organizācijām priekšlikumus par to darbības uzlabošanu, kritizēt trūkumus darbā. Amatpersonām likumā noteiktajos termiņos jāizskata pilsoņu priekšlikumi un iesniegumi, jāatbild uz tiem un jāveic nepieciešamie pasākumi.

Vajāšana par kritiku ir aizliegta.

50. pants. Atbilstoši darbaļaužu interesēm un sociālistiskās iekārtas nostiprināšanas nolūkā PSRS pilsoņiem garantē vārda, preses, sapulču, mītiņu, ielas gājēju un demonstrāciju brīvību. Sīs politiskās brīvības

nodrošina, nododot darbaļaužu un to organizāciju rīcībā sabiedriskās ēkas, ielas un laukumus, plaši izplatot informāciju, radot iespējas izmantot presi, televīziju un radio.

51. pants. Atbilstoši komunisma celtniecības mērķiem PSRS pilsoņiem ir tiesības apvienoties sabiedriskās organizācijās, kas veicina viņu politiskās aktivitātes un pašdarbības attīstību, viņu daudzveidīgo interešu apmierināšanu.

Sabiedriskajām organizācijām garantē apstākļus statūtos noteikto uzdevumu sekmīgai izpildei.

52. pants. PSRS pilsoņiem tiek atzīta apziņas brīvība, proti, tiesības pievērsties jebkurai reliģijai, pieņemt reliģiskus kultus vai nepievērsties nekādai reliģijai, propagandēt ateismu. Aizliegts celt naidu sakarā ar reliģiskajiem ticējumiem.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā baznīca ir atdalīta no valsts un skola — no baznīcas.

53. pants. Ģimene ir valsts aizsardzībā.

Laulības noslēdz pēc sievietes un vīrieša labprātīgas vienošanās; laulātie ir pilnīgi līdztiesīgi ģimenes attiecībās.

Valsts sniedz palīdzību ģimenei, izveidojot un attīstot plašu bērnu iestāžu tīklu, organizējot un pilnveidojot sadzīves pakalpojumu dienestu un sabiedrisko ēdināšanu, piešķirot pabalstus un atvieglojumus daudz bērnu ģimenēm, izmaksājot pabalstus sakarā ar bērna dzimšanu.

54. pants. PSRS pilsoņiem ir garantēta personas neaizskaramība. Nevienam nevar apcietināt citādi kā ar tiesas lēmumu vai prokurora sankciju.

55. pants. PSRS pilsoņiem ir garantēta dzīvokļa neaizskaramība. Nevienam nav tiesību bez likumīga pamata ieiet dzīvoklī pret tajā dzīvojošo personu gribu.

56. pants. Pilsoņu personisko dzīvi, korespondences, telefona sarunu un telegrāfisko ziņojumu noslēpumu sargā likums.

57. pants. Cienīt personību, aizsargāt padomju cilvēka tiesības un brīvības ir visu valsts orgānu, sabiedrisko organizāciju un amatpersonu pienākums.

PSRS pilsoņiem ir tiesības uz tiesas aizsardzību pret viņu dzīvības un veselības, mantas un personiskās brīvības, goda un cieņas apdraudējumiem.

58. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības iesniegt valsts orgāniem un sabiedriskajām organizācijām sūdzības par amatpersonu rīcību. Šīs sūdzības jāizskata likumā noteiktajā kārtībā un termiņos.

Amatpersonu rīcību, ar kuru pārkāpts likums, pārsniegtas pilnvaras un aizskartas pilsoņu tiesības, likumā noteiktajā kārtībā var pārsūdzēt tiesā.

PSRS pilsoņiem ir tiesības likumā noteiktajā kārtībā un apmēros saņemt atlīdzību par zaudējumiem, ko ar nelikumīgu rīcību nodarījušas valsts iestādes un sabiedriskās organizācijas, kā arī amatpersonas, izpildot dienesta pienākumus.

59. pants. Tiesību un brīvību realizēšana nav šķēršlis no pilsoņa pienākumu pildīšanas.

PSRS pilsoņim jāievēro PSRS Konstitūcija un padomju likumi, jācienī sociālistiskās kopdzīves noteikumi, godam jāattaisno cildenais PSRS pilsoņa vārds.

60. pants. Katra darba spējīga PSRS pilsoņa pienākums un goda lieta ir apzinīgs darbs viņa izraudzītajā sabiedriski derīgās darbības sfērā, darba un ražošanas disciplīnas stingra ievērošana.

61. pants. PSRS pilsoņim jāsgādā un jānostiprina sociālistiskais īpašums. PSRS pilsoņa pienākums ir cīnīties pret valsts un sabiedrības mantas izlauzšanu un izšķērdēšanu.

Personas, kas apdraud sociālistisko īpašumu, sodāmas saskaņā ar likumu.

62. pants. PSRS pilsoņim jāsgādā Padomju valsts intereses, jāveicina tās varenības un autoritātes nostiprināšanās.

Sociālistiskās Tēvijas aizsardzība ir katra PSRS pilsoņa svēts pienākums.

Dzimtenes nodevība ir vissmagākais noziegums pret tautu.

63. pants. Karadienests PSRS Bruņoto Spēku rindās ir padomju pilsoņu goda pienākums.

64. pants. Katra PSRS pilsoņa pienākums ir respektēt citu pilsoņu nacionālo pašcieņu, nostiprināt daudz nacionālās Padomju valsts nāciju un tautību draudzību.

65. pants. PSRS pilsoņiem jācienī citu personu tiesības un likumīgās intereses, jābūt nesamierināmam pret antisabiedrisku rīcību, maksimāli jāveicina sabiedriskās kārtības sargāšana.

66. pants. PSRS pilsoņiem jā rūpējas par bērnu audzināšanu, jāgatavo viņi sabiedriski derīgam darbam, jāaudzina par sociālistiskās sabiedrības cienīgiem pilsoņiem.

67. pants. PSRS pilsoņiem jāsgādā daba, jāsgādā tās bagātības.

Rūpēties par vēstures pieminekļu un citu kultūras vērtību saglabāšanu ir PSRS pilsoņu pienākums.

68. pants. PSRS pilsoņa internacionāls pienākums ir veicināt draudzību un sadarbību ar citu zemju tautām, vispārējā miera uzturēšanu un nostiprināšanu.

III. PSRS NACIONĀLI VALSTISKĀ IEKĀRTA

8. nodaļa

PSRS — savienota valsts

69. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienība ir vienota savienota daudznacionāla valsts, kas nodibināta nāciju brīvas pašnoteikšanās un līdztiesīgu padomju sociālistisko republiku brīvprātīgas apvienošanās rezultātā.

PSRS personificē padomju tautas valstisko vienotību, saliedē visas nācijas un tautības kopīgai komunisma celtniecībai.

70. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienība apvienojušas:

Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika,

Ukrainas Padomju Sociālistiskā Republika,

Baltkrievijas Padomju Sociālistiskā Republika,

Uzbekijas Padomju Sociālistiskā Republika,

Kazahijas Padomju Sociālistiskā Republika,

Gruzijas Padomju Sociālistiskā Republika,

Azerbaidžānas Padomju Sociālistiskā Republika,
 Lietuvas Padomju Sociālistiskā Republika,
 Moldāvijas Padomju Sociālistiskā Republika,
 Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika,
 Kirgīzijas Padomju Sociālistiskā Republika,
 Tadžikijas Padomju Sociālistiskā Republika,
 Armēnijas Padomju Sociālistiskā Republika,
 Turkmēnijas Padomju Sociālistiskā Republika,
 Igaunijas Padomju Sociālistiskā Republika.

71. pants. Katrai savienotajai republikai saglabājas tiesības brīvi izstāties no PSRS.

72. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienība tās augstāko valsts varas un pārvaldes orgānu personā pārzina:

- 1) jaunu republiku uzņemšanu PSRS sastāvā; savienoto republiku sastāvā ietilpstošu jaunu autonomo republiku un autonomo apgabalu dibināšanas apstiprināšanu;
- 2) PSRS valsts robežas noteikšanu un savienoto republiku savstarpējo robežu grozījumu apstiprināšanu;
- 3) republikānisko un vietējo valsts varas un pārvaldes orgānu organizācijas un darbības vispārīgo principu noteikšanu;
- 4) likumdošanas regulējošās darbības vienotības nodrošināšanu visā PSRS teritorijā, PSRS un savienoto republiku likumdošanas pamatu noteikšanu;
- 5) vienotas sociāli ekonomiskās politikas realizēšanu, PSRS ekonomikas vadīšanu; zinātnes un tehnikas progresa pamatvirzību noteikšanu; PSRS tautas saimniecības attīstības un sociālās un kultūras celtniecības plānu izstrādāšanu un apstiprināšanu, to izpildes pārskatu apstiprināšanu;
- 6) vienota PSRS valsts budžeta izstrādāšanu un apstiprināšanu, tā izpildes pārskata apstiprināšanu; vienotas naudas un kredīta sistēmas vadīšanu; Savienības, republikānisko un vietējo budžetu veidošanai iemaksājamo nodokļu un ieņēmumu noteikšanu; cenu un darba samaksas politikas noteikšanu;

7) Vissavienības pakļautības tautas saimniecības nozaru, apvienību un uzņēmumu vadīšanu; koprepublikāniskās pakļautības nozaru, apvienību un uzņēmumu vispārējo vadīšanu;

8) kara un miera jautājumus, PSRS suverenitātes aizsargāšanu, valsts robežu un teritorijas sargāšanu, aizsardzības organizēšanu, Bruņoto Spēku vadīšanu;

9) valsts drošības nodrošināšanu;

10) PSRS pārstāvību starptautiskajās attiecībās; PSRS sakarus ar ārvalstīm un starptautiskajām organizācijām; vispārīgās kārtības noteikšanu savienoto republiku attiecībā ar ārvalstīm un starptautiskajām organizācijām, šo attiecību koordinēšanu; ārējo tirdzniecību uz valsts monopola pamatiem;

11) kontroli par PSRS Konstitūcijas ievērošanu un savienoto republiku Konstitūciju atbilstību PSRS Konstitūcijai;

12) citu Vissavienības nozīmes jautājumu izlemšanu.

73. pants. PSRS likumiem ir vienāds spēks visu savienoto republiku teritorijā. Ja savienotās republikas likums nesaskan ar Vissavienības likumu, tad ir spēkā PSRS likums.

74. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības teritorija ir vienota un aptver savienoto republiku teritorijas.

PSRS suverenitāte attiecas uz visu tās teritoriju.

9. nodaļa

Savienotā padomju sociālistiskā republika

75. pants. Savienotā republika ir sociālistiska padomju valsts, kas apvienojusies ar citām padomju republikām Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā.

Izņemot PSRS Konstitūcijas 72. pantā minētos jautājumus, savienotā republika patstāvīgi realizē valsts varu savā teritorijā.

Savienotajai republikai ir sava Konstitūcija, kura atbilst PSRS Konstitūcijai un kurā ievērotas republikas īpašības.

76. pants. Savienotā republika piedalās PSRS pārziņā nodoto jautājumu izlemšanā PSRS Augstākajā Padomē, PSRS Augstākās Padomes Prezidijā, PSRS valdībā un citos PSRS orgānos.

Savienotā republika sekmē PSRS pilnvaru realizēšanu savā teritorijā, realizē PSRS valsts varas un pārvaldes orgānu lēmumus.

77. pants. Savienotās republikas teritoriju nevar grozīt bez tās piekrišanas. Robežas starp savienotajām republikām var grozīt pēc attiecīgo republiku savstarpējas vienošanās, ko apstiprina PSRS.

78. pants. Savienotā republika nosaka savu iedalījumu novados, apgabalos, apvidos un rajonos un izlemj citus administratīvi teritoriālās iekārtas jautājumus.

79. pants. Savienotajai republikai ir tiesības stāties attiecībās ar ārvalstīm, noslēgt ar tām līgumus un apmainīties ar diplomātiskajiem un konsulārajiem pārstāvjiem, piedalīties starptautisko organizāciju darbībā.

80. pants. Savienoto republiku suverēnās tiesības sargā Padomju Sociālistisko Republiku Savienība.

10. nodaļa

Autonomā padomju sociālistiskā republika

81. pants. Autonomā republika ietilpst savienotās republikas sastāvā.

Autonomā republika ārpus PSRS un savienotās republikas tiesību ietvariem patstāvīgi izlemj jautājumus, kas ir tās pārziņā.

Autonomajai republikai ir sava Konstitūcija, kura atbilst PSRS Konstitūcijai un savienotās republikas Konstitūcijai un kurā ievērotas autonomās republikas īpatnības.

82. pants. Autonomā republika piedalās PSRS un savienotās republikas pārziņā nodoto jautājumu izlemšanā attiecīgi ar PSRS un savienotās republikas augstāko valsts varas un pārvaldes orgānu starpniecību.

Autonomā republika sekmē PSRS un savienotās republikas pilnvaru realizēšanu savā teritorijā, īsteno

PSRS un savienotās republikas valsts varas un pārvaldes orgānu lēmumus.

83. pants. Autonomās republikas teritoriju nevar grozīt bez tās piekrišanas.

84. pants. Krievijas Padomju Federatīvajā Sociālistiskajā Republikā ietilpst Baškīrijas, Buriātijas, Čečeniešu-Ingušu, Čuvašijas, Dagestānas, Jakutijas, Kabardas-Balkārijas, Kalmīkijas, Karēlijas, Komi, Mari, Morдовijas, Tatārijas, Tuvas, Udmurtijas un Ziemeļosetijas autonomās padomju sociālistiskās republikas.

Uzbekijas Padomju Sociālistiskajā Republikā ietilpst Karakalpakijas Autonomā Padomju Sociālistiskā Republika.

Gruzijas Padomju Sociālistiskajā Republikā ietilpst Abhāzijas un Adžārijas autonomās padomju sociālistiskās republikas.

Azerbaidžānas Padomju Sociālistiskajā Republikā ietilpst Nahičevānas Autonomā Padomju Sociālistiskā Republika.

11. nodaļa

Autonomais apgabals un autonomais apvidus

85. pants. Autonomais apgabals ietilpst savienotajā republikā. Likumu par autonomo apgabalu pieņem savienotās republikas Augstākā Padome pēc autonomā apgabala tautas deputātu padomes iesnieguma.

86. pants. Krievijas Padomju Federatīvajā Sociālistiskajā Republikā ietilpst Adigejas, Ebreju, Hakasijas, Kalnu Altaja un Karačajevas-Čerkesijas autonomie apgabali.

Gruzijas Padomju Sociālistiskajā Republikā ietilpst Dienvidosetijas autonomais apgabals.

Azerbaidžānas Padomju Sociālistiskajā Republikā ietilpst Kalnu Karabahas autonomais apgabals.

Tadžikijas Padomju Sociālistiskajā Republikā ietilpst Kalnu Badahšanas autonomais apgabals.

87. pants. Autonomais apvidus ietilpst novada vai apgabala sastāvā. Nolikumu par autonomajiem apgabaliem apstiprina savienotās republikas Augstākā Padome.

IV. TAUTAS DEPUTĀTU PADOMES UN TO IEVĒLŠANAS KĀRTĪBA

12. nodaļa

Tautas deputātu padomju sistēma un darbības principi

88. pants. Tautas deputātu padomes — PSRS Augstākā Padome, savienoto republiku augstākās padomes, autonomo republiku augstākās padomes, novadu un apgabalu tautas deputātu padomes, autonomo apgabalu un autonomo apvidu tautas deputātu padomes, pilsētu, rajonu, pilsētu rajonu, ciematu un ciemu tautas deputātu padomes — veido vienotu valsts varas orgānu sistēmu.

89. pants. PSRS Augstākās Padomes, savienoto republiku augstāko padomju un autonomo republiku augstāko padomju pilnvaru laiks ir pieci gadi.

Novadu un apgabalu tautas deputātu padomju, autonomo apgabalu un autonomo apvidu tautas deputātu padomju, pilsētu, rajonu, pilsētu rajonu, ciematu un ciemu tautas deputātu padomju pilnvaru laiks ir divarpus gadi.

Tautas deputātu padomju vēlēšanas noteic ne vēlāk par diviem mēnešiem pirms attiecīgo padomju pilnvaru laika izbeigšanās.

90. pants. Svarīgākos jautājumus, kas nodoti attiecīgo tautas deputātu padomju pārziņā, izskata un izlemj padomju sesijās.

Tautas deputātu padomes izveido izpildu un rīcības orgānus, kā arī citus tām pakļautus orgānus, ievēlējot stāvīgās komisijas.

91. pants. Tautas deputātu padomes izveido tautas kontroles orgānus, kas valsts kontroli savieno ar darblaužu sabiedrisko kontroli uzņēmumos, kolhozos, iestādēs un organizācijās.

Tautas kontroles orgāni kontrolē valsts plānu un uzdevumu izpildi, cīnās pret valsts disciplīnas pārkāpumiem, šauru vietējo interešu un resora interešu diktētas pieejas izpausmēm, bezsaimnieciskumu un izšķērdību,

novelcināšanu un birokrātismu, sekmē valsts aparāta darba pilnveidošanu.

Tautas kontroles orgānu organizēšanas un darbības kārtību nosaka Likums par tautas kontroli Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā.

92. pants. Tautas deputātu padomes tieši un ar to izveidoto orgānu starpniecību vada visas valsts, saimnieciskās, sociālās un kultūras celtniecības nozares, pieņem lēmumus, nodrošina to izpildi, kontrolē lēmumu realizēšanu.

93. pants. Tautas deputātu padomju darbības pamatā ir kolektīva, brīva un lietišķa jautājumu apspriešana un izlemšana, atklātums, regulāri izpildu un rīcības orgānu un citu padomju izveidoto orgānu pārskati padomēm un iedzīvotājiem, plaša pilsoņu iesaistīšana padomju darbā.

13. nodaļa

Vēlēšanu sistēma

94. pants. Visās tautas deputātu padomēs deputātus ievēlē uz vispārēju, vienlīdzīgu un tiešu vēlēšanu tiesību pamata, aizklāti balsojot.

95. pants. Deputātu vēlēšanas ir vispārējas: visiem PSRS pilsoņiem, kas sasnieguši 18 gadu vecumu, ir tiesības vēlēties un tikt ievēlētiem, izņemot personas, kas likumā noteiktajā kārtībā atzītas par garā slimām.

96. pants. Deputātu vēlēšanas ir vienlīdzīgas: katram vēlētajam ir viena balss; visi vēlējami piedalās vēlēšanās uz vienlīdzīgiem pamatiem.

97. pants. Deputātu vēlēšanas ir tiešas: visu tautas deputātu padomju deputātus pilsoņi ievēlē tieši.

98. pants. Balsošana deputātu vēlēšanās ir aizklāta: vēlēšanu gribas izpausmes kontrole tiek izslēgta.

99. pants. Tiesības izvirzīt deputātu kandidātus ir Padomju Savienības Komunistiskās partijas, arodbiedrību, Vissavienības Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības organizācijām, kooperatīvajām un citām sabiedriskajām organizācijām un darba kolektīviem.

PSRS pilsoņiem un sabiedriskajām organizācijām garantē iespējas brīvi un vispusīgi apspriest deputātu kandidātu politiskās, lietiskās un personiskās īpašības, kā arī tiesības aģitēt sapulcēs, presē, televīzijā un radio raidījumos.

100. pants. Tautas deputātu padomju deputātu vēlēšanas notiek pa vēlēšanu apgabaliem. Padomju vēlēšanu sarīkošanu nodrošina vēlēšanu komisijas, ko izveido no sabiedrisko organizāciju un darba kolektīvu pārstāvjiem.

Tautas deputātu padomju vēlēšanu sarīkošanas kārtību nosaka likums.

14. nodaļa

Tautas deputāts

101. pants. Deputāti ir tautas pilnvarotie pārstāvji tautas deputātu padomēs.

Piedalīdamies padomju darbā, deputāti izlemj valsts, saimnieciskās, sociālās un kultūras celtniecības jautājumus, organizē padomju lēmumu izpildi, kontrolē valsts orgānu, uzņēmumu, iestāžu un organizāciju darbu.

Savā darbībā deputāts pamatojas uz visas valsts interesēm, ievēro vēlēšanu apgabala iedzīvotāju prasības, cenšas panākt vēletāju norādījumu izpildīšanu.

102. pants. Deputāts realizē savas pilnvaras, nepātraucot ražošanas darbu vai dienestu.

Uz padomes sesiju laiku, kā arī deputāta pilnvaru realizēšanai citos likumā paredzētajos gadījumos deputātu atbrīvo no ražošanas vai dienesta pienākumu pildīšanas, saglabājot vidējo izpelņu pastāvīgā darba vietā.

103. pants. Deputātam ir tiesības iesniegt pieprasījumu attiecīgajiem valsts orgāniem un amatpersonām, kam jādod atbilde uz pieprasījumu padomes sesijā.

Deputātam ir tiesības jautājumos, kas saistīti ar deputāta darbību, griezties pie visiem valsts un sabiedriskajiem orgāniem, uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām un piedalīties viņa izvirzīto jautājumu izskatī-

šanā. Attiecīgo valsts un sabiedrisko orgānu, uzņēmumu, iestāžu un organizāciju vadītājiem nekavējoties jāpieņem deputāts un jāizskata viņa priekšlikumi likumā noteiktajos termiņos.

104. pants. Deputātam nodrošina nepieciešamos apstākļus viņa tiesību un pienākumu netraucētai un efektīvai realizēšanai.

Deputātu neaizskaramību, kā arī citas garantijas deputātu darbībai nosaka Likums par deputātu statusu un citi PSRS, savienoto republiku un autonomo republiku likumi.

105. pants. Deputātam jāsniedz pārskats vēletājiem par savu darbu un padomes darbu.

Deputātu, kas nav attaisnojis vēletāju uzticību, pēc vēletāju vairākuma lēmuma var jebkurā laikā atsaukt likumā noteiktajā kārtībā.

V. PSRS AUGSTĀKIE VALSTS VARAS UN PĀRVALDES ORGĀNI

15. nodaļa

PSRS Augstākā Padome

106. pants. PSRS augstākais valsts varas orgāns ir PSRS Augstākā Padome.

PSRS Augstākā Padome ir tiesīga izlemt visus jautājumus, kas ar šo Konstitūciju nodoti PSRS pārziņā.

PSRS Konstitūcijas pieņemšana un tās grozīšana; jaunu republiku uzņemšana PSRS sastāvā, jaunu autonomo republiku un autonomo apgabalu nodibināšanas apstiprināšana; PSRS tautas saimniecības attīstības un sociālās un kultūras celtniecības valsts plānu un PSRS valsts budžeta, kā arī to izpildes pārskatu apstiprināšana; tai pakļauto PSRS orgānu nodibināšana ir vienīgi PSRS Augstākās Padomes kompetencē.

107. pants. PSRS Augstākā Padome sastāv no divām palātām: Savienības Padomes un Tautību Padomes.

PSRS Augstākās Padomes palātas ir līdztiesīgas.

108. pants. Savienības Padomē un Tautību Padomē ir vienāds deputātu skaits.

Savienības Padomē ievēlē pa vēlēšanu apgabaliem ar vienādu iedzīvotāju skaitu.

Tautību Padomē ievēlē pēc šādas normas: 32 deputātus no katras savienotās republikas, 11 deputātus no katras autonomās republikas, 5 deputātus no katra autonomā apgabala un 1 deputātu no katra autonomā apvidus.

Savienības Padome un Tautību Padome pēc to ievēlēto mandātu komisiju priekšlikuma izlemj jautājumu par deputātu pilnvaru atzīšanu, bet, ja pārkāpti vēlēšanu likumi, — par atsevišķu deputātu vēlēšanu atzīšanu par spēkā neesošām.

109. pants. Katra PSRS Augstākās Padomes palāta ievēlē palātas priekšsēdētāju un četrus viņa vietniekus.

Savienības Padomes un Tautību Padomes priekšsēdētāji vada attiecīgo palātu sēdes un pārzina to iekšējo kārtību.

PSRS Augstākās Padomes palātu kopīgās plenārsēdes pēc kārtas vada Savienības Padomes un Tautību Padomes priekšsēdētāji.

110. pants. PSRS Augstākās Padomes sesijas sasauc divas reizes gadā.

Arkārtējās sesijas sasauc PSRS Augstākās Padomes Prezidijs pēc savas iniciatīvas vai vismaz trešdaļas vienas palātas deputātu ierosinājuma, kā arī pēc vienas savienotās republikas pieprasījuma.

PSRS Augstākās Padomes sesijā notiek atsevišķas un kopīgas palātu plenārsēdes, kā arī palātu pastāvīgo komisiju vai PSRS Augstākās Padomes komisiju sēdes, ko rīko sesijas gaitā. Sesiju atklāj un slēdz palātu plenārsēdēs.

Savienības Padomes un Tautību Padomes sesijas sākas un beidzas vienā laikā.

111. pants. Likumdošanas iniciatīva PSRS Augstākajā Padomē pieder Savienības Padomei un Tautību Padomei, PSRS Augstākās Padomes Prezidijam, PSRS Ministru Padomei, savienotajām republikām to augstāko valsts varas orgānu persona, PSRS Augstākās Padomes komisijām un tās palātu pastāvīgajām komi-

siijām, PSRS Augstākās Padomes deputātiem, PSRS Augstākajai tiesai un PSRS ģenerālprokuroram.

Likumdošanas iniciatīvas tiesības ir arī darbaļaužu masu sabiedriskajām organizācijām to Vissavienības orgānu personā.

112. pants. Pēc likumprojekta apspriešanas palātu sēdēs to var nodot izskatīšanai vienai vai vairākām komisijām. Palātām ir tiesības apspriest un nobalsot likumprojektu arī bez tā nodošanas komisijām.

PSRS likumus, PSRS Augstākās Padomes lēmumus un citus tās aktus pieņem atsevišķās vai kopīgās palātu sēdēs.

PSRS likums ir pieņemts, ja katrā PSRS Augstākās Padomes palātā par to balsojis vairākums no palātas deputātu kopskaita.

Ar PSRS Augstākās Padomes vai PSRS Augstākās Padomes Prezidija lēmumu, kas pieņemts pēc to iniciatīvas vai pēc vienas savienotās republikas priekšlikuma, PSRS likumu projektus var nodot visas tautas apspriešanai, kā arī visas tautas nobalsošanai (referendumam).

113. pants. Savienības Padomes un Tautību Padomes domstarpību gadījumā jautājumu nodod izlemēt skaņošanas komisijai, ko palātas izveido uz paritātes pamatiem, un pēc tam Savienības Padome un Tautību Padome kopīgā sēdē izskata jautājumu otrreiz.

114. pants. PSRS likumus, PSRS Augstākās Padomes lēmumus un citus tās aktus publicē savienoto republiku valodās ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja un sekretāra parakstiem.

115. pants. PSRS Augstākās Padomes deputātiem ir tiesības iesniegt pieprasījumu PSRS Ministru Padomei, ministriem un citu PSRS Augstākās Padomes izveidoto orgānu vadītājiem. PSRS Ministru Padomei vai amatpersonai, kam adresēts pieprasījums, ne vēlāk kā triju dienu laikā jādod uz to mutvārdu vai rakstveida atbilde PSRS Augstākās Padomes sesijā.

116. pants. PSRS Augstākās Padomes deputātu nevar saukt pie kriminālatbildības, apcietināt vai pakļaut tiesas uzliekumiem administratīviem sodiem bez PSRS Augstākās Padomes piekrišanas, bet tās sesiju starplaikā — bez PSRS Augstākās Padomes Prezidija piekrišanas.

117. pants. PSRS Augstākā Padome palātu kopīgā sēdē ievēl PSRS Augstākās Padomes Prezidiju — pārstāvīgu PSRS Augstākās Padomes orgānu, kas visa savā darbībā ir tai atbildīgs.

118. pants. PSRS Augstākās Padomes Prezidijs ievēl no deputātiem šādā sastāvā: PSRS Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs, priekšsēdētāja pirmais vietnieks, piecpadsmit priekšsēdētāja vietnieki — pa vienam no katras savienotās republikas, Prezidija sekretārs un divdesmit viens PSRS Augstākās Padomes Prezidija loceklis.

119. pants. PSRS Augstākās Padomes Prezidijs:

- 1) sasauk PSRS Augstākās Padomes sesijas;
- 2) koordinē PSRS Augstākās Padomes palātu pastāvīgo komisiju darbību;
- 3) kontrolē PSRS Konstitūcijas ievērošanu un nodrošina savienoto republiku konstitūciju atbilstību PSRS Konstitūcijai;
- 4) iztulko PSRS likumus;

- 5) ratificē un denonsē PSRS starptautiskos līgumus;
- 6) atceļ PSRS Ministru Padomes un savienoto republiku ministru padomju lēmumus un rīkojumus, ja tie neatbilst likumam;

- 7) nosaka militārās pakāpes, diplomātiskos rangus un citus speciālos nosaukumus; piešķir augstākās militārās pakāpes, diplomātiskos rangus un citus speciālos nosaukumus;

- 8) nodibina PSRS ordeņus un medaļas; nosaka PSRS goda nosaukumus; apbalvo ar PSRS ordeņiem un medaļām; piešķir PSRS goda nosaukumus;

- 9) uzņem PSRS pilsonībā, izlemj jautājumus par izstāšanos no PSRS pilsonības un PSRS pilsonības atņemšanu, kā arī par patvēruma piešķiršanu;

- 10) izdod Vissavienības aktus par amnestiju un realizē apzēlošanu;

- 11) iecel un atceļ PSRS pilnvarotos pārstāvjus ārvalstīs un starptautiskajās organizācijās;

- 12) pieņem pie tā akreditēto ārvalstu diplomātisko pārstāvju akreditēšanas un atsaukšanas rakstus;

- 13) izveido PSRS Aizsardzības padomi un apstiprina tās sastāvu, iecel un atceļ PSRS Bruņoto Spēku augstāko pavēlnieci;

- 14) izsludina PSRS aizsardzības interesēs kara stāvokli atsevišķos apvidos vai visā valstī;

- 15) izsludina vispārēju vai daļēju mobilizāciju;

- 16) PSRS Augstākās Padomes sesiju starplaikā pasludina kara attiecības, ja notiek militārs uzbrukums Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai vai nepieciešams izpildīt starptautiskās līgumsaistības par savstarpēju aizsargāšanos pret agresiju.

120. pants. PSRS Augstākās Padomes Prezidijs Augstākās Padomes sesiju starplaikā, pēc tam iesniedzot apstiprināšanai kārtējā sesijā:

- 1) ja nepieciešams, izdara grozījumus spēkā esošajos PSRS likumos;

- 2) apstiprina savienoto republiku savstarpējo robežu grozījumus;

- 3) pēc PSRS Ministru Padomes priekšlikuma nodibina un likvidē PSRS ministrijas un PSRS valsts komitejas;

- 4) pēc PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja iesnieguma atbrīvo no amata un iecel atsevišķus PSRS Ministru Padomes locekļus.

121. pants. PSRS Augstākās Padomes Prezidijs izdod dekrētus un pieņem lēmumus.

122. pants. Pēc PSRS Augstākās Padomes pilnvaru izbeigšanās PSRS Augstākās Padomes Prezidijs saglabā savas pilnvaras līdz tam brīdim, kad jaunievēlētā PSRS Augstākā Padome izveidojusi jauno Prezidiju.

Jaunievēlēto PSRS Augstāko Padomi sasauc iepriekšējās PSRS Augstākās Padomes Prezidijs ne vēlāk par diviem mēnešiem pēc vēlēšanām.

123. pants. Savienības Padome un Tautību Padome no deputātiem ievēl pastāvīgās komisijas, lai tās iepriekš izskatītu un sagatavotu jautājumus, kas ir PSRS Augstākās Padomes kompetencē, kā arī veicnātu PSRS likumu un citu PSRS Augstākās Padomes un tās Prezidija lēmumu izpildi, kontrolētu valsts orgānu un organizāciju darbību.

PSRS Augstākās Padomes palātas var izveidot kopīgas komisijas uz paritātes pamatiem.

124. pants. PSRS Augstākā Padome kontrolē visu tai pakļauto valsts orgānu darbību.

PSRS Augstākā Padome izveido PSRS Tautas kontroles komiteju, kas vada tautas kontroles orgānu sistēmu.

125. pants. PSRS Augstākā Padome, kad tā atzīst par nepieciešamu, izveido izmeklēšanas, revīzijas un citas komisijas jebkurā jautājumā. Visiem valsts orgāniem, iestādēm un amatpersonām jāpilda šo komisiju prasības, jāsniedz tām nepieciešamie materiāli un dokumenti.

126. pants. PSRS Augstākās Padomes un tās orgānu darbības kārtību nosaka PSRS Augstākās Padomes reglaments un PSRS likumi, ko izdod uz PSRS Konstitūcijas pamata.

16. nodaļa

PSRS Ministru Padome

127. pants. PSRS Ministru Padome — PSRS valdība — ir PSRS valsts varas augstākais izpildu un rīcības orgāns.

128. pants. PSRS Ministru Padomi izveido PSRS Augstākā Padome Savienības Padomes un Tautību Padomes kopīgā sēdē šādā sastāvā: PSRS Ministru Padomes priekšsēdētājs, PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja pirmie vietnieki un vietnieki, PSRS ministri, PSRS valsts komiteju priekšsēdētāji.

PSRS Ministru Padomes sastāvā pēc amata ietilpst savienoto republiku ministru padomju priekšsēdētāji.

Pēc PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja priekšlikuma PSRS Augstākā Padome var iekļaut PSRS valdības sastāvā citu PSRS orgānu un organizāciju vadītājus.

129. pants. PSRS Ministru Padome ir atbildīga un pakļauta PSRS Augstākajai Padomei, bet PSRS Augstākās Padomes sesiju starplaikā — atbildīga PSRS Augstākās Padomes Prezidiijam.

PSRS Ministru Padome regulāri sniedz pārskatu par savu darbu PSRS Augstākajai Padomei.

130. pants. PSRS Ministru Padome ir tiesīga izlemt visus PSRS kompetencē esošos valsts pārvaldes jautā-

jumus, ciktāl tie saskaņā ar Konstitūciju neietilpst PSRS Augstākās Padomes un PSRS Augstākās Padomes Prezidiija kompetencē.

Savu pilnvaru ietvaros PSRS Ministru Padome:

1) nodrošina tautas saimniecības, kā arī sociālās un kultūras celtniecības vadīšanu, vienotas politikas realizāciju zinātnes un tehnikas sfērā; izstrādā un veic pasākumus tautas labklājības un kultūras līmeņa celšanās nodrošināšanai, vienotas naudas un kredīta sistēmas nostiprināšanai, vienotas cenu politikas realizēšanai, valsts apdrošināšanas un vienotas uzskaites un statistikas sistēmas organizēšanai; organizē rūpniecības, celtniecības un lauksaimniecības uzņēmumu un apvienību, transporta un sakaru uzņēmumu, banku, kā arī citu Vissavienības pakļautības organizāciju un iestāžu pārvaldīšanu;

2) izstrādā un iesniedz PSRS Augstākajai Padomei kārtējos un perspektīvos PSRS tautas saimniecības attīstības un sociālās un kultūras celtniecības plānus un PSRS valsts budžetu; gādā par valsts plāna un budžeta izpildi; sniedz PSRS Augstākajai Padomei pārskatus par plāna un budžeta izpildi;

3) gādā par valsts interešu aizstāvēšanu, sociālistiskā ipašuma un sabiedriskās kārtības sargāšanu, pilsoņu tiesību nodrošināšanu un aizsargāšanu;

4) gādā par valsts drošības nodrošināšanu;

5) realizē PSRS Brūnoto Spēku celtniecības vispārīgo vadību, nosaka aktīvajā karadienestā iesaucamo pilsoņu ikgadējos kontingentus;

6) realizē vispārīgo vadību PSRS attiecībās ar ārvalstīm, ārējā tirdzniecībā, ekonomiskajā, zinātniski tehniskajā un kultūras sadarbībā ar ārvalstīm; gādā par PSRS starptautisko līgumu izpildes nodrošināšanu; apstiprina un denonsē starp valdībām noslēgtos starptautiskos līgumus.

131. pants. Lai izņemtu jautājumus, kas saistīti ar tautas saimniecības vadīšanas nodrošināšanu, un citus valsts pārvaldes jautājumus, kā pastāvīgs PSRS Ministru Padomes orgāns darbojas PSRS Ministru Padomes Prezidijs šādā sastāvā: PSRS Ministru Padomes

priekšsēdētājs, PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja pirmie vietnieki un vietnieki.

PSRS Ministru Padome, ja nepieciešams, nodibina PSRS Ministru Padomes komitejas, galvenās pārvaldes un citus resorus saimnieciskās, sociālās, kultūras un aizsardzības celtniecības jautājumos.

132. pants. PSRS Ministru Padome, ņemot par pamatu un izpildot PSRS likumus un PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētus, pieņem lēmumus, izdod rīkojumus un pārbauda to izpildi. PSRS Ministru Padomes lēmumi un rīkojumi obligāti jāpilda visā PSRS teritorijā.

133. pants. PSRS Ministru Padomei ir tiesības jautājumos, kas ietilpst PSRS kompetencē, apturēt savienoto republiku ministru padomju lēmumus un rīkojumus, atcelt PSRS ministru un PSRS valsts komiteju, kā arī citu tai pakļauto orgānu aktus.

134. pants. PSRS Ministru Padome apvieno un virza Vissavienības ministriju un PSRS koprepublikānisko ministriju, PSRS valsts komiteju un citu tai pakļauto orgānu darbu.

Vissavienības ministrijas un PSRS valsts komitejas vada tām uzticētās pārvaldes nozares visā PSRS teritorijā vai nu tieši, vai ar to izveidoto orgānu starpniecību.

PSRS koprepublikāniskās ministrijas un PSRS valsts komitejas vada tām uzticētās pārvaldes nozares parasti ar savienoto republiku attiecīgo ministriju un valsts komiteju starpniecību, tieši pārvaldīdamas PSRS Augstākās Padomes Prezidija apstiprināmā sarakstā ietvertos uzņēmumus un apvienības.

PSRS ministrijas un PSRS valsts komitejas ir atbildīgas par tām uzticēto pārvaldes nozaru stāvokli un attīstību, savas kompetences ietvaros izdod aktus, ņemot par pamatu un izpildot PSRS likumus, PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētus, PSRS Ministru Padomes lēmumus un rīkojumus, organizē un pārbauda to izpildi.

135. pants. PSRS Ministru Padomes un tās Prezidija kompetenci un darbības kārtību, PSRS Ministru

Padomes savstarpējās attiecības ar PSRS ministrijām un PSRS valsts komitejām, kā arī Vissavienības ministriju, PSRS koprepublikānisko ministriju un PSRS valsts komiteju sarakstu nosaka Likums par PSRS Ministru Padomi.

VI. SAVIENOTO REPUBLIKU VALSTS VARAS UN PĀRVALDES ORGĀNU UZBŪVES PAMATI

17. nodaļa

Savienotās republikas augstākie valsts varas un pārvaldes orgāni

136. pants. Savienotās republikas augstākais valsts varas orgāns ir savienotās republikas Augstākā Padome.

Savienotās republikas Augstākā Padome ir tiesīga lemt visus jautājumus, kas ir savienotās republikas kompetencē saskaņā ar PSRS Konstitūciju un savienotās republikas Konstitūciju.

Savienotās republikas Konstitūcijas pieņemšana, grozījumu izdarīšana tajā, savienotās republikas tautas saimniecības attīstības un sociālās un kultūras celtniecības valsts plānu, kā arī valsts budžeta apstiprināšana, tai pakļauto orgānu izveidošana ir vienīgi savienotās republikas Augstākās Padomes kompetencē.

Savienotās republikas likumus pieņem tikai savienotās republikas Augstākā Padome.

137. pants. Savienotās republikas Augstākā Padome ievēlē Augstākās Padomes Prezidiju — pastāvīgu savienotās republikas Augstākās Padomes orgānu, kas ir tai atbildīgs visā savā darbībā. Savienotās republikas Augstākās Padomes Prezidija sastāvu un pilnvaras nosaka savienotās republikas Konstitūcija.

138. pants. Savienotās republikas Augstākā Padome izveido savienotās republikas Ministru Padomi — savienotās republikas valdību — savienotās republikas valsts varas augstāko izpildu un rīcības orgānu.

Savienotās republikas Ministru Padome ir atbildīga un pakļauta savienotās republikas Augstākajai Padomei, bet Augstākās Padomes sesiju starplaikā — atbildīga savienotās republikas Augstākās Padomes Prezidijam.

139. pants. Savienotās republikas Ministru Padome, ņemot par pamatu un izpildot PSRS un savienotās republikas likumus, PSRS Ministru Padomes lēmumus un rīkojumus, pieņem lēmumus un izdod rīkojumus, kā arī organizē un pārbauda to izpildi.

140. pants. Savienotās republikas Ministru Padomei ir tiesības apturēt autonomo republiku ministru padomju lēmumus un rīkojumus, atcelt novadu, apgabalu un pilsētu (republikas pakļautības pilsētu) tautas deputātu padomju izpildkomiteju un autonomo apgabalu tautas deputātu padomju izpildkomiteju, bet savienotās republikās, kas nav iedalītas apgabalos, — rajonu un attiecīgo pilsētu tautas deputātu padomju izpildkomiteju lēmumus un rīkojumus.

141. pants. Savienotās republikas Ministru Padome apvieno un virza savienotās republikas koprepublikānisko un republikānisko ministriju un valsts komiteju darbu.

Savienotās republikas koprepublikāniskās ministrijas un valsts komitejas vada tām uzticētās pārvaldes nozares un ir pakļautas savienotās republikas Ministru Padomei, kā arī attiecīgajai PSRS koprepublikāniskajai ministrijai vai PSRS valsts komitejai. Republikāniskās ministrijas un valsts komitejas vada tām uzticētās pārvaldes nozares un ir pakļautas savienotās republikas Ministru Padomei.

18. nodaļa

Autonomās republikas augstākie valsts varas un pārvaldes orgāni

142. pants. Autonomās republikas augstākais valsts varas orgāns ir autonomās republikas Augstākā Padome.

Autonomās republikas Konstitūcijas pieņemšana un grozīšana, autonomās republikas tautas saimniecības attīstības un sociālās un kultūras celtniecības valsts plānu, kā arī valsts budžeta apstiprināšana, tai pakļautu orgānu nodibināšana ir vienīgi autonomās republikas Augstākās Padomes kompetencē.

Autonomās republikas likumus pieņem tikai autonomās republikas Augstākā Padome.

143. pants. Autonomās republikas Augstākā Padome ievieš autonomās republikas Augstākās Padomes Prezidiju un izveido autonomās republikas Ministru Padomi — autonomās republikas valdību.

19. nodaļa

Vietējie valsts varas un pārvaldes orgāni

144. pants. Valsts varas orgāni novados, apgabalos, autonomajos apgabalos, autonomajos apvidos, pilsētās, rajonos, pilsētu rajonos, ciematos un lauku apdzīvotajās vietās ir attiecīgās tautas deputātu padomes.

145. pants. Vietējās tautas deputātu padomes izlemj visus vietējās nozīmes jautājumus, ievērojot visas valsts intereses un padomes teritorijā dzīvojošo pilsoņu intereses, izpilda augstāko valsts orgānu lēmumus, kā arī piedalās republikas un Vissavienības nozīmes jautājumu apspriešanā, iesniedz savus priekšlikumus šajos jautājumos.

Tautas deputātu padomes vada valsts, saimniecisko, sociālo un kultūras celtniecību savā teritorijā; apstiprina saimnieciskās, sociālās un kultūras attīstības plānus un vietējo budžetu; vada tām pakļauto valsts orgānu, uzņēmumu, iestāžu un organizāciju darbību; nodrošina likumu ievērošanu, valsts un sabiedriskās kārtības un pilsoņu tiesību aizsargāšanu; veicina valsts aizsardzības spēju nostiprināšanu.

146. pants. Savu pilnvaru ietvaros vietējās tautas deputātu padomes kontrolē, kā to teritorijā esošie augstākas pakļautības uzņēmumi, iestādes un organizācijas

ievēro likumus; koordinē un kontrolē to darbību zemes lietošanā, dabas aizsardzībā, celtniecībā un tautas patēriņa preču ražošanā, sociālajā, kultūras, sadzīves un citās ar iedzīvotāju apkalpošanu saistītajās sfērās.

147. pants. Vietējās tautas deputātu padomes pieņem lēmumus PSRS, savienotās un autonomās republikas likumos tām piešķirto tiesību ietvaros. Vietējo padomju lēmumi obligāti jāizpilda visiem padomju teritorijā esošajiem uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām, kā arī amatpersonām un pilsoņiem.

148. pants. Vietējo tautas deputātu padomju izpildu un rīcības orgāni ir izpildkomitejas, ko padomes ievēl no deputātiem.

Izpildkomitejas ne retāk kā vienu reizi gadā sniedz pārskatu padomēm, kas tās ievēlējušas.

149. pants. Vietējās tautas deputātu padomes izpildkomiteja ir tieši atbildīga padomei, kas to ievēlējusi, kā arī augstākajam izpildu un rīcības orgānam.

VII. TIESAS SPRIESANA, ARBITRĀŽA UN PROKURATŪRAS UZRAUDZĪBA

20. nodaļa

Tiesa un arbitrāža

150. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā tiesu spriež tikai tiesa.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā darbojas PSRS Augstākā tiesa, savienoto republiku augstākās tiesas, autonomo republiku augstākās tiesas, novadu, apgabalu un pilsētu tiesas, autonomo apgabalu tiesas, autonomo apvidu tiesas, rajonu (pilsētu) tautas tiesas, kā arī kara tribunāli Bruņotajos Spēkos.

151. pants. Visas tiesas Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā izveido, ievēlējot tiesnešus un tautas piesēdētājus.

Rajonu (pilsētu) tautas tiesu tiesnešus ievēlē rajona (pilsētas) pilsoņi uz vispārēju, vienlīdzīgu un tiešu vēlēšanu tiesību pamata, aizklāti balsojot, uz pieciem gadiem. Rajonu (pilsētu) tautas tiesu tautas piesēdētājus ievēl uz divarpus gadiem darbaļu sapulcēs viņu darba vai dzīves vietā, atklāti balsojot.

Augstākstāvošās tiesas ievēl attiecīgās tautas deputātu padomes uz pieciem gadiem.

Kara tribunālu tiesnešus ievēl PSRS Augstākās Padomes Prezidijs uz pieciem gadiem, bet tautas piesēdētājus — karavīru sapulces uz divarpus gadiem.

Tiesneši un tautas piesēdētāji ir atbildīgi vēlētajiem vai orgāniem, kas viņus ievēlējuši, un sniedz tiem pārskatus.

152. pants. PSRS Augstākā tiesa ir augstākais PSRS tiesas orgāns un likumā noteiktajos ietvaros realizē uzraudzību pār PSRS tiesu, kā arī savienoto republiku tiesu darbību.

PSRS Augstāko tiesu ievēl PSRS Augstākā Padome uz pieciem gadiem šāda sastāvā: priekšsēdētājs, viņa vietnieki, tiesas locekļi un tautas piesēdētāji. PSRS Augstākās tiesas sastāvā pēc amata ietilpst savienoto republiku augstāko tiesu priekšsēdētāji.

PSRS Augstākās tiesas organizācijas un darbības kārtību nosaka Likums par PSRS Augstāko tiesu.

153. pants. Visās tiesās civillietas un krimināllietas iztiesā koleģiāli, bet pirmās instances tiesā — piedaloties tautas piesēdētājiem. Tautas piesēdētājiem tiesas spriešanā ir visas tiesneša tiesības.

154. pants. Tiesneši un tautas piesēdētāji ir neatkarīgi un pakļauti tikai likumam.

155. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā tiesu spriež, pamatojoties uz pilsoņu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā.

156. pants. Visās tiesās lietas iztiesā atklāti. Lietu izskatīšana slēgtā tiesas sēdē pieļauta tikai likumā noteiktajos gadījumos, pie tam ievērojot visus tiesvedības noteikumus.

157. pants. Apsūdzētajam tiek nodrošinātas tiesības uz aizstāvību.

158. pants. Tiesvedība notiek savienotās vai autonomās republikas, autonomā apgabala vai autonomā apvidus valodā, vai arī attiecīgās teritorijas iedzīvotāju vairākuma valodā. Personām, kas piedalās lietā, bet neprot valodu, kurā notiek tiesvedība, nodrošina tiesības pilnīgi iepazīties ar lietas materiāliem un piedalīties tiesas darbībā ar tulka starpniecību, kā arī tiesības uzstāties tiesā dzimtajā valodā.

159. pants. Nevienam nevar atzīt par vainīgu nozieguma izdarīšanā un uzlikt viņam kriminālsodu citādi kā ar tiesas spriedumu un atbilstoši krimināllikumam.

160. pants. Lai sniegtu juridisku palīdzību pilsoņiem un organizācijām, darbojas advokātu koleģijas. Likumā paredzētajos gadījumos juridisko palīdzību pilsoņiem sniedz bez maksas.

161. pants. Civillietu un krimināllietu tiesvedībā var piedalīties sabiedrisko organizāciju un darba kolektīvu pārstāvji.

162. pants. Organizāciju, iestāžu un uzņēmumu saimnieciskos strīdus izšķir valsts arbitražas iestādes. Valsts arbitražas iestāžu organizācijas un darbības kārtību nosaka likums.

Visu arbitražas iestāžu darbību vada un uzrauga PSRS Valsts arbitraža. PSRS Valsts arbitražas galveno arbitru ieceļ PSRS Augstākā Padome uz pieciem gadiem.

21. nodaļa

Prokuratūra

163. pants. Augstāko uzraudzību pār to, lai visas ministrijas, valsts komitejas un resori, uzņēmumi, iestādes un organizācijas, vietējo tautas deputātu padomju izpildu un rīcības orgāni, kolhozi, kooperatīvas un citas sabiedriskās organizācijas, amatpersonas, kā arī pilsoņi precīzi un vienveidīgi pildītu likumus, tiek uzdots PSRS ģenerālprokuroram un viņam pakļautajiem prokuroriem.

164. pants. PSRS ģenerālprokuroru ieceļ PSRS Augstākā Padome, viņš ir atbildīgs un pakļauts tai, bet Augstākās Padomes sesiju starplaikā ir atbildīgs PSRS Augstākās Padomes Prezidijs.

165. pants. Savienoto republiku, autonomo republiku, novadu, apgabalu un autonomo apgabalu prokurorus ieceļ PSRS ģenerālprokurors. Autonomo apvidu, rajonu un pilsētu prokurorus ieceļ savienoto republiku prokurori un apstiprina PSRS ģenerālprokurors.

166. pants. PSRS ģenerālprokurora un visu zemāko prokuroru pilnvaru laiks ir pieci gadi.

167. pants. Prokuratūras iestādes realizē savas pilnvaras neatkarīgi no jebkādiem vietējiem orgāniem, pakļaujoties vienīgi PSRS ģenerālprokuroram.

PSRS prokuratūras iestāžu organizācijas un darbības kārtību nosaka Likums par prokuratūras uzraudzību Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā.

VIII. PSRS ĢERBONIS, KAROGS, HIMNA UN GALVASPILSĒTA

168. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības valsts ģerbonis ir sirpja un āmura attēls, kura fonu veido zemeslode saules staros un vārpu ietvarā ar uzrakstu savienoto republiku valodās: «Visu zemju proletarieti, savienojieties!». Ģerboņa augšpusē ir piestaraina zvaigzne.

169. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības valsts karogs ir sarkans taisnstūra audums, kura augšējā stūrī pie kāta attēlots zelta sirpis un āmurs un virs tiem — sarkana piestaraina zvaigzne ar zelta apmali. Karoga platuma attiecība pret tā garumu ir 1:2.

170. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības valsts himnu apstiprina PSRS Augstākās Padomes Prezidijs.

171. pants. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības galvaspilsēta ir Maskava.

IX. PSRS KONSTITŪCIJAS DARBĪBAS UN GROZĪŠANAS KĀRTĪBA

172. pants. PSRS Konstitūcijai ir augstākais juridiskais spēks. Visus likumus un citus valsts orgānu aktus izdod uz PSRS Konstitūcijas pamata un saskaņā ar to.

PSRS Konstitūcija ir spēkā kopš tās pieņemšanas.

173. pants. PSRS Konstitūciju groza ar PSRS Augstākās Padomes lēmumu, kas pieņemts ar ne mazāk kā divu trešdaļu balsu vairākumu no katras palātas deputātu kopskaita.

SATURS

I. Sabiedriski politiskās un ekonomiskās iekārtas pamati	6
1. nodaļa. Politiskā sistēma	6
2. nodaļa. Ekonomiskā sistēma	7
3. nodaļa. Sociālā attīstība un kultūra	10
4. nodaļa. Ārpolitika	11
5. nodaļa. Sociālistiskās Tēvijas aizsardzība	12
II. Valsts un personība	12
6. nodaļa. PSRS pilsonība. Pilsoņu tiesību vienlīdzība	12
7. nodaļa. PSRS pilsoņu pamattiesības, pamatbrīvbās un pamatpienākumi	14
III. PSRS nacionāli valstiskā iekārta	19
8. nodaļa. PSRS — savienota valsts	19
9. nodaļa. Savienotā padomju sociālistiskā republika	21
10. nodaļa. Autonomā padomju sociālistiskā republika	22
11. nodaļa. Autonomais apgabals un autonomais apvidus	23
IV. Tautas deputātu padomes un to ievēlēšanas kārtība	24
12. nodaļa. Tautas deputātu padomju sistēma un darbības principi	24
13. nodaļa. Vēlēšanu sistēma	25
14. nodaļa. Tautas deputāts	26
V. PSRS augstākie valsts varas un pārvaldes orgāni	27
15. nodaļa. PSRS Augstākā Padome	27
16. nodaļa. PSRS Ministru Padome	32
VI. Savienoto republiku valsts varas un pārvaldes orgānu uzbūves pamati	35
17. nodaļa. Savienotās republikas augstākie valsts varas un pārvaldes orgāni	35

18. nodaļa. Autonomas republikas augstākie valsts varas un pārvaldes orgāni . . .	36
19. nodaļa. Vietējie valsts varas un pārvaldes orgāni . . .	37
VII. Tiesas spriešana, arbitraža un prokuratūras uzraudzība . . .	38
20. nodaļa. Tiesa un arbitraža . . .	38
21. nodaļa. Prokuratūra . . .	40
VIII. PSRS ģerbonis, karogs, himna un galvaspilsēta . . .	41
IX. PSRS Konstitūcijas darbības un grozīšanas kārtība . . .	42

Проект Конституции
Союза Советских Социалистических Республик,
представленный Конституционной комиссией
и одобренный
Президиумом Верховного Совета СССР
для вынесения на всенародное обсуждение
КОНСТИТУЦИЯ
(Основной Закон)
СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК

Издательство «Лиезма» Рига 1977
На латышском языке

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē - 2”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Aristotelis. *Nikomaha ētika*. Rīga: Zvaigzne, 1985.
2. Boshammer, S. Was ist soziale Gerechtigkeit? Eine Einführung [tīssais] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.philosophie.unibe.ch/unibe/philhist/philosophie/content/7004/67373/e8078/e8079/WasistsozialeGerechtigkeit.pdf>.
3. Hele, O. *Taisnīgums. Filsofisks ievads*. Rīga: Argāds Zvaigzne ABC, 2009.
4. Iljannova, D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005.
5. Kaufmann, A. Hasener, W., Neumann, U. *Einführung in die Rechtsphilosophie und Rechtsheorie der Gegenwart*. 8., überarbeitete Auflage. Heidelberg: C.F. Müller, 2011.
6. Koller, P. *Theorie des Rechts. Eine Einführung*. 2., verbesserte und erweiterte Auflage. Wien: Köln: Weimar: Böhlau, 1997.
7. Kovaļevska, A. Sociāli atbildīgas valsts princips. *Jurista vārds*, Nr. 32 (537), 2008.
8. Lasmane, S. *20. gadsimta ētikas pārvērtieni*. Rīga: Argāds Zvaigzne ABC, 2004.
9. Merkel, W. *Soziale Gerechtigkeit: Theorie und Wirklichkeit* [tīssais] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/06078.pdf>.
10. Röhl, K. F., Röhl, H. C. *Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch*. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, München: Carl Heymanns Verlag, 2008.
11. Rubenis, A. *Imanuels Kants. Kertas stīmeņa mēģinājums tuvināt karālin*. Rīga: Miņeva, 2006.
12. Rütters, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010.
13. Vīdbergs, H. J., Messersmīts, K., Nīdre, I. Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.
14. Азаркин, Н. М. *Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций*. Москва: Юридическая литература, 2003.
15. фон Хайек, Ф. А. *Право, законность и свобода. Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики*. Москва: ИРИСЕН, 2006.
16. Рабрух, Г. *Философия права*. Москва: Международные отношения, 2004.
17. Ролз, Дж. *Теория справедливости*. Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1995.

SATVERSMĪBAS JĒDIENS UN ELEMENTI

Dr. iur. Jānis Pleps

IU Juriskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedras lektors
jannis.pleps@lu.lv

Atslegavardi: Satversme, satversmība, formālā satversmība, materiālā satversmība, konstitucionalitāte, Satversmes tiesa

Demokrātiskā tiesiskā valstī nozīmīga ir konstitūcijas pārākuma principa nodrošināšana. Tiesību zinātnē atzīts, ka konstitūcijas atzišana par tiesību sistēmas normu ar augstāko juridisko spēku ir prasība, kas izriet no tiesiskās valsts principa.¹ Abilīstosi konstitūcijas idejai konstitūcija stāv pāri „pārējam” tiesībām.²

Konstitūcijas pārākumu faktiski nodrošina konstitucionālās kontroles mehānisms, proti, valstī pastāv juridiska procedūra, kā iespējams pārbaudīt likumu un citu normatīvo aktu, kā arī valsts varas institūciju rīcības atbilstību valsts konstitūcijai. Daudzu valstu konstitucionālajās tiesībās likumu un citu normatīvo aktu abilīstība konstitūcijai tiek apzīmēta kā konstitucionalitāte.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Akadēmisko terminu datubāze liecina, ka arī Latvijā abilīstība konstitūcijai būtu apzīmējama kā konstitucionalitāte.³ Šis termins bieži tīcis lietots arī tiesību praksē un tiesību zinātnē. Taču paralēli tam arvien lielāku popularitāti ieguvusi alternatīvais konstitucionalitātes apzīmējums – satversmība. Piemēram, pat Satversmes tiesa vairākos nolēmumos *expressis verbis* lietojusi terminu „satversmība”.⁴

Šajā rakstā aplūkots satversmības jēdziena vēsturiskā attīstība, kā arī tā saturs un elementi, ieskaitot, kādas ir metodoloģijas atšķirības, lai izvērtētu likumu un citu normatīvo aktu abilīstību Satversmei.⁵

Lai sasniegtu raksta mērķus, autors izmantojis vairākas zinātniski pētnieciskās metodes. Vēsturiskā metode izmantota, lai sniegtu ieskatu satversmības jēdziena ģenēzē un tā attīstībā Latvijas tiesību sistēmā. Ar socioloģiskās metodes palīdzību autors mēģinājis iezīmēt satversmības pārbaudē veicamos apsvērumus un vērtību spriedumu nozīmī šajā procesā. Savukārt ar dogmatiskās metodes palīdzību autors ilustējis satversmības pārbaudes metodoloģiju.

¹ Neimanis, J. *Tiesību tīklāveidāšana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 69. pp.

² Portenders, H. Izšķirtošs kā suverēns ar nepārodošu varu. *Likums un Tiesības*, Nr.10, 3. sēj., 2001, 300. pp.

³ Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm [tīssais]. Pieejams: <http://termini.lu.lv/term.php?term=konstitucionalitatis=konstitucionalitate=long=LV>.

⁴ Sk. piem. Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2008-35-01 11. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 56, 2009, 9. apr.; Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2009-43-01 22. un 24.punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 2009, 30. jūn.; Satversmes tiesas 2011. gada 27. janvāra sprieduma lietā Nr. 2010-22-01 8. un 12. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 17, 2011, 1. febr.; Satversmes tiesas 2011. gada 29. marta lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-68-01 8. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 51, 2011, 31. marts.

⁵ Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 141, 1922, 30. jūn.

1. Satversmības jēdziena ģenēze

Zinātnes un terminoloģijas veidošanos daudzās jomās, tostarp tiesību zinātnēs, būtiski ietekmēja latviešu valodas kopšanas ideja.⁶ Arī konstitucionālo tiesību jomā nepieciešamie termini lielākoties tikuši darināti, izmantojot latviešu valodas resursus. Piemēram, konstitūcijas apzīmēšanai nepieciešamo vārdu „satversme” Kronvaldu Atis veidoja jau 1869. gadā no vārda „tvert”, jo „cilvēki tādēļ pieņemusi likumus, lai tiem būtu vajadzīgā laikā kur patverties, lai tiem būtu tversmes”.⁷

Konstitūcijas ideja un Kronvaldu Ata piedāvātais jaunvārds izrādījās tik populārs, ka Jānis Pļieķšans konstitūcijai veltītajā rakstā lielākoties lietoja Kronvaldu Ata darinājumu.⁸ Vārds „satversme” arī tika izmantots, lai uz tā pamata radītu visus nepieciešamos jēdzienus, kas saistīti ar konstitūciju, nacionālā valstiskuma veidošanās laikā.⁹

Šāda kontekstā mazliet paradoksāli varētu likties, ka, veidojot nacionālo valstiskumu un izstrādājot Satversmi, politiķiem un juristiem nebija nepieciešams konstitucionalitātes jēdziens. Lai arī ASV konstitucionālā pieredze, kur Augstākā tiesa var pārbaudīt likumu atbilstību Konstitūcijai, noteikti bija zināma, šī teorija pagājušā gadsimta divdesmito gadu sākumā Latvijā neguva atbalstu. Tiesību teorijā vispārējā tika atzīts, ka „tiesai nav tiesības pārbaudīt, vai likums runā pretim vispārējiem konstitūcijas pamatprincipiem”.¹⁰

Teši salīdzinošo tiesību kontekstā tiesību zinātniekiem nācās skaidrot likumu atbilstību konstitūcijai. Profesors Kārlis Dišlers sākotnēji pārtēma daudzās svešvalodās lieto to terminu „konstitucionalitāte”.¹¹ Nepieciešams uzsvērt Kārļa Dišlera rezervēto attieksmi pret šo fenomenu: „Par paša šī institūta lietderību ir grūti spriest: pati ideja liekas cēla: garantēt likumību, bet ja tiesu iestādes ļaunās iespādoģības no ārienes, tad viņas var pieļaut konstitūcijas iztulkošanā zināmā subjektivitāšu”.¹²

Konstitucionalitātes idejas popularizēšana Latvijā aizsākās tikai pagājušā gadsimta trīsdesmito gadu sākumā. Senators Kārlis Ducmanis salīdzinoši plašā apcerējumā aizstāvēja likumu konstitucionalitātes pārbaudes nepieciešamību, lai nodrošinātu valsts varas daļiņas principa īstenošanu.¹³ Tomēr arī viņš vēl izmanto terminu „konstitucionalitāte”.

Savukārt termins „satversmība” Latvijas tiesību zinātnē ienācis reizē ar Kārļa Ulmaņa apvērsumu. Raksturojot Satversmes trūkumus, docents Roberts Akmentiņš pirmo reizi autoritatīvu rakstā lieto terminu „satversmība”: „Liels defekts mūsu konstitūcijā ir tas, ka mums nav paredzēts pārbaudīt likumu satversmību. [...] Mūsu apstākļos šim Satversmes trūkumam ir lielāka nozīme kā valstīs, kur pastāv divpalātu sistēma,

kas var novērst drīzāk likumu pretunus ar konstitūciju.”¹⁴ Pēc tam satversmības kā termina lietošanu akceptējis arī profesors Kārlis Dišlers.¹⁵

Par spīti šim salīdzinoši vēlaļam un minimālajam izmantojumam pēc neatkarības atjaunošanas termins „satversmība” sekmīgi un pārliecinoši ieņēmis savu vietu tiesību zinātnē. Vienā no pirmajiem rakstiem, kas veltīts tiesību normu spēkā esībai, tā autor terminus „konstitucionalitāte” un „satversmība” lieto kā sinonīmus.¹⁶ Tomēr šā gadsimta pirmās desmitgades sākumā termins „satversmība” vēl nebija pietiekami apzināts. Lai varētu to lietot, rakstos dažkārt ievietoja paskaidrojošas norādes.¹⁷ Savukārt šā gadsimta otrajā desmitgadē satversmība konstitucionālajās tiesībās kļuva par valdošo terminu, ņemot vērā iepriekš minēto Satversmes tiesas un Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas¹⁸ nostāju.

Vārds „satversmība” Latvijas tiesību zinātnē ienācis nejausi, mēģinot skaidrot konstitucionalitātes pārbaudes mehānismus ASV, Austrijā un Čehoslovākijā. Tomēr nevar noliegt, ka šis vārds darināts veiksmīgi un atbilstoši Latvijas konstitucionālo tiesību tradīcijām. Tādēļ droši vien turpmāk tas būtu plašāk lietojams tiesību praksē un tiesību zinātnē.

2. Satversmības elementi

2.1. Satversmības saturs

Satversmību lielākoties var skaidrot atbilstoši Satversmes 85. panta formulējumam. Proti, satversmība ir likuma atbilstība Satversmei. Latvijas tiesību zinātnē jau pagājušā gadsimta divdesmitajos gados šo jēdzienu sāka skaidrot līdzīgi. Piemēram, senators Augusts Jēbers satversmības raksturošanai pietiekami precīzi izmantojis aprakstošo formulu – „pārbaudīt, vai likums runā pretim vispārējiem konstitūcijas pamatprincipiem”,¹⁹ savukārt senators Kārlis Ducmanis rakstā par „likumu saskaņas ar satversmi”²⁰ pārbaudi.

Mūsdienu tiesību teorijā tiesību normas satversmības pārbaude ir obligāta juridiskā metode, kas jāveic, lai izņemtu jautājumu par tiesību normas piemērošanu. Šī pārbaude tiesību teorijā tiek apzīmēta kā tiesību normas augstākā kritika²¹ jeb materiālais tiesību normas spēkā esības priekšnoteikums.²²

Satversmes tiesa savā klasiskajā atziņā par pareizu tiesību normas piemērošanu diemžēl tiesību normas satversmības pārbaudi atsevišķi nav izdalījusi, to

⁶ Sal Osipova, S. Vēsture, tiesību vēsture un nacionālā identitāte Latvijā XX gadsimtā, *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2009, 17. nov.

⁷ Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, 2. sēj. Rīga: Avots, 1992, 159. lpp.

⁸ Pļieķšans, J. Kas ir satversme. Grām.: Rainis, J. *Kopotte raksti*, 18. sēj. Rīga: Zinātne, 1983, 379.–398. lpp.

⁹ Plāšāks sk. Šulcs, L. Atskats uz Latvijas valstiskās idejas izveidošanos. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 5/6, 193–213. lpp., Nr. 7/8 275.–292. lpp., Nr. 9, 361.–367. lpp., 1926.

¹⁰ Loebers, A. *Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa*. Rīga: LU Sūd. pad. grāmatnīca, 1922, 40. lpp.

¹¹ Dišlers, K. *Demokrātiskās valsts iekārtas pamati (Ievads konstitucionalitātes tiesībās)*. Rīga: A.Gulbis, 1931, 37. lpp.; Dišlers, K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 83. lpp.

¹² Dišlers, K. *Demokrātiskās valsts iekārtas pamati (Ievads konstitucionalitātes tiesībās)*. Rīga: A.Gulbis, 1931, 37. lpp.

¹³ Ducmanis, K. *Likums un tiesības*. Rīga: Rato juris, 2005, 24. lpp.

¹⁴ Kaimiņš, E. *Tiesību normu spēka esamība un intertemporālā piemērošana*. Likums un Tiesības, Nr. 7, 2. sēj., 2000, 215. lpp.

¹⁵ Akmentiņš, R. Latvijas Satversmes reforma. *Jurists*, Nr. 5, 1934, 134. sl.

¹⁶ Dišlers, K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 83., 243. lpp.

¹⁷ Kaimiņš, E. Tiesību normu spēkā esamība un intertemporālā piemērošana. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2. sēj., 2000, 215. lpp.

¹⁸ Sk. Pļieks, J., Pastars, E. Par Satversmes grozījumu projekta satversmību. *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2002, 7. maijs.

¹⁹ Par iespējamo ministra noteikumu satversmību: Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas 2011. gada 31. maļa vēdoģis. Grām.: *Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Vēdoģis: 2008–2011*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 179.–193. lpp.

²⁰ Loebers, A. *Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa*. Rīga: LU Sūd. pad. grāmatnīca, 1922, 40. lpp.

²¹ Ducmanis, K. Likums un tiesības. Rīga: Rato juris, 2005, 24. lpp.

²² Kaimiņš, E. Tiesību normu spēka esamība un intertemporālā piemērošana. Likums un Tiesības, Nr. 7, 2. sēj., 2000, 215. lpp.

ietverot plašākā tvērumā – tiesību normas hierarhiskās piemērojamības izvērtēšana. „Satversmei atbilstoša tiesību normu piemērošana ietver sevi parēzās tiesību normas atrašanos un atbilstošu interpretēšanu, intertemporālās un hierarhiskās piemērojamības izvērtēšanu, atbilstošās judikatūras izmantošanu, kā arī tiesību tālārvērdēšanu.”²³

Satversmības pārbaudes ietvaros atbilstoši tiesību teorijas atziņām noskaidrojams, vai tiesību normu pieņemumi kompetenta institūcija, ievērojot noteikto procesuālo kārtību, un vai no satura viedokļa šī norma atbilst Satversmei.²⁴ Tiesību teorijā izņemti trīs aspekti, kas jānoskaidro, pārbaudot tiesību normas satversmību:

- 1) vai ievērota tiesību normas izdošanas kompetence;
- 2) vai ievērota tiesību normas izdošanas procesuālā kārtība;
- 3) vai nav tiesību normas saturisku pretrunu ar Satversmes normu.²⁵

Raugoties uz šiem pārbaudes soļiem, iespējams tos šķaidri nošķirt formālajā satversmībā un materiālajā satversmībā.

2.2. Formālā satversmība

Tiesību normas izdošanas kompetence un tiesību normas izdošanas procesuālās kārtības ievērošana ir precīza atsaucē uz profesora Hansa Kelzena piedāvāto teoriju.

Atbilstoši profesora Hansa Kelzena teorijai tiesību normas izkārtotajās hierarhiski pēc to juridiskā spēka. Tiesību normu savstarpējās attiecības hierarhijas iekšienē noteic normu rašanās kārtība. Ja norma noteic citas normas pieņemšanas kārtību, tā ir augstāka līmeņa norma; ja normas pieņemšanas kārtību noteic cita norma, tā ir zemāka līmeņa norma. Līdz ar to tiesību sistēma nav viena līmeņa tiesību normu kopums, bet gan hierarhiski izkārtota normu piramīda, kurā normas izvietotas vairākos līmeņos.²⁶

Tiesību normas hierarhiski izkārtotajam pēc to juridiskā spēka. „Kā zināms, tiesību normu juridiskais spēks ir atkarīgs:

- 1) no institūcijas, kura to ir pieņēmusi;
- 2) no tiesību normas pieņemšanas kārtības.

Piemēram, tiesību normai, kuru pieņēmusi Saeima, ir augstāks juridiskais spēks nekā tiesību normai, kuru pieņēmusi pašvaldība. Savukārt tiesību normām, kuras Saeima pieņēmusi Satversmes 76. panta kārtībā (ar kvalificētu kvorumu un balsu vairākumu), ir augstāks juridiskais spēks nekā tiesību normām, kuras pieņemtas Satversmes 23. un 24. panta kārtībā (ar vienkāršu balsu vairākumu), resp., Saeimas pieņemtajiem satversmes (konstitucionālajiem) likumiem ir augstāks juridiskais spēks nekā parastajiem likumiem.”²⁷

²³ Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra sprieduma lēmā Nr. 2004-16-01 17. punkts, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 3, 2005. 6. janv.

²⁴ Kalniņš, E. Tiesību normu spēkā esamība un intertemporālā piemērošana. Likums un Tiesības, Nr. 7, 2. sēj., 2000, 215. lpp.

²⁵ Neimanis, J. *Juridisku kārta risināšanas tehnika*. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 31.–32. lpp.

²⁶ Kalisen, H. *Introduction to the Problems of Legal Theory. A Translation of the First Edition of the Reine Rechtslehre or Pure Theory of Law*. Oxford: Clarendon Press, 2002, p. 64.

²⁷ Satversmes tiesas tiesneša Jura Jēgēja atsevišķās domas lēmā Nr. 2004-01-06. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi. Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. Pētījums Konstitucionālā tiesa Latvijas Republikā*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 24. lpp.

Tiesību normas satversmības pārbaudes pirmie divi soļi pēc būtības pilnībā aptver Hansa Kelzena piedāvāto tiesību normu hierarhisko struktūrējumu, proti, ļauj noskaidrot, vai formāli tiesību norma pieņemta atbilstoši augstāka juridiskā spēka tiesību normām. Šeit var atgādināt, ka Hanss Kelzens neprasa, lai norma saturiski atbilstu augstākas piramīdas pakāpes normām, – normai tikai ir jāietiek izdotai augstākas pakāpes normu noteiktajā procedūrā.²⁸

Hansa Kelzena piedāvātajai normatīvo aktu hierarhijai ir formāls, nevis materiāls raksturs, proti, tiesību normu spēkā esībai nav nepieciešama to saturiska atbilstība augstākā juridiskā spēka normām, tikai normu pieņemšanas kārtības ievērošana. Kā norādījis Hanss Kelzens, hierarhija nenoteic normu saturu, bet gan tikai pieņemšanas procedūru.²⁹

Līdz ar to tiesību normas izdevēja kompetences un tiesību normas pieņemšanas procedūras pārbaudi varētu apzīmēt kā formālo satversmību.

2.3. Materiālā satversmība

Savukārt tiesību normas saturiskās atbilstības pārbaude Satversmei ir būtiska atkāpe no profesora Hansa Kelzena teorijas. „Satura kritērijs ietver attiecīgās normas gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā un teleoloģiskā izpratni, kas tādējādi ļauj konstatēt ne tikai acīmredzamus, bet arī slēptu vienas vai otras tiesību normas saturisku prekonstitucionālītāti.”³⁰

Tiesību normu saturiskās pārbaudes nepieciešamību pierādīja pagājušā gadsimta totalitāro režīmu pieredze. Lai novērstu šādas situācijas atkārtošanos, valdošais viedoklis sasaukta likumdevēju ne vien ar procedūras noteikumiem, bet arī ar konstitucionālās normas ievērojamību vērtībām un vispārējiem tiesību principiem, atzīstot taisnīgumu kā tiesiskā regulējuma galīgo mērķi. Kā atzīmējis Eiropas Savienības tiesas tiesnesis Egils Levits, „likuma (ģenerālais) taisnīgums demokrātiskā un tiesiskā valstī ir ne vien likuma primārais mērķis, bet arī nepieciešama likuma īpašība, lai tas būtu spēkā. Ņemot vērā pasaules pieredzi ar totalitārām „netaisnības valstīm” (šāds režīms bija jāpārcieš arī Latvijai), nevar piekrist Hansa Kelzena „tīro tiesību” mācībai, kuras pamatēze ir tāda, ka tiesību normas ir spēkā *per se*, neatkarīgi no to ētiskā satura. Ir jāpiekrist tām teorijām, kuras uzskata, ka taisnīgums ir likuma spēkā esamības priekšnosacījums.”³¹

Nepieciešamība pārbaudīt, vai tiesību norma saturiski atbilst konstitūcijai, būtiski mainījusi tiesību normu piemērotāja lomu tiesiskajā sistēmā. Tiesnesim demokrātiskā tiesiskā valstī jāaizsargā konstitūcija un demokrātija. Kā rakstījis bijušais Izraēlas Augstākās tiesas priekšsēdētājs Arons Baraks, demokrātijas pastāvēšanu nevar uzskatīt par pašsaprotamu. Ja demokrātija bija iespējams iznīcināt Kanta, Bēthovena un Ģeies Vācijā, tas ir iespējams visur. Tādēļ tiesnešiem jānodrošina likumdevēja rīcības tiesiskuma kontrole, lai netiktu apdraudētas cilvēktiesības un citas konstitucionālās vērtības.³²

²⁸ Kalisen, H. *Introduction to the Problems of Legal Theory. A Translation of the First Edition of the Reine Rechtslehre or Pure Theory of Law*. Oxford: Clarendon Press, 2002, p. 56.

²⁹ Turpat, p. 56.

³⁰ Kalniņš, E. Tiesību normu spēkā esamība un intertemporālā piemērošana. Likums un Tiesības, Nr. 7, 2. sēj., 2000, 217. lpp.

³¹ Levits, E. Ģenerālklausulas un tiesības brīvība (I). *Likums un Tiesības*, Nr. 6, 5. sēj., 2003, 163. lpp.

³² Barak, A. *The Judge in a Democracy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006, p. 20–26.

Tiesību normas saturiskās atbilstības pārbaudi konstitūcijai nevar veikt tikai ar formālām juridiskajām metodēm. Jautājumam par konstitucionālo vērtību aizsardzību un likumdevēja rīcības izvērtēšanai vienmēr būs tiespolitiska dimensija, kura nozīmīga loma atvēlēta tiesneša personībai. „Tulkojot un piemērojot likumu, [tiesnesis] drīkst vadīties tikai ar tiesneša pārliecības, ko veido tiesneša profesionālās zināšanas un prasme, tiesību un sabiedrisko procesu izpratne, kultūra, redzesloks, pilsoniskā stāja un citi faktori.”³³ Konstitūcijas iztulkošana tiesneša tiesību un sabiedrisko procesu izpratnē, kultūrā, redzeslokā un pilsoniskā stājā iegūst sevišķu nozīmi.

Ja formālo satversmību tiesību normu piemērotājs var pārbaudīt juridisko metožu ietvaros, tad tiesību normas saturiska pārbaude prasa papildu apsvērumus, kas atrodas ārpus juridiskajām metodēm. Šajā ziņā taisnība bijusi profesoram Karlam Šmitam, ka valsts varas orgāns, kas izšķirto visus strīdus par konstitūcijas iztulkošanu, būtu augstākā politiskā instance valstī, jo tā izlentu ne vien tiesību, bet arī politikas jautājumus. Pēc Karla Šmita ieskatiem, valststiesisko jautājumu depolitizācija ir nežēlojama fikcija, jo ikviens valststiesiskais jautājums pēc savas dabas jau ir politisks jautājums.³⁴

Līdz ar to tiesību normu saturiskās atbilstības pārbaudi var apzīmēt par materiālo satversmību, lai iezīmētu šīs pārbaudes metodoloģijas atšķirības no formālās satversmības pārbaudes.

3. Emocionālā satversmība

Tiesību normu piemērotājam, pārbaudot satversmību, jāsecina, vai tiesību norma atbilst vai neatbilst Satversmei. Ja tiesību normu piemērotājs uzskata, ka tiesību norma neatbilst Satversmei, nebūtu pieļaujama šādas tiesību normas piemērošana. Tiesību normas piemērotājs nevar ignorēt šaubas par satversmību, tam tiesību normas paredzētā kārtībā jāvērtējas pret Satversmi neatbilstošu tiesību normu.³⁵

Latvijas tiesību praksē beidzamā laikā iezīmējusies tendence nošķirt tiesisko analīzi no emocionālās analīzes. Satversmes tiesas priekšsēdētājs Gunārs Kučis attiecīgos formulējumus pat lietojis savās atsevišķajās domās. Vērtējot tiesību normu, viņš rakstā, ka „nebija šaubu – attiecīgais rīstājums nav pieļaujams ne tiesiski, ne emocionāli, šāda norma neatbilst tiesiskās palāvības principam un tātad arī Satversmei.”³⁶

Vēl plašāk juridiskās analīzes un emocionālās analīzes nošķirumu Satversmes tiesas priekšsēdētājs izvērsis intervijā plašsaziņas līdzekļos. Lai arī šiem spriedumiem viņš nav pievienojis atsevišķās domas, intervijā Satversmes tiesas priekšsēdētājs atzina, ka vairāki Satversmes tiesas spriedumi viņam emocionāli nav pieņemami: „Jā, emocionāli man daži spriedumi nepatīk. Ar sirdi es tos nepieņemmu. Negribas tādu spriedumu. Tas pats spriedums Abrenes sakārā. [...] Taču šajā lietā mēs vērtējam tiesisko pusi. Izejot cauri tam, kā vēsturiski viss veidojās, mēs teicām – procedūra ir ievērota. Atbilstoši Satversmei ierakstītajam. Mēs nevaram

likt spriedumā to, ko emocionāli mums gribētos citādi [līdzīga situācija bijusi arī ar Lisabona līgumu, kura raufācija tika apstrīdēta]. Es zināmā mērā esmu eiroskepiķis. Ja man būtu jāvērtē emocionāli, es varbūt teiktu – ieliekam iekšā, ka tas līgums man nepatīk, nepatīk valsts iekļaušana konglomerātā. Taču kā jurists es neatradu pretargumentus. Arī prasības iesniegšanai nebija argumentu, kuros balstīties varētu teikt – jūs esat viņmejuši.”³⁷

Šāda Satversmes tiesas priekšsēdētāja Gunāra Kučra pozīcija, iespējams, liek pārvērtēt Satversmes jēdzienu. Tradicionāli netiek akceptēta situācija, ka konstitucionālās tiesas tiesnesim ir jābalso par konstitūcijas interpretāciju, kurai tas nepiekrīt. Demokrātiskās tiesiskās valsts satversmības izvērtēšanā allaž tiek akcentēta konstitucionālās tiesas tiesnešu personības un dzīves uzskatu nozīme. Konstitucionālās tiesas tiesnesim jāņem tā, kā viņš uzskata par taisnīgu, pareizu un atbilstošu valsts interesēm. Ja tiesnesis nepiekrīt vairākuma lēmumam, gandrīz visas valstis viņam tiek nodrošinātas tiesības spriedumam pievienot savas atsevišķās domas.³⁸

Jāatceļ, ka parasti konstitucionālo tiesu tiesnešu domstarpību iemesli nav formāli juridiski argumenti, bet gan politiski strīdi par sarežģītiem un sabiedrībai aktuāliem jautājumiem. Līdz ar to būtu izvērtējams, vai šāds publiskais juridiskais un emocionālais satversmības nošķirums nemazina konstitucionālās tiesas nolēmuma autoritāti, radoi priekšstatu, ka pieņemtais lēmums ir tikai formāli pareizs, bet pēc būtības – neatsainīgs.

Kopsavilkums

Satversmība ir Latvijas tiesību zinātnē pagājušā gadsimta trīdesmitajos gados izveidojies termins, kas ticis izmantots terminā „konstitucionālitate” aizvietošanai. Ņemot vērā vārda „satversmība” labaskanīgumu, atbilstību Latvijas konstitucionālo tiesību tradīcijām un ētīo lietojumu, būtu ieteicams to izmantot arī mūsdienās, lai apzīmētu tiesību normas atbilstību Satversmei.

Satversmības pārbaude ir obligāta juridiskā metode, kas jāveic tiesību piemērošanā, lai izņemtu jautājumu par tiesību normas piemērošanu. Pārbaudot satversmību, nosaka, vai tiesību normu pieņemusi kompetenta institūcija, ievērojot noteikto procesuālo kārtību, un vai no satura viedokļa šī norma atbilst Satversmei. Lai precīzāk raksturotu tiesību normu satversmības pārbaudi, ieteicams nošķirt formālo satversmību un materiālo satversmību. Formālā satversmība ir tiesību normas izdevēja kompetences un tiesību normas pieņemšanas procedūras pārbaude. Savukārt materiālā satversmība ir tiesību normu saturiskās atbilstības pārbaude.

Kritizējama Latvijas konstitucionālo tiesību praksē novērojamā tendence satversmības pārbaude nošķirt formāli juridiskos argumentus un emocionālos argumentus. Tādējādi varētu tikt apšaubīta satversmības pārbaudes pareizība, radot

³³ Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra sprieduma lietā Nr. 2002-06-01 secinājumu daļas 2.4. punkts, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 2003, 5. febr.

³⁴ Schmitt, C. *Constitutional Theory*, Durham and London: Duke University Press, 2008, p. 64.

³⁵ Endziņš, A. Par tiesas pietiekumu Satversmes tiesā, *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2002, 10. sept.

³⁶ Satversmes tiesas tiesneša Gunāra Kučra atsevišķo domu lietā Nr. 2009-44-01-7. punkts, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77, 2010, 18. maijs.

³⁷ b. a. Kučis. Tiesas lēmums atdot Abreni man emocionāli nepatīk. [tiesāstāst]. Pieejams: <http://zinas.lv/latvija/15666-kucis-tiesas-lemums-atdot-abreni-man-emocionali-nepatika.htm>.

³⁸ Plašāk sk. Bartyk, A. *The Judge in a Democracy*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006. Sevišķi izcelti šī pieeja izkopta ASV Augstākās tiesas praksē. Analīzi šādā kontekstā sk. Житков, О. А. Верховный суд США: Право и политика. Гл. 11: Избранные труды. Москва: Норма, 2006, с. 310–473.

priekšstatu, ka tiesību norma vai valsts varas orgāna rīcība tikai formāli atbilst Satversmei.

Izmanto to avotu saraksts

Literatūra

1. Akmentiņš, R. Latvijas Satversmes reforma. *Jurists*, Nr. 5, 1934.
2. Dišlers, K. *Demokrātiskās valsts iekārtas pamati (Ievads konstitucionālajās tiesībās)*. Rīga: A.Gulbis, 1931.
3. Dišlers, K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938.
4. Ducmanis, K. Likumdošanas elementi un likumu sagatavošana dažās arvalstīs. *Tiesību Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 7/8, 1932.
5. Endziņš, A. Par tiesas pietiekumu Satversmes tiesā. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2002, 10. sept.
6. Iljanova, D. *Vispārējo tiesību principi nozīmē un piemērošana*. Rīga: Rāto iuris, 2005.
7. Fortlenders, H. Izstrādājot kā suverēns ar pētīto robežotu varu. *Likums un Tiesības*, Nr. 10, 3. sēj., 2001.
8. Kalniņš, E. Tiesību normu spēkā esamība un intertemporālā piemērošana. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2. sēj., 2000.
9. Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Avots, 1992.
10. Levits, E. Ģenerāllaudzulas un tiesādes (tiesas) rīcības brīvība (I). *Likums un Tiesības*, Nr. 6, 5. sēj., 2003.
11. Loebers, A. *Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa*. Rīga: LU Stud. pad. grāmatnīca, 1922.
12. Neimanis, J. *Juridisku kāzusu risināšanas tehnika*. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004.
13. Neimanis, J. *Tiesību tālākvairošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
14. Osipova, S. Vēsture, tiesību vēsture un nacionālā identitāte Latvijā XX gadsimtā. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2009, 17. nov.
15. Pleps, J., Pastars, E. Par Satversmes grozījumu projekta satversmību. *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2002, 7. maijs.
16. Plišķāns, J. Kas ir satversme. Grām.: Rainis, J. *Korotie raksti*. 18. sēj. Rīga: Zinātne, 1983.
17. Šulcs, I. Atskats uz Latvijas valstiskās idejas izveidošanos. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 5/6, Nr. 7/8, Nr. 9, 1926.
18. b. a. Kūtris: Tiesas lēmums aidot Abreni man emocionāli nepatīka [tiešsaiste]. Pieejams: <http://zinas.nra.lv/latvija/15866-kutris-tiesas-lemums-aidot-abreni-man-emocional-nepatika.htm>.
19. Barak, A. *The Judge in a Democracy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006.
20. Kelsen, H. *Introduction to the Problems of Legal Theory. A Translation of the First Edition of the Reine Rechtslehre or Pure Theory of Law*. Oxford: Clarendon Press, 2002.
21. Schmitt, C. *Constitutional Theory*. Durham and London: Duke University Press, 2008.
22. Жидков, О. А. Верховный суд США: Право и политика. Grām.: *Избранные труды*. Москва: Норма, 2006.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vestnesis*, Nr. 141, 1922, 30. jūn.

Juridiskā prakse

1. Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. 2002-06-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 2003, 5. febr.
2. Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 3, 2005, 6. janv.
3. Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 56, 2009, 9. apr.
4. Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 2009, 30. jūn.
5. Satversmes tiesas 2011. gada 27. janvāra spriedums lietā Nr. 2010-22-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 17, 2011, 1. febr.
6. Satversmes tiesas tiesneša Jura Jelaģina atsevišķās domas lietā Nr. 2004-01-06. Grām.: *Court of the Republic of Latvia. Решения Конституционного суда Латвийской Республики*. 2004. Rīga: Тесу Наму Агентūra, 2006.
7. Satversmes tiesas tiesneša Gunāra Kūtra atsevišķās domas lietā Nr. 2009-44-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77, 2010, 18. maijs.
8. Par iespējamo ministra noteikumu satversmību: Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. *Viedokļi: 2008 - 2011*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.

TIESU KOMPETENCE VALSTS PREZIDENTA AKTU IZVĒRTĒŠANĀ

Mg. iur. Simona Doriņa

LU Juridiskās fakultātes doktorante
simona.dorina@gmail.com

Atslēgvārdi: Valsts prezidenta akti, rīkojumi, administratīvie akti, Satversmes tiesa

Raksta mērķis ir, pirmkārt, ieskicēt Latvijas Valsts prezidenta izdoto aktu loku, kuri ir pakļauti konstitucionālajai kontrolei, otrkārt, noskaidrot terminu „Valsts prezidenta administratīvie akti” saturu. Raksta analizēta Latvijas un ārvalstu juridiskā literatūra, normatīvie akti un tiesu prakse, izdarīti vairāki secinājumi par katru no rakstā izvirzītajiem mērķiem.

Satversmes tiesas kompetence ir noteikta Satversmē¹ 85. pantā, kā arī Satversmes tiesas likumā² 1. un 16. pantā. Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkts noteic, ka Satversmes tiesa izskata lietas par citu Saeimas, Ministru kabineta, Valsts prezidenta, Saeimas priekšsēdētāja un Ministru prezidenta aktu, izņemot administratīvos aktus, atbilstību likumam. Juridiskajā literatūrā nav vērtēts, ka nošķirt terminus „Valsts prezidenta akts” un „Valsts prezidenta administratīvie akti”, kā arī tas, vai šāda nošķiršana ir iespējama. Atbildes meklējumos autore aplūko Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkta izstrādes vēsturi Saeimā un šā likuma sasaukti ar Satversmē nostiprinātajām Valsts prezidenta pilnvarām un Administratīvā procesa likumu.³ Īpaša uzmanība šim jautājumam tika veltīta pēc 11. Saeimas 30 deputātu pieteikuma Satversmes tiesā, kurā, cita starpā, tika lūgts atzīt Valsts prezidenta 2011. gada 20. decembra lēmumu Nr. 260 par neatbilstošu Satversmes 1., 77. un 78. pantam, kā arī Latvijas Republikas neatkarības proklamēšanas aktam.⁴

1. Īss ieskaits Satversmes tiesas likuma izstrādē

Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā *expressis verbis* noteikts, ka Valsts prezidenta aktu, izņemot administratīvo aktu, atbilstība likumam ir Satversmes tiesas kompetencē. Tiesības iesniegt pieteikumu par lietas ierosināšanu par Valsts prezidenta aktu atbilstību likumam ir Valsts prezidentam, Saeimai, ne mazāk kā 20 Saeimas deputātiem, Ministru kabinetam vai Tieslietu padomei likumā noteiktās kompetences ietvaros.⁵ Satversmes tiesa savā praksē nav vērtējusi Valsts

prezidenta aktu atbilstību likumam, tādējādi pagaidām nav risināts jautājums par šajā tiesību normā ietvertu terminu saturu un nošķiršanas iespēju. Tāpēc vispirms jānoskaidro, kā ir attīstījusies Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkta saturs no tā izstrādes brīža Saeimā.

Likumprojekta „Satversmes tiesas likums” izstrādes aizsākumi meklējami jau 5. Saeimas laikā, kad tas tika pieņemts otrajā lasījumā. Likumprojekta izstrādē tika ņemti vērā arī vairāku ārvalstu ekspertu viedokļi. Eksperti norādīja, ka nepieciešams vērtēt Valsts prezidenta aktus konstitucionālās kontroles ceļā. Šā likumprojekta 15. panta (sobrīd – 16. pants) 4. punkts noteica, ka Satversmes tiesa izskata lietas par Valsts prezidenta aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem. Minētajā pantā bija arī noteikts, ka Satversmes tiesa izvērtē kompetences strīdus starp Saeimu, Valsts prezidentu un Ministru kabinetu. Turpinot likumprojektu izstrādāt Saeimā, Valsts Satversmes tiesas kompetence tika būtiski grozīta. Likumprojekta otrajā 6. Saeimā, Satversmes tiesas kompetence tika būtiski grozīta. Likumprojekta otrajā un trešajā lasījumā Satversmes tiesas likuma 16. panta⁶ 5. punkts noteica, ka Satversmes tiesa izskata lietas par „Valsts prezidenta, Saeimas priekšsēdētāja un Ministru prezidenta aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem”.

Tātad Satversmes tiesas likums sākotnēji nenoskaidroja Valsts prezidenta aktus, proti, līdz 2001. gada 1. janvārim visi Valsts prezidenta akti bija pakļauti konstitucionālajai kontrolei. Autore ieskatā mērķis šādas normas ietveršanai Satversmes tiesas likumā bija novērst iespēju, ka Valsts prezidents varētu koncentrēt varu savas rokās, izdodot aktus, kuru konstitucionalitātē netiktu vērtēta. Kā norāda bijušais Satversmes tiesas priekšsēdētājs, Biznesa augstskolas „Turība” profesors dr. iur. Aivars Endziņš, tad „konstitucionālās tiesas virszdevums un vēsturiskā misija ir garantēt, lai politiskā vara netiktu izmantota ļaunprātīgi”.⁷ Valsts prezidenta aktu pakļaušana konstitucionālajai kontrolei nodrošina valsts varas dalīšanas mehānisma funkcionēšanu.

Sākotnēji Satversmes tiesas likums noteica, ka Valsts prezidentam, Saeimai, ne mazāk kā vienai trešdaļai Saeimas deputātu un Ministru kabinetam⁸ ir tiesības vērsties ar pieteikumu Satversmes tiesā par jebkuru Valsts prezidenta aktu. Taču 1997. gada 11. septembrī Saeima pieņēma grozījumus Satversmes tiesas likumā,

⁶ Likumprojekta „Satversmes tiesas likums” otrajā lasījumā pieņemtais 16. pants: „Satversmes tiesa izskata lietas par:

1) likumu atbilstību Satversmei;

2) Latvijas parakstīto vai noslēgto starptautisko līgumu atbilstību Satversmei;

3) Saeimas lēmumu atbilstību Satversmei un citiem likumiem;

4) Ministru kabineta noteikumu un citu Ministru kabineta normatīvo aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem, kā arī Ministru kabinetam pakļauto institūciju vai amatpersonu izdoto normatīvo aktu atbilstību Satversmei, citiem likumiem un Ministru kabineta noteikumiem;

5) citus tekstus;

6) citu Saeimas apstiprināto, iecelto vai vēlēto institūciju vai amatpersonu izdoto normatīvo aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem;

7) pašvaldības domes (padomes) izdoto saistošo noteikumu, kā arī citu normatīvo aktu atbilstību Satversmei, citiem likumiem un Ministru kabineta noteikumiem;

8) tāda rīkojuma atbilstība likumam, ar kuru ar likumu uz to pilnvarotais ministrs atceļis pašvaldības domes (padomes) izdotos saistošos noteikumus;

9) Latvijas nacionālo tiesību normu atbilstību tiem Latvijas noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem, kuri nav pētījami ar Satversmi” Pieņems Saeimas arhīvā.

⁷ Endziņš, A. Latvijas Republikas Satversmes tiesas loma Latvijas Republikas Satversmē noteikto vērtību aizsardzībā. Gram.: *Konstitucionālās tiesas loma valsts konstitūcijā nostiprināto vērtību aizsardzībā*. Satversmes tiesas 2006. gada konferences materiālu krājums. *Role of the Constitutional Court in protection of the values consolidated in the constitution*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 8. lpp.

⁸ Sk. Satversmes tiesas likuma pamatredakcijas 17. panta trešo daļu.

paplašinot šo subjektu loku. Proti, tiesības iesniegt pieteikumu tika noteiktas Valsts prezidentam, Saeimai, ne mazāk kā 20 Saeimas deputātiem, Ministru kabinetam, Augstākās tiesas plēnumam, ģenerālprokuroram vai Valsts kontroles padomei.⁹

Līdz 2001. gada 1. janvārim Satversmes tiesas praksē nebija vērtēti prasījumi par Valsts prezidenta aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem. Taču Satversmes tiesas 1998. gada 13. jūlija spriedumā lietā Nr. 03-04 (98)¹⁰ tika vērtēts Saeimas lēmums par uzturības izteikšanu Ministru kabinetam, tā atbilstību Ministru kabineta iekārtas likumam un Saeimas darbības rullim. Šā sprieduma 2. punktā Satversmes tiesa atzina, ka mēģinājums uzskatīt Saeimas lēmumu par atkārtotu uzturību Ministru kabinetam tikai par „informatīvu”, „formālu” vai „politiisku” aktu bez juridiskās nozīmes ir kļūdaini un neapmierina šā lēmuma būtību. Tika secināts, ka šādā lēmuma pieņemšanai vai noraidīšanai ir konkrētas juridiskas sekas. Savukārt Satversmes tiesas 1999. gada 1. oktobra spriedumā lietā Nr. 03-05 (99)¹¹ 2. punktā tika norādīts, kas tiek saprasts ar terminu „parlamentārisks” akti, proti, grozījumi esošajos likumos vai jauni likumi, izveidoti neuzticības valdībai kopumā, Ministru prezidentam vai ministram, deklarēta attieksme pret to vai citu problēmu u. c. Lai gan šis atziņas nav attiecināmas uz Valsts prezidenta aktiem, tās aplicina nepieciešamību vērtēt konstitucionālo institūciju (orgānu) aktus.

Satversmes tiesas kompetence tika būtiski grozīta, kad Saeima 2000. gada 30. novembrī pieņēma Grozījumus Satversmes tiesas likumam.¹² Šie grozījumi noteica personas tiesības vērsties Satversmes tiesā tai Satversmē nostiprināto tiesību aizsārdzuma gadījumā. Ar šiem grozījumiem tika arī nošķirtas tiesu kompetences.

Izstrādājot grozījumus, 7. Saeimas Juridiskās komisijas 2000. gada 8. novembra sēdē¹³ tika atzīts, ka Satversmes tiesa nevar izskatīt lietas par administratīvajiem aktiem. Šajā sēdē tika uzsvērts, ka līdz grozījumu izdarīšanai var apstrīdēt jebkuru aktu, taču pēc grozījumiem – jebkuru aktu, izņemot administratīvo aktu, kas ir citas tiesas kompetencē. Taču no Juridiskās komisijas protokola secināms, ka grozījums ietvertā atsaucē, izņemot administratīvos aktus¹⁴ tika vērtēta attiecībā uz viēšiem Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā norādītajiem subjektiem, proti, Saeimas, Ministru kabineta, Valsts prezidenta, Saeimas priekšsēdētāja un Ministru prezidenta aktiem.

No Satversmes tiesas likuma un grozījumu izstrādes materiāliem nevar secināt, kuri Valsts prezidenta akti likumdevēja ieskaā būtu atzīstami par Valsts prezidenta administratīvajiem aktiem. Tāpēc nepieciešams noskaidrot termina „Valsts prezidenta akti” saturu, lai saprastu, kas ir pakļauti konstitucionālajai kontrolei.

2. Termina „Valsts prezidenta akti” saturs

Satversmes tiesas 2. kolēģija 2012. gada 20. janvāra lēmumā par lietas ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi norādīja, ka Satversmes tiesai ir piekrtīgā lieta par tāda Valsts prezidenta izdoa akta atbilstību likumam, kas nav nedz normatīvs, nedz arī administratīvs akts, interpretējot terminu „likums” šaurākā nozīmē. Līdz ar to Satversmes tiesas kompetencē ir izskatīt, vai Valsts prezidenta akti, kas minēti Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā, atbilsti lkvienai konstitucionālā rakstura normai.¹⁵ Ņemot vērā to, ka 11. Saeimas 30 deputātu viedokli par Valsts prezidenta lēmuma Nr. 260 neapbilstību augstākā juridiskā spēkā tiesību normām Satversmes tiesa neatzina par pieteikuma juridisko pamatojumu, Satversmes tiesa atteica ierosināt lietu šajā prasījumā daļā.¹⁶

Termina „Valsts prezidenta akti” saturs ir cieši saistīts ar Satversmes 53. panta otrajā teikumā ietvertu līdzpārasksta (kontrasignācijas) institūtu,¹⁷ kas noteic, ka visiem Valsts prezidentam rīkojumiem jābūt ministru prezidenta vai attiecīgā ministra līdzpāraskstītiem, kuri līdz ar to uzņemtas visu atbildību par šiem rīkojumiem. Satversmes 53. panta otrajā teikumā noteikti tikai divi izņēmumi, kad līdzpārasksts nav nepieciešams.

Pastāv uzskats, ka Valsts prezidentam ir neliela pašstāvīgas rīcības kompetence, jo visiem Valsts prezidenta rīkojumiem jābūt līdzpāraskstītiem. Valsts prezidenta vārdā izdote un ministra kontrasignētie akti, par kuriem kontrasignējšais ministrs arī uzņemtas atbildību, pēc būtības vairs nav Valsts prezidenta akti, bet kontrasignējšā ministra akti. Patiesībā tie ir divu valsts varas orgānu – ministra un Valsts prezidenta – akti.¹⁸ Taču nepieciešams nošķirt terminus „akti” un „rīkojumi”.

Termins „aktis” iztulkojams kā katrs juridisks darījums.¹⁹ Tas salīdzinājumā ar Satversmes 53. panta otrajā teikumā lietoto terminu „rīkojumi” ir ievērojami plašāks jēdziens. Rīkojums vispirms ietver sevi jēdzienu par rīkojuma pautas juridiskās gribas zināmu brīvību. Rīkojums ir tikai tāds juridisks darījums, kurš sevi ietver pavēli, aizliegumu attiecībā uz administratīvu iestādi, pilsoni vai amatpersonu.²⁰ Tas norāda, ka, izdodot rīkojumu, vismaz sākotnēji ir nepieciešams Valsts prezidenta gribas izpauzum, kas ir būtisks rīkojuma spēkā stāšanās priekšnosacījums.

Satversmes 53. panta otrajā teikumā ietvertais Ministru prezidenta vai attiecīgā ministra līdzpāraskstīšanas pienākums attiecināms uz Valsts prezidenta rīkojumiem, kuri galvenokārt ir stratēģiski nozīmīgi valsts politikā, proti, Valsts prezidentam iestenojot federatīvo, defensīvo, regulatīvo, kontroles un kreatīvo funkciju.

¹⁴ Sk. Satversmes tiesas 2. kolēģijas 2012. gada 20. janvāra lēmuma par lietas Nr. 2012-03-01 ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi 3.2. punktu (ieskaiste) [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/2012_5_ierosin_deputati_lietas_nobalsosana.pdf.

¹⁵ Sk. turpat 8.2. punktu.

¹⁶ Kontrasignācija (no latīņu valodas *contra* „pret”, *signare* „parakstīt”, „apzīmēt”, „apzīmēģot”) (sk. Būmanis, A., Dišlers, K., Svabe, A. Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgādība, Nr. 9, 1933, 17514–17516. lpp.). Kontrasignācija ir citas personas iepriekš parakstīta dokumenta parakstīšana ar nolūku apliecināt tā derīgumu (sk. Crowther, J. *Oxford Advanced learner's dictionary*, 5th edition. Oxford University press, 1995, p. 265), un apliecināt pirmā parakstītāja identitāti (sk. Garner, A. *Black's law dictionary*, 8th edition. Thomson West, 2004, p. 377.).

¹⁷ Dišlers, K. *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu agentūra, 2004, 116. lpp.

¹⁸ Turpat, 121.–123. lpp.

¹⁹ Turpat, 122. lpp.

Formāli Valsts prezidenta rīkojums netiek līdzparakstīts tikai divos gadījumos, proti, ierosinot Saeimas atļaušanu²⁰ un uzaicinot personu sastādīt Ministru kabinetu.²¹ Taču šiem diviem izņēmumiem līdzās ir vēl citi Valsts prezidenta akti, kuri nav pakļauti kontratsignācijai. Valsts prezidenta legīslatīvā un jurisdikcijā funkcionē norāda uz vairākiem aktiem, kuriem nav nepieciešama līdzparakstīšana. Piemēram, Valsts prezidenta ierosinājums, vēstījums, motivēts raksts Saeimas priekšsēdētājam, kurā Valsts prezidents prasa likuma otrreizēju caurlūkošanu (Satversmes 71. pants). Parlamentis šādā gadījumā var arī neievērot Valsts prezidenta aizrādījumus, tomēr tie ir jāuzklausa. Par rīkojumiem nevar uzskatīt arī visus tos aktus, ko Valsts prezidents uz savu pilnvaru pamata iesniedz Saeimai, jo Saeima ir augstākā valsts varas iestāde, kurai Valsts prezidents rīkojums nevar dot.²² Arī Valsts prezidenta likuma ierosināšanas tiesība (Satversmes 47. pants) nav atzīstama par rīkojumu. Šī tiesība Valsts prezidentam pieder divos veidos – iesniedzot Saeimai izstrādātu likumprojektu vai arī priekšlikumu principiāla ierosinājuma veidā.²³ Valsts prezidents praksē bieži izdod arī paziņojumus, kuriem nav nepieciešama kontratsignācija, piemēram, paziņojot par īslaicīgu atrašanos ārpus valsts robežām un nosakot, ka šajā laikā posmā Valsts prezidenta pienākumus izpildīs Saeimas priekšsēdētājs saskaņā ar Satversmes 52. pantu.

No Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkta formulējuma raksta autore secina, ka termins „Valsts prezidenta akti” tiek attiecināts uz katru Valsts prezidenta juridisku dokumentu, kas ietver dažāda rakstura aktus, arī rīkojumus. Valsts prezidenta darbība notiek ciešā saiknē ar viņam Satversmē izmeļoši noteiktajām pilnvarām. Taču tās neatklāj, vai Valsts prezidenta kompetencē ir izdot administratīvos aktus.

3. Valsts prezidents kā administratīvā akta „izdevējs”

Latvijas normatīvajā regulējumā termins „administratīvais akts” pirmo reizi definēts 1995. gada 13. jūnija Ministru kabineta noteikumu Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi”²⁴ 5. punktā. Administratīvais akts tika skaidrots kā tiesību akts, ko publisko tiesību jomā izdod iestāde un kas attiecas uz individuālu juridisko vai fizisko personu, nodibinot, grozot, konstatējot vai izbeidzot konkrētas tiesiskās attiecības. Par administratīvajiem aktiem neatzina iestādes iekšējos lēmumus, izņemot iestādes vai tās darbinieku, vai tai pakļauto personu tiesiskā statusa nodibināšanu (vai maiņu) un disciplināro sodīšanu. Arī politiskie lēmumi netika uzskatīti par administratīvajiem aktiem.

²⁰ Satversmes 48. pants: „Valsts Prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atļaušanu. Pēc tam izdarāma tautas nobalsošana, ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atļaušanu, tad Saeima uzskatāma par atļautu un izsludināmas jaunas vēlēšanas, kurām jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atļaušanas.”

²¹ Satversmes 56. pants: „Ministru kabineta sastāda persona, kuru uz to aicina Valsts Prezidents.”

²² Dišlers, K. *Latvijas valsts varas orgānu un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu apvienība, 2004, 122. lpp.

²³ Dišlers, K. *Likumu ierosināšana pēc Latvijas Republikas Satversmes un pēc Saeimas karības rīdļa*. Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1923, 148. lpp.

²⁴ Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100 (383), 1995, 4. jūl., (zaudējusi spēku 2004. gada 1. februārī).

Savukārt 2001. gada 25. oktobra Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas pirmajā, otrajā un trešajā teikumā definēts, kas tiek saprasts ar terminu „administratīvais akts”.²⁵ No Administratīvā procesa likumā sniegtā skaidrojuma izriet, ka administratīvie akti ir tie, kuri ietver piecus obligātos administratīvā akta elementus:

- 1) tiesību akts;
- 2) publisko tiesību jomā;
- 3) izdod iestāde;
- 4) attiecas uz individuālu personu vai personām;
- 5) nodibina, groza, izbeidz vai konstatē tiesiskās attiecības.²⁶

Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas 4. punkts nepārprotami norāda, ka Saeimas, Valsts prezidenta, Ministru kabineta vai pašvaldības domes (padomes) politisks lēmums (politisks paziņojums, deklarācija, aicinājums un paziņojums par amatpersonu ievēšanu u. tml.) nav administratīvie akti.

Gan 1995. gada 13. jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi” (zaudēja spēku 2004. gada 1. februārī), gan spēkā esošais Administratīvā procesa likums strikti noteic to, ka Valsts prezidenta politiskie lēmumi netiek uzskatīti par administratīvajiem aktiem.

Salīdzinot ar Vācijas Administratīvā procesa likuma 35. paragrāfa pirmajā teikumā²⁷ sniegto administratīvā akta jēdzienu, secināms, ka Vācijas tiesībās ir sešas administratīvā akta pazīmes – pārvaldes iestādes (ar likuma pilnvarojumu) pasākums (prasība, aizliegums, konstatācija), lai noregulētu (konkrētizētu) tiesību normu attiecībā uz noteiktiem lietas apstākļiem) konkrētu gadījumu (konkrēts tiesību subjekts vai noteikts lietu stāvoklis) publisko tiesību jomā (norobežotas privātās un publiskās tiesības) tieši (apzināti) vērstis uz ārējo juridisko seku radīšanu (norobežots no iekšējiem individuālajiem) aktiem.²⁸

Tāpat kā vācu tiesību doktrīnā arī Latvijā būtiski ir noskaidrot iestādi, kura ir tiesīga izdot administratīvos aktus. Latvijā saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 1. panta pirmo daļu tas ir tiesību subjekts, iestādes struktūrvienība vai amatpersona, kurai ar normatīvo aktu vai publisko tiesību līgumu piešķirtas noteiktas valsts varas pilnvaras valsts pārvaldes jomā. Ar jēdzienu „iestāde” administratīvajā procesā saprotamas ne tikai valsts izpildvaras aparātā esošās institucionālās struktūras, bet katra patstāvīga vienība, ciktāl tā ir deleģēta veikt izpildvaras

²⁵ Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas pirmais, otrais un trešais teikums: „Administratīvais akts ir uz ārū vērstis tiesību akts, ko iestāde izdod publisko tiesību jomā attiecībā uz individuāli noteiktu personu vai personām, nodibinot, grozot, konstatējot vai izbeidzot konkrētas tiesiskās attiecības vai konstatējot faktiskā situāciju. Administratīvais akts ir arī tāds lēmums, kuru likumā paredzētajos gadījumos iestāde izdod attiecībā uz individuāli nenoteiktu personu loku, kas atrodas konkrētos un identificējamos apstākļos (vispārīgais administratīvais akts). Administratīvais akts ir arī lēmums par amatpersonas vai iestādes īpaši pakļautas personas tiesiskā statusa nodibināšanu, maiņu, izbeigšanu un šīs personas disciplināro sodīšanu, kā arī cits lēmums, ja tas būtiski ierobežo amatpersonas vai iestādei īpaši pakļautas personas cilvēktiesības.”

²⁶ Biede, J. *Administratīvais akts*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 23. lpp.

²⁷ Vācijas Administratīvā procesa likuma 35. § pirmais teikums: „Administratīvais akts ir katrs rīkojums, lēmums vai cits „virskundzisks” pasākums, ko veic pārvaldes iestāde, lai noregulētu konkrētu gadījumu publisko tiesību jomā, un kas ir tieši vērstis uz ārējo juridisko seku radīšanu.” Citēts pēc: Vildebergs, H. J., Krausts, V. *Salīdzinotās administratīvās tiesības, lietas un risinājumi (otrās, pārstrādātās un papildinātās izdevums)*. Rīga: Eurofaculty, 2002, 135. lpp.

²⁸ Vildebergs, H. J., Krausts, V. *Salīdzinotās administratīvās tiesības, lietas un risinājumi (otrās, pārstrādātās un papildinātās izdevums)*. Rīga: Eurofaculty, 2002, 133. lpp.

(valsts pārvaldes)²⁹ būtiskā pazīme, kas raksturo iestādi administratīvajā procesā, ir valsts pārvaldes funkcija, ko konkrētais tiesību subjekts veic.³⁰

Atsucošies uz vacu tiesību doktrīnu, konstitucionālās institūcijas nav uzskatāmas par iestādēm. Tādēļ likumdevēja, valdības vai tiesas spriešanas darbības nav administratīvie akti.³¹ Salīdzinot ar Vācijas Federatīvo Republiku, Federācijas prezidents kā Federācijas prezidenta kancelejas vadītājs, ja viņš darbojas kā administrators iepriekš minētajos ietvaros, darbojas kā iestāde.³² Savukārt konstitucionālie orgāni, ja tie veic konstitucionālo tiesību uzdevumus, nav iestāde.³³

Lai varas dalīšana sasniegtu savu mērķi, varas funkcijas ir jānodod konstitucionālajām institūcijām. Latvijas valsts kompetencei Satversmē ir izsniegti sadalīti starp tajā minētajām valsts varas konstitucionālajām institūcijām – Latvijas pilsoņu kopumu, Saeimu, Valsts prezidentu, Ministru kabinetu, Valsts kontroli, tiesām un Satversmes tiesu.³⁴ Lai atzītu, ka Valsts prezidents var izdot administratīvos aktus, nepieciešams konstatēt, ka viņš var veikt valsts pārvaldes funkciju.

Saskaņā ar Satversmes tiesas 2010. gada 25. novembra spriedumu lietā Nr. 2010-06-01 Valsts prezidenta kanceleja ir valsts varas konstitucionālās institūcijas – Valsts prezidenta – darbības atbalsta iestāde, kas nodrošina Satversmē noteikto Valsts prezidenta funkciju īstenošanu. Tā ir tieši pakļauta Valsts prezidentam.³⁵ Tā apstiprina arī likumā „Par Valsts prezidenta darbības nodrošināšanu” un Valsts prezidenta kancelejas nolikumā ievērtais regulējums. Satversmes tiesa iepriekš minētajā spriedumā norādīja, ka Valsts prezidenta kanceleja uzskatāma par konstitucionālā valsts varas orgāna administratīvo vienību, kas arī ir budžeta pieprasījuma iesniedzēja.³⁶ Tādā administratīvā rakstura jautājumus nodrošina nevis Valsts prezidents personiski, bet gan Valsts prezidenta kanceleja.

Uzskatot, ka Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā ar terminu „Valsts prezidenta administratīvie akti” tiek apzīmēti Valsts prezidenta kancelejas iekšējie dokumenti, netiktu ievērotas tas, ka administratīvā rakstura jautājumus nodrošina Valsts prezidenta kanceleja. Minēto apliecina arī apstākļi, ka administratīvajā lietā Nr. A421017609³⁷ Valsts prezidenta kancelejas vadītājs sniedza atbildi iesniedzējam uz viņa uzdotajiem jautājumiem par Valsts prezidenta darbību. Šajā lietā Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments 2011. gada

22. decembra spriedumā secināja, ka indivīdam likums nepiešķir tiesības ar tiesas starpniecību panākt, ka amatpersona pauž savu subjektīvo attieksmi vai nostāju kādā jautājumā.

Var secināt, ka Valsts prezidents ir politiska amatpersona, kuras akti, tostarp, rīkojumi, pauž viņa politisko nostāju. Tādējādi tie nebūtu atzīstami par Valsts prezidenta administratīvajiem aktiem.

Vienlaikus vērojama uzmanība uz to, ka atsevišķi Valsts prezidenta akti netieši satur administratīvā akta pazīmes, piemēram, apzēģošanas akts, kas ir individuāls tiesību akts. Tas rada indivīdam tiesiskas sekas un uzliek pienākumu valsts iestādēm veikt noteiktas darbības vai arī atturēties no šo darbību veikšanas. Taču, izstrādājot Administratīvā procesa likumu, tika atzīts, ka personas uzacīnāšana saskaņā ar Ministru kabineta vai notiesātā apzēģošana ir kā politiski lēmumi, kas nav administratīvie akti.³⁸ No Satversmes tiesas likuma 17. panta otrās daļas izriet, ka personai nav paredzēta iespēja iesniegt Satversmes tiesā konstitucionālo sudzību par apzēģošanas aktu vai atteikumu izdot apzēģošanas aktu. Iatziest, ka Valsts prezidenta juridiskā funkcija (apzēģošanas tiesība) ir viņa ekskluzīvā kompetencē. Līdz ar to tiesas vērtējumam nebūtu pakļauts Valsts prezidenta lēmuma saturs. Savukārt Vācijas Federatīvajā Republikā apzēģošanas akta atcelšana ir administratīvais akts, jo tas ietver jau iepriekš norobežotā tiesiskā situācija.³⁹

Secināms, ka ar Satversmi, Satversmes tiesas likumu un tā izstrādes materiāliem, kā arī ar Administratīvā procesa likumu nevar pamatot apgalvojumu, ka Valsts prezidents var izdot administratīvos aktus. Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā ievērtā atsaucē „izņemot administratīvos aktus” attiecībā uz Valsts prezidentu ir apšaubāma. Savukārt Satversmes tiesas kompetencē ir izvērtēt Valsts prezidenta aktus, kas ietver arī rīkojumu atbilstības izvērtēšanu likumam.

Kopsavilkums

1. Ievērojot Satversmes tiesas likuma regulējumu un tajā veiktos grozījumus, secināms, ka līdz 2001. gada 1. janvārim visi Valsts prezidenta akti bija pakļauti konstitucionālajai kontrolei. Līdz ar to netika nošķirti Valsts prezidenta aktu veidi.
2. Satversmes tiesas kompetencē ir izskatīt lietas par Valsts prezidenta aktu, izņemot administratīvo aktu, atbilstību likumam (Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkts). Šīs normas mērķis ir novērst iespēju, ka Valsts prezidents varētu koncentrēt valsts varu savās rokās, izdodot aktus, kuri nebūtu pakļauti konstitucionālajai kontrolei. Šāds regulējums nodrošina valsts varas dalīšanas mehānisma funkcionētspēju.
3. 2000. gada 30. novembra Grozījumi Satversmes tiesas likumā nošķir tiesu kompetences. Taču, izstrādājot Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkta redakciju, atsaucē „izņemot administratīvos aktus” tika vērtēta attiecībā uz visiem šajā normā minētajiem subjektiem, nevis katram individuāli. Līdz ar to šīs normas izstrādes materiāli neatspoguļo to, kādi Valsts prezidenta akti būtu definējami kā viņa administratīvie akti.

²⁹ Administratīvais process tiešā. Autoru kolektīvs. Dr. iur. J. Briēdes vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008. 96. lpp.

³⁰ Turpat, 97. lpp.

³¹ Turpat.

³² **Paine, F. J.** *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības (celtnais pārtrādātais izdevums)*. Vācijas Administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002. 105. lpp.

³³ Turpat, 122. lpp.

³⁴ Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra sprieduma lietā Nr. 2006-05-01 „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. 83. un 87. pantam” 10.3. un 10.4. punktu (tēstaisi) [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesd.gov.lv/apload/spriedums_2010-06-01.spriedums_2010-06-01.htm.

³⁵ Sk. turpat, 14.3. punktu.

³⁶ Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra sprieduma lietā Nr. 2006-05-01 „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. 83. un 87. pantam” 14.3. punktu (tēstaisi) [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesd.gov.lv/apload/spriedums_2010-06-01.htm.

³⁷ Sk. administratīvās lietas Nr. A421017609 ietvaros pieņemto Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. decembra spriedumu lietā Nr. SKA-97/6/2011.

4. Termina „Valsts prezidenta akti” saturs ir cieši saistīts ar Satversmes 53. pantā otrajā teikumā ieviesto līdzparaksta (kontraisignācijas) institūtu. Termins „akti” salīdzinājumā ar Satversmes 53. panta otrajā teikumā lietoto terminu „rikojumi” ir ievērojami plašāks. Līdz ar to termins „Valsts prezidenta akti” ir attiecināms uz katru Valsts prezidenta juridisku dokumentu, kas ietver dažāda rakstura aktus, tostarp, rīkojumus.
5. Ne tikai 1995. gada 13. jūnija Ministru kabineta noteikumos Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi”, kas zaudēja spēku 2004. gada 1. februārī, bet arī Administratīvā procesa likumā strikti noteikts, ka Valsts prezidenta politikā lēmumi netiek uzskatīti par administratīvajiem aktiem. Presumējot to, ka Valsts prezidents var izdot administratīvos aktus, nepieciešams konstatēt, ka viņš var īstenot valsts pārvaldes funkciju. Tā kā administratīvo iauktājumā risināšanu un Valsts prezidenta darbību nodrošina Valsts prezidenta kanceleja, attiecībā uz Valsts prezidentu ir apšaubāma Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā ievērtās aisaucē „izņemot administratīvos aktus” praktiskā nozīmē un pamatotība.

Izmanto to avotu saraksts

Literatūra

1. *Administratīvais process tiesā*. Autoru kolektīvs. Dr. iur. J. Briēdes vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008.
2. *Administratīvais process: likums, prakse, komentāri*: rakstu krājums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2005.
3. Būmanis, A., Diēlers, K., Švābe, A. Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgādība, Nr. 9, 1933.
4. Briēde, J. *Administratīvais akts*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003.
5. Diēlers, K. *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
6. Diēlers, K. *Likumu ierosināšana pēc Latvijas Republikas Satversmes un pēc Saeimas kārtības rīkļa*. Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1923.
7. Endziņš, A. Latvijas Republikas Satversmes tiesas loma Latvijas Republikas Satversmē noteikto vērtību aizsardzībā: Satversmes tiesas 2006. gada konferences materiālu nostiprināto vērtību aizsardzībā: Satversmes tiesas 2006. gada konferences materiālu krājums. *Role of the Constitutional Court in protection of the values consolidated in the constitution*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007.
8. Paine, F. J. *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības (ceturtais pārstrādātais izdevums)*. Vācijas Administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
9. Viidbergs, H. J., Krasts, V. *Salīdzinošās administratīvās tiesības, lietas un risinājumi (otrais pārstrādātais un papildinātais izdevums)*. Rīga: Eurofaculty, 2002.
10. Latvijas Republikas 7. Saeimas Juridiskās komisijas 2000. gada 8. novembra sēdes protokols (pieņemams Saeimas arhīvā).
11. Crowther, J. *Oxford Advanced learner's dictionary, 5th edition*. Oxford University press, 1995.
12. Garner, A. *Black's law dictionary, 8th edition*. Thomson West, 2004.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993. 1. jūl.
2. Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 1996. 14. jūn.

3. Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 2001. 14. nov.
4. 1997. gada 11. septembra Grozījumi Satversmes tiesas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 242/245 (957/960), 1997. 24. sept. 3. pants.
5. 2000. gada 30. novembra Grozījumi Satversmes tiesas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464 (2371/2375), 2000. 20. dec.
6. Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100 (383), 1995. 4. jūl. (zaudējuši spēku 2004. gada 1. februārī).

Juridiskās prakses materiāli

1. Satversmes tiesas 2. kolēģijas 2012. gada 20. janvāra lēmums par lietas Nr. 2012-03-01 ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi.
2. Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. 2006-05-01 „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otras daļas un Tiesbsarga likuma 19. panta otras daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. 83. un 87. pantam.”
3. Satversmes tiesas 1999. gada 1. oktobra spriedums lietā Nr. 03-05 (99) „Par Saeimas 1999. gada 29. aprīļa lēmuma par Telekomunikāciju tarifu padomi 1. punkta un 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 57. pantam un citiem likumiem.”
4. Satversmes tiesas 1998. gada 13. jūlija spriedums lietā Nr. 03-04 (98) „Par 1998. gada 30. aprīli pieņemto Saeimas lēmuma par uzlicības izteikšanu Ministru kabineta atbilstību Ministru kabineta iekārtas likumam un Saeimas kārtības rullim.”
5. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. decembra spriedums lietā Nr. SKA-976/2011.